

Дніпровський національний
університет імені Олесея Гончара

ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Том 20 № 10
2017

Заснований у 1998 році. Виходить щомісяця.
Індекс журналу в каталозі передплатних видань України – 41703
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 журналу надано статус фахового видання з історичних, філософських, політичних та соціологічних наук.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

Журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних: IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 – 59.46); Google Scholar; National Library of Ukraine Vernadsky; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru; BASE – Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

ЗАСНОВНИКИ

ВНЗ «Дніпровський національний університет ім. Олесея Гончара»
ГО «Центр соціально-політичних досліджень»

ВИДАВЕЦЬ

Видавництво «Грані»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2131 від 23.05.2005

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Гусаревич Н.В., Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Видавничий редактор: Яценко Н.Ю.
Коректор української та російської мов: Туранська А.М.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваненко В. В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)	Побочий І. А.	д.п.н., проф. (Україна)
Аяган Б. Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)	Пронякін В. І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Венгер Н. В.	д.і.н., проф. (Україна)	Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Висоцький О. Ю.	д.п.н., проф. (Україна)	Світленко С. І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)	Святець Ю. А.	д.і.н., проф. (Україна)
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф. (Україна)	Сидиков Е. Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Жук С. І.	д.і.н., проф. (США)	Суїменко Є. І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Катаєв С. Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Квітка С. А.	к.філос.н., доц. (Україна)	Третяк О. А.	д.п.н., проф. (Україна)
Кирилюк Ф. М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)	Токовенко О. С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В. В.	д.п.н., проф. (Україна)	Тупиця О. Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісенко О. В.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Лобанова А. С.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хижняк Л. М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю. О.	к.філос.н., доц. (США)	Хміль В. В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Нікілєв О. Ф.	д.і.н., проф. (Україна)	Шевцов С. В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Ніколенко В. В.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Шляхов О. Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Окороков В. Б.	д.філос.н., проф. (Україна)	Щудло С. А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Осетрова О. О.	д.філос.н., проф. (Україна)	Юрченко С. В.	д.п.н., проф. (Україна)

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: Україна, 49000, Дніпро, вул. Святослава Хороброго (вул. Чкалова), 25, оф. 21
+38(056)744-42-39, granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара (протокол № 4 від 26.10.17).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, організацій, установ та ін. інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції.

Віддруковано у ФОП «Тремпольцев», Україна, 49066, Дніпро, вул. Мирна, 21

Oles Honchar Dnipro national university

NGO «Center of social and political researches»

GRANI

SCIENTIFIC-THEORETICAL ALMANAC

Vol. 20 № 10
2017

Founded in 1998. Academic monthly journal.
Subscription index in Ukraine – 41703
Registration license: KB № 19758 – 9558 IIP; issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

The journal is registered and indexed in the following international catalogues and databases:
IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 – 59.46); Google Scholar; Vernadsky National Library of Ukraine; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru; BASE – Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

FOUNDERS	Oles Honchar Dnipro national university NGO «Centre of sociopolitical research»
PUBLISHER	Publishing house «Grani» Publishing license: ДК № 2131 dated 23.05.2005
EDITORIAL	Editor in Chief: Kvitka S.A. Deputy Editor in Chief: Husarevych N.V., Kolesnikov K.Moscow Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B. Managing Editor: Yatsenko N.Y. Proof of Ukrainian and Russian languages: Turans'ka A.M. Proof of English: Komleva Y.V.

EDITORIAL BOARD

Ivanenko V. V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)	Osetrova O. O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B. H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)	Pobochny I. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Wenger N. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Pronyakin V. I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Vysotsky O. Y.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)	Svitlenko S. I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gorodyanenko V. G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Svyatets' Yu. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Zhuk S. I.	Full Prof. Dr. (USA)	Sydykov E. B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Kataev S. L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Suimenko Y. I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kvitka S. A.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)	Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Kyrylyuk F. M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)	Tretyak O. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Tokovenko O. S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)
Liseyenko O. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Tupytsya O. L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Lobanova A. S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Loboda Y. O.	Assoc. Prof. Dr. (USA)	Khyzhnyak L. M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V. B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Hmil' V. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikilev A. F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shevtsov S. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikolenko V. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shlyakhov O. B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Schudlo S. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Yurchenko S. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

EDITORIAL OFFICE 25, Svyatoslava Khorobroho (Chkalov) St., office 21, Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)744-42-39, granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 4 dated 26.10.17).

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.
The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

Printing facilities: Sole proprietor Trempoltsev, 21, Mirna St., Dnipro, Ukraine, 49066

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Масюк О. П. Життєвий цикл соціального сподівання	5
Форкош С. М. Классическая традиция исследования культуры: историко-морфологические и концептуально-функциональные стратегии	12
Савельева М. Ю. Время эпонимическое и историческое	18
Гірліна Н. Ю. Методологія соціально-філософського дослідження соціалізації людини у медіа-культурному просторі	25

СОЦІОЛОГІЯ

Могілевська В. М. Трансформація позашкільної освіти в нову освітню інституцію	31
Согорін А. А. Розуміння концепту «реклама» в соціології Ж. Бодрійяра	37
Чорнописька Х. В. Соціальне сирітство як наслідок міграційних процесів у сучасній Україні	43
Кузьмін В. В. Понятійно-категоріальний апарат соціології кар'єри	48
Приймак Ю. О. Критеріальна основа оцінки якості соціальних послуг в Україні	55

ПОЛІТОЛОГІЯ

Кононов И. Ф. Эпистемология концепта «гибридная война»	61
Рудік О. О. Обумовленість ЄС: еволюція та тенденції розвитку	81
Черник П.П. Україна – Ізраїль: кризь призму глобальної геополітики	87
Пашаєва Н. Молодіжна політика Азербайджану та її внесок у міжнародний розвиток співпраця молоді	93
Висоцький О.Ю. Легітимаційні технології в міжнародних відносинах	98

ІСТОРІЯ

Іваненко В. В. Сучасний вимір «червоного Жовтня» 1917-го: суб'єктивні роздуми з нагоди ювілейної дати	105
Берест І. Р. Страйкова боротьба з участю профспілок у Східній Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття	115

CONTENTS

PHILOSOPHY

Masyuk O. P. Life cycle of social hope	5
Forkosh S. M. Classical tradition of cultural research: historical-morphological and conceptual-functional strategies	12
Savel'eva M.Y. Eponymic and historical time	18
Hirlina N.Y. Methodological aspect of research of the process of socialization in media-cultural space of information society	25

SOCIOLOGY

Mogilevska V. M. Transformatsiya pozashkil'noyi osvity v novu osvityu instytutsiyu	31
Sogorin A. A. Understanding the concept of «advertising» in sociology Jean Baudrillard	37
Chornopyska K. V. Social orphanhood as a consequence of migration processes in modern Ukraine	43
Kuzmin V. V. Conceptually-categorical apparatus of career sociology	48
Priymak Y. A. Criterion basis for assessing the quality of social services in Ukraine	55

POLITOLOGY

Kononov I. F. Epistemology of the concept of «hybrid warfare»	61
Rudik O. O. EU conditionality: evolution and the development trends	81
Chernyk P. P. Ukraine-Israel: through the prism of global geopolitics	87
Pashayeva N. The youth policy of Azerbaijan and its contribution to international cooperation of youth	93
Vysotskyi O. Y. Technologies of legitimation in international relations	98

HISTORY

Ivanenko V. V. Modern treatment «Red October» of 1917: subjective reflections on the occasion of the anniversary	105
Berest I. R. Strike struggle with the participation of trade unions in Eastern Galicia in the second half of the XIX and early XX centuries	115

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ СОЦІАЛЬНОГО СПОДІВАННЯ

О. П. Масюк

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна

УДК 141.7:304.444:055.41

doi: 10.15421/1717125

У статті проаналізовано основні етапи життєвого циклу соціального сподівання. Вони складаються із зародження образу бажаної мети, формулювання проєкції майбутнього та реалізації сподівання. Зародження сподівання подано як спротив екзистенційному ангсу – страху перед небуттям, яке переосмислено у вигляді джерела і межі його життєвого циклу. Перехід від споглядання до перетворення майбутнього покладено в основу функціонування загального циклу «сподівання – очікування». Складність реалізації проєкції майбутнього пов'язана з необхідністю контролювання множини інтенціональних актів задля запобігання початку кризового циклу соціального сподівання.

На основі проведеного аналізу встановлено механізм проєкційного імпринтингу як засіб управління соціальними сподіваннями. Виокремлено фігуру візюнера, який популяризує в суспільному просторі власні проєкції майбутнього життя. Особливе місце виділено помилковим випадкам проєкційного імпринтингу, які подані «примарами театральних анонсів». Медіація розглядається як засіб синхронізації індивідуальних та колективних соціальних сподівань. Причинність подається як змістовна основа всіх етапів життєвого циклу сподівання. З'ясовано вплив свободи людини на розмежування етапів життєвого циклу цього феномена.

Ключові слова: екзистенційний ангс; небуття; медіація; довіра; візюнер; свобода; примари театральних анонсів

Life cycle of social hope

O. P. Masyuk

Zaporizhzhya National University, Zaporozhye, Ukraine

The research has been conducted to identify the main stages of the life cycle of social hope. The purpose of this article was to reveal the basic principles of the life cycle of individual and collective social hopes. To achieve this goal, it is necessary to set the following tasks: a) the disclosure of the definition and identification of the main stages of the life cycle of social hopes; b) the definition of the borders and nature of the progress of each stage; c) the establishment of the specificity of the cyclical functioning of the unfulfilled hope; d) coverage of the mistakes of management of social hope.

As a result, the article describes the fragmentation of the future projection into microcycles that combine individual and collective hopes. In consequence of this event, there is a mediation of the inner and outer worlds of person in determining the perspective of existence. The transition from the mental projection of the future to the realization of hope is associated with a restriction of freedom in the perspective of social coexistence. Existential angst is a source of hope for a constructive future. A lot of intentional acts on the future projection complicate the process of forming hope.

Projective imprinting is a way of realizing hope in the social space. The visionary formulates a popular model of the future, which becomes a collective social hope. Misconceptions of the visionary lead to a change in the vector of development of the general picture of the future and to the success of a more popular visionary. This misconception of the visionary was named ghosts of theatrical announcements.

The benefits of this research lies in a deep understanding of the structure of the functioning of realized and unrealized social hope. Endless cycles of unrealized social hope affect the misunderstanding of the future existence of people in society. Free existence through non-free coexistence is the ultimate goal of people in social hope. The mediation of individual and collective social hope creates constructive of future social space.

Keywords: existential angst; non-being; inversion; mediation; trust; visionary; ghosts of theatrical announcements

Цитування даної статті: Масюк О. П. Життєвий цикл соціального сподівання / О. П. Масюк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 5-11. doi: 10.15421/1717125

Citation of this article: Masyuk, O. P. (2017). Zhyttyevyy tsykl sotsial'noho spodivannya [Life cycle of social hope]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 5-11. doi: 10.15421/1717125 (in Ukrainian).

Received: 05.09.2017

Accepted: 06.10.2017

Жизненный цикл социальной надежды

О. П. Масюк

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина

В статье проанализированы основные этапы жизненного цикла социальной надежды. Они состоят из зарождения образа желаемой цели, формулировки проекции будущего и реализации надежды. Зарождения надежды представлено как сопротивление экзистенциальному ангсу – страху перед небытием. Он переосмыслен как источник и граница жизненного цикла данного феномена.

Переход от созерцания к созданию будущего положен в основу функционирования общего цикла «надежда – ожидание». Сложность реализации проекции будущего связана с необходимостью контроля множества интенциональных актов для предотвращения начала кризисного цикла социальной надежды.

На основе проведенного анализа установлено механизм проекционного импринтинга как средство управления социальными надеждами. Выделена фигура визионера. Он популяризирует собственные проекции будущей жизни в общественном пространстве. Особое место выделено ошибочным случаям проекционного импринтинга, которые представлены как «призраки театральные анонсов».

Медиация рассматривается как средство синхронизации индивидуальных и коллективных социальных надежд. Причинность подается как содержательная основа всех этапов данного жизненного цикла. Выявлено влияние свободы человека на разграничение этапов цикла этого феномена.

Ключевые слова: экзистенциальный ангс; небытие; медиация; доверие; визионер; свобода; призраки театральные анонсов

Постановка проблеми. Сподівання можна умовно віднести до продукту суспільної активності, який виступає віддзеркаленням перспективних умов життєдіяльності людини. Цей феномен має базовий життєвий цикл у вигляді мисленнєвого виношування, народження в реальний світ та природної/неприродної смерті. Ось ці конструкції майбутнього «Я в світі» виступають відносними копіями «теперішнього Я та світ». Індивідуальних сподівань може бути багато, але всі вони вкладаються в спільний образ майбутнього. Як будь-який продукт взаємодії індивідуального та колективного, сподівання можуть виступати в ролі життєдайної функції людини, а можуть і у вигляді тягаря нездійсненності.

Разом з цим, основний конфлікт в існуванні сподівання полягає у протиріччі індивідуального та соціального «майбутнього Я». Далеко не всім людям вдається стати тими, ким вони мріяли бути в дитинстві. Стикаючись з контролем соціальних фільтрів, деякі сподівання не витримують і руйнуються під тиском накладених суспільних рамок. Проте, деякі із цих проєкцій народжуються знову, щоб нагадувати людині про справжній напрям життєвого шляху. Процес функціонування сподівання залишає відбиток в житті людини, що заслуговує більш детального вивчення. Відтак, дослідження основних складових життєвого циклу сподівання є актуальною темою для даної наукової роботи.

Аналіз досліджень і публікацій. Життєвий цикл сподівання складається з калейдоскопа майбутніх віддзеркалень суспільного простору, які охоплюють всі сфери духовного життя людини. У Святому Писанні [3], роботі Д. Аліг'єрі [1] та М. Несправи [5] описується релігійний аспект життя та смерті сподівання. С. К'єркегор [9], П. Штомпка [10], Дж. Мур [6] та О. Ахієзер [2] проливають світло на циклічні форми цього феномена. С. Ожегов, Н. Шведова [7] та П. Соркін

[8] визначають структурні рамки життєвого циклу проєкції майбутнього в суспільному просторі.

Метою дослідження є висвітлення основних засад життєвого циклу соціальних сподівань. Для досягнення висунутої мети необхідно розв'язати наступні завдання: а) розкриття основних складових базового життєвого циклу сподівання, б) визначення меж та характеру протікання етапів базового циклу сподівання, в) встановлення специфіки циклічного функціонування нереалізованих сподівань, г) висвітлення помилок управління сподіваннями.

Виклад основного матеріалу. Життєвий цикл є поняттям, яке характеризує тривалість та розповсюдження процесів існування в біологічному, фізичному та соціальному просторі. С. Ожегов та Н. Шведова бачать поняття «цикл» як: «Сукупність явищ, процесів, які складають кругообіг на протязі визначеного проміжку часу» [7, с. 875]. Життєвий цикл є зібранням необхідних етапів існування організму, які відбуваються протягом встановленого проміжку часу. Подібна темпоральна одиниця має умовно встановлені межі часу для виникнення, розвитку та угасання життєвого циклу, які можуть порушуватись за рахунок різноманітного використання потенціалу організму.

Наявність рефлексії з приводу встановлення меж етапів життєвого циклу людини допускає можливість віддзеркалення осмислених проєкцій майбутнього в суспільному просторі. Відтак, життєвий цикл соціального сподівання представляє собою сукупність віддзеркалень моделей онтогенезу в суспільному просторі, які викладені на притаманну для його учасників градуївану вісь майбутнього.

Свого часу Д. Аліг'єрі в творі «Божественна комедія» запропонував універсальну конструкцію для споглядання майбутнього, яка стала матрицею для формулювання особистісної та соціальної перспективи. Конструктивні елементи життєвого

циклу соціального сподівання можна визначити наступним чином: чуттєве пекло образів майбутнього, впорядковане та зважене чистилище можливостей і потенцій, а також рай досягнення мети або повернення до пекла. Д. Аліг'єрі бачив сенс інтенції на майбутнє в любові. Він писав:

«Уява, міць, втрачаючи, зникала,
Та волю, спрагу, яку ми побачили,
Вабила колами одвічного циклу,

Любов, що рухає і сонце, і зірки» [1, с. 507].

Відтак, звертаючись до життєвого циклу сподівання, ми шукаємо універсальну модель життя людини, яка орієнтована на вирішення питання якості та тривалості її існування в суспільному просторі.

Пекло чуттєвого етапу циклу сподівання полягає в необмеженості варіантів майбутнього та статусів його проєкції. Пекло вибору вірного напрямку подальшого існування є тривалим процесом, який засновано на екзистенційному ангісті у вигляді страху перед небуттям в перспективі. Разом з цим, вибір полягає у розстановці акцентів та пошуку протидії ангісту для побудови вільного життя.

Розмірковуючи над першим етапом життєвого циклу сподівання, потрібно вказати на багатовірність, складність та різноплановість його протікання. Якщо виділити окремо зародження сподівання, то найбільш повно воно збігається з моделлю «чорна скринька». Бурі, які тривають в «чорній скриньці», є діалогом з долею на рівні чуттєвих пошуків майбутнього. С. Кьєркегор зазначає: «Доля – це відношення до духу, яке є зовнішнім, це відношення між духом і чимось іншим, що вже не є дух, але до чого він, проте ж, повинен стояти в «духовному» відношенні. Доля якраз і може позначати таку протилежну сутність, яка виступає єдністю необхідності та випадковості» [9, с. 120]. Екзистенційний ангіст збільшує до безкінечності кількість імовірних образів майбутнього в напрямку песимістичного результату, що значно ускладнює формулювання проєкції перспективи.

Поряд з базовим циклом функціонування сподівання може існувати цикл нереалізованих сподівань. Він утворюється під впливом ангісту та характеризується зміщенням суб'єктності в бік власника потенціалу перетворення майбутнього.

В основу процесу зародження сподівання покладено причинність як напрям зміни стану людини в просторі та часі. Для цього феномена причинність може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. М. Бунге писав: «Причинність являється не категорією відносин між ідеями, а категорією зв'язку та детермінації, яка відповідає дійсній рiсi (внутрішнього та зовнішнього) світу» [4, с. 18]. Відтак, сподівання народжується з хвилі збудження активності подій в суспільному просторі на основі встановлення причинного зв'язку внутрішнього та зовнішнього світів. У залежності від того, чим обробляється ця інверсивна хвиля, виникають різні за статусом образи майбутнього.

На виході з «чорної скриньки» людських бажань з'являється чуттєвий образ майбутнього, який має аморфний характер та може одночасно перетворитись на проєкцію майбутнього у вигляді і відчаю, і надії, і сподівання.

Для того, щоб проєкція майбутнього отримала статус сподівання, до його формулювання необхідно долучити пропозицію вольового суб'єктивного втручання автора сподівання у власну долю та спроможність до зародження події в суспільному житті. Зазначимо, що статус може змінюватись багато разів у відповідності до впливу об'єктивних та суб'єктивних факторів у житті людини. Наприклад, заперечення волі та відсутність потенціалу подій робить сподівання звичайним очікуванням. Хвиля синусоїди загального циклу «сподівання – очікування» змінюється в залежності від накопичення та використання цих чинників. На піку очікування відбувається накопичення засобів перетворення майбутнього, а на піку сподівання – використання.

Незважаючи на відмінність в генезисі уповання, надії, очікування та сподівання, вони виступають попередньо рівнозначними проєкціями майбутнього. Ці проєкції виникають на початковому етапі осмислення існування, виходячи з особливостей сприйняття людиною суспільного середовища.

Зосередимось на характеристиках циклічності. П. Сорокін пише: «В абсолютному циклічному процесі остання фаза даного повторення повертається до своєї першої фази, а цикл починається знов, проходячи той же самий шлях, який він зробив до цього. Проте у відносно циклічному процесі траєкторія наступного циклу не співпадає повністю з траєкторією попередніх циклів» [8, с. 108]. Якщо не брати до уваги катонівські цикли майбутнього в стилі «Карфаген має бути зруйновано», то життєві цикли сподівання відносяться переважно до умовно циклічних мисленневих процесів.

Другий оберт життєвого циклу сподівання починається в процесі формулювання проєкції майбутнього та її співставлення з соціальними очікуваннями. Даний етап небезпечний тим, що аксіологічна оцінка та спроба синхронізації з очікуваннями громади можуть «заморозити» будь-які проєкції майбутнього, які не вписуються в суспільний простір. Суспільне утворення дотримується необхідності виживання та відсіює ризиковані сподівання. Перехід від образу до проєкції майбутнього відбувається у вигляді серії інтенціональних актів, які необхідні для обрання найліпших умов життєдіяльності та хронологізації кроків для їх досягнення.

Основою для осмислення образу майбутнього та формування його проєкції виступає медіація як засіб врегулювання розбіжностей індивідуальної та колективної перспективи існування. Медіація дає можливість сформулювати поновлювану про-

екцію майбутнього. О. Ахієзер стверджує: «Свобода, яку несе медіація, полягає в прагненні формувати нові цілі, нові засоби, нові умови, новий вибір, тобто постійно розширювати, поглиблювати сам зміст свободи. Без поглиблення свободи в результаті розвитку медіації неможливий вихід до нових сенсів, до нового синтезу, до нових заходів. Свобода – умова, засіб і мета медіації, її результат» [2, с. 130]. Сподівання виступає віддзеркаленням майбутньої свободи через несвободу медіації індивідуальної та колективної перспектив.

Медіація як засіб синхронізації індивідуальних та колективних соціальних сподівань розвивається через фасилітацію та партиципацію. Вони становлять змістовне наповнення суб'єкт-суб'єктних відносин на піку життєвого циклу сподівання. З одного боку, допомога ініціатора популярної проєкції майбутнього своїм послідовникам, а з іншого – належність послідовників до спільного шляху у «світле майбутнє».

Якщо звернутись до індетерміністського розуміння свободи у вигляді відсутності причинно-наслідкових зв'язків, то свобода сподівання постає нульовою відміткою в процесі формування та реалізації проєкції майбутнього. Свобода є альфою та омегою вимірювання циклів сподівання. Вона є практичним відображенням волі людини до конструктивної зміни умов життя для благоустрою в майбутньому.

М. Несправа формулює особливий релігійний погляд на свободу волі як відлік нового циклу сподівання. Він пише: «Свобода волі щомиті ставить нас перед вибором і Господь не втручається, поки вибір не зроблено. Але вибір – це не нагорода, як нам намагаються довести демократи. Вибір – це покарання, це кривава молитва в Гетсиманському саду, це страх і сумнів, але це та єдина точка в часі і просторі, коли людина залишається наодинці сама з собою. В її волі здатися або перемогти, і «перемогти» тут означає зовсім не танець на попелищі переможених ворогів, а вистраждану можливість залишитися з Христом. До речі, етимологія слова «перемога» не містить мстивого відгінку, а описує радісний стан, що виникає після біди» [5, с. 100]. Людське відчуття страху перед майбутнім небуттям як складова свободи волі перспективних дій огортає процес аналізу альтернатив та конкретизує суб'єктність реалізації сподівання у всіх сферах суспільного життя.

Молитва в Гетсиманському саду є першим зафіксованим відбитком мисленнєвого конструювання уповання як духовного фундаменту сподівання. Глава 26 Євангелія від Матфія містить потрібне повторення цієї молитви Ісуса: «Отче мій! Якщо можна, нехай омине Мене ця чаша, проте, не як Я хочу, а як Ти» [3, с. 1049]. Унікальність цієї проєкції майбутнього в набутті суб'єктності для перспективних дій шляхом звернення до духовного ідеалу. Ця молитва є показником можливості пере-

творення уповання на сподівання на основі мисленнєвого ототожнення «теперішнього Я» з «ідеальним Я».

Етап життєвого циклу сподівання у вигляді дантівського чистилища є сукупністю дзеркальних відображень «імовірних Я», які перевіряються на відповідність життєздатності в умовах суспільного середовища. Зазначений аналіз відбувається на піку синусоїди життєвого циклу сподівання. Інколи він може початись і закінчитись виключно як мисленнєва конструкція. По-перше, якщо перевірка пройшла невдало, по-друге, якщо проєкція майбутнього екстраполюється на інших учасників суспільних відносин.

Проблема вибору в процесі осмислення сподівання змушує шукати засоби для скорочення етапу осмислення та вибору напрямків майбутнього життя. Люди винайшли велику кількість засобів скорочення дистанції для реалізації сподівання, але найпростіше засіб викладено ще в кризі «Кодекс Бусідо». Автори книги наполягають, що правильне рішення знаходиться на відстані між вдихом та видихом. Якщо вибір робиться між трансцендентними проєкціями майбутнього на індивідуальній вольовій основі, то краще дотримуватись зазначеного методу прийняття перспективних рішень.

Вагоме значення в реалізації сподівання відіграють інверсійні цикли, які переводять статус проєкції майбутнього від сподівання до очікування та навпаки. О. Ахієзер пише з цього приводу: «Інверсія – яскравий прояв цієї думки, так як саме подолання переходу між полюсами дуальної позиції відбувається логічно як би поза часом, як миттєве перевертання сенсу. Причина виникнення такої логічної форми очевидна: природа інверсії носить емоційний характер. Це спроба суб'єкта відповісти на дискомфортний стан своєрідним емоційним вибухом, при якому затримка в часі є небезпечною і непотрібною» [2, с. 123]. Інверсія в процесі реалізації сподівання зумовлена спротивом оточуючого середовища на втілення особистої волі до майбутнього. У цьому контексті сподівання може відбутись, або не відбутись. Якщо проєкція майбутнього втрачає статус сподівання та стає очікуванням, то процес життєвої активності людини значно уповільнюється. Відтак, подібне перетворення сподівання більш правильно називати конверсією.

Свобода в життєвому циклі сподівання обтяжується на кожному етапі впровадження. Якщо перший етап обмежений лише розвитком уяви людини, то другий вже законами логіки та соціуму, а третій – об'єктивними умовами існування. Виходячи з цього, свобода сподівання зникає в процесі його реалізації в суспільному просторі.

Медіація заснована на довірі, так як свобода не існуватиме в будь-яких проявах страху суспільної взаємодії. П. Штомпка пише: «Для того щоб активно і конструктивно примірятися до майбутнього, ми повинні мати довіру. Політики повинні

вірити в ефективність і схвалення пропонувананими стратегіями, вчителі – в здатність своїх учнів, винахідники – в надійність і корисність своїх нових продуктів, а прості люди повинні вірити всім тим, хто займається представницькою діяльністю» [10, с. 55]. Медіація в сподіванні – це довіра до майбутніх продуктів опремечення своєї діяльності, до свого відзеркалення в суспільному просторі та до нього самого.

Етап реалізації в життєвому циклі сподівання залежить від рівня довіри до його суб'єктів в умовах потенційного майбутнього. Людина визначає суб'єктні вектори довіри задля подолання ймовірної відстані до бажаної мети. Тривалість цього етапу циклу сподівання залежить від реалістичності поставлених відміток для втілення проєкції майбутнього.

Зміна та координація в медіації можлива за рахунок пошуку засобів контролю майбутнього життя. Рівень свободи/несвободи людини в майбутньому є показником суб'єктності, яка залежить від рівня довіри та медіації в суспільному просторі. Відтак, будь-яка проєкція майбутнього не робить людину вільною, а робить її відповідальною за наслідки реалізації цієї проєкції в суспільному просторі.

Якщо відстань між реалізованими сподіваннями зумовлена набуттям відповідальності суб'єктом сподівання, то відстань між нереалізованими сподіваннями визначається лексичною формою «міг би». Дж. Мур писав: «Безперечним в цій проблемі являється тільки те, що якщо ми маємо свободу волі, то має бути вірно, у встановленому значенні, що ми ніколи не могли б здійснити те, чого не здійснили» [10, с. 308]. Людям завжди властиво жалітися на нездійснені сподівання, але відсутність когнітивного зв'язку в діях людей робить ці нульові відмітки об'єктивно нездійсненими. Ця позиція виносить нездійснені сподівання на рівень небуття.

Прийнявши за основу той факт, що всі сподівання мають соціальний характер, треба залишити місце для виключення. Антисоціальні сподівання можливі, але на нетривалу відстань соціального часу, так як несуть у своїй основі небуття.

Життєвий цикл колективного соціального сподівання є продовженням популярних індивідуальних потуг зміни майбутнього існування. Етапи його життєвого циклу мають особливий характер. Суб'єктів колективного сподівання не хвилює страх колективного небуття, але бентежить катастрофічна несподіванка. Звернімось до думок П. Штомпки про випадковість. Він зазначає: «Непередбачуваність стає ще більш очевидною, коли ми зустрічаємось з колективними або об'єднаними діями багатьох людей, складні взаємини яких призводять до виникнення якісно нових властивостей для непередбачених результатів спільних дій з точки зору окремих учасників» [10, с. 75]. Ана-

ліз макрорівня встановлює наявність нової фігури в життєвому циклі сподівання, яку можна назвати візіонером, бо він репрезентує картину майбутнього, необхідну та бажану максимально великою кількістю людей. Разом із цим, наявність візіонера зменшує випадковість розвитку майбутнього.

Нереалізовані сподівання також мають свою циклічність виникнення та повторення перших двох етапів життєвого циклу. Це пов'язано з домінуванням екзистенційного ангсту над мисленевим конструюванням проєкцій майбутнього. Панічний страх майбутнього стимулює виникнення явища «Каменепад Сізіфа», коли варіанти образів майбутнього збільшуються пропорційно з посиленням емоцій, що унеможливує реалізацію будь-якого з них. Циклічні повтори нереалізованих сподівань функціонують у вигляді кризових складок, які збільшують відстань до реалізації кінцевої мети до безконечності. Звідси можна зробити висновок, що панічний страх небуття є засобом зупинки будь-якого сподівання. Неможливість досягнення відмітки реалізації сподівання через страх перед випробуваннями породжує цикл «Я б зміг», який може тривати вічно. Цикл сподівання «Я б зміг» зустрічається у людей, які не досягли медіації та відсторонились від фасилітації та участі на шляху до своєї бажаної мети.

Якщо прийняти за основу думку про те, що майбутнє починається сьогодні (іманентність проєкції майбутнього), то для засвоєння навичок виживання необхідні патерни суспільного простору. Імпринтинг є найбільш розповсюдженою формою для формулювання соціальних сподівань. Відтак, успішна проєкція, яку людина побачить першою при співучасті в формулюванні колективної перспективи, стає основою для повторення у власному соціальному сподіванні. Саме так ставали популярними окремі професії, нові ринкові продукти та напрямки суспільної діяльності. Імпринтинг є маркером для появи нового тренду в соціальному сподіванні.

П. Штомпка стверджував, що сучасне суспільство засноване не на фатальності, а на суб'єктності. Якщо припустити, що так воно і є, то більше немає ніякого сенсу дотримуватись суспільного тренду, а потрібно розробляти свій власний перспективний шлях. З цього твердження виходить, що сучасні колективні соціальні сподівання містять у собі нескінченну множину суб'єктів за своєю природою і залежать від конкуренції візіонерів, які репрезентують власні сподівання в суспільному просторі. Проєкційний імпринтинг постає точкою відліку для колективних соціальних сподівань. Вони змінюються від одного імпринтингу до іншого в залежності від популярності візіонерів.

Небезпека розповсюдження проєкційного імпринтингу багато в чому тотожна помилкам пізнання, які сформулював ще Ф. Бекон. Він виділяв

помилку «примари театру», яка передбачає трансляцію помилкових уявлень про навколишню дійсність від людини до людини. Те ж саме відбувається і з проекційним імпринтингом майбутнього, але цей тип помилки краще назвати «примари театральних анонсів». Вказана прогалина пізнання майбутнього свідчить про високу імовірність завоювання хибного проекційного імпринтингу перспективної організації життя. Виходом з цієї ситуації є формулювання власного сподівання, яке може стати загальним трендом суспільного розвитку.

На відміну від індивідуальних сподівань, зміна проекційного імпринтингу колективного майбутнього відбувається за рахунок переміщення акцентів між візіонерами внаслідок невдач реалізації репрезентованих проекцій. В цьому контексті реалізація колективного соціального сподівання вписується в формулу успіху сера Уїнстона Черчілла з нахилом у філософське бачення. Реалізація колективного соціального сподівання – це шлях від небуття до небуття зі збереженням інтенції на досягнення бажаного стану суспільного утворення. Відстані «небуття – небуття» та «буття – буття» постають нижнім та верхнім відрізком синусоїдного циклу «сподівання-очікування» в суспільному просторі.

Висновки. Підбиваючи підсумки цього наукового огляду зазначимо, що життєвий цикл сподівання складається з трьох мікроциклів: зародження, порівняльний аналіз та реалізація, які умовно збігаються з розділами роботи Д. Аліґ'єрі

«Божественна комедія». Кожен з мікроциклів має свої маркери (воля, свобода вибору, імпринтинг), відсутність або непропорційне виникнення яких виступає перепоною на шляху до реалізації сподівання. Загальний цикл «сподівання – очікування» функціонує на основі застосування суб'єктивної волі до майбутнього та здатності до створення подій в суспільному просторі. Зазначений цикл межує з безконечними повторами нереалізованих сподівань, які пов'язані зі страхом небуття та збільшують відстань до реалізації бажаної мети. Разом з цим, найбільшу загрозу для функціональності сподівання несуть «примари театральних анонсів», які можуть впливати на засвоєння помилкових моделей перспективної поведінки.

Проведений аналіз визначив візіонера як особливу фігуру соціального сподівання, а конкуренцію між цими особами як засіб для зміни напрямку розвитку загальної картини майбутнього. Зміна акцентів колективних соціальних сподівань говорить про крах реалізації поглядів попереднього візіонера.

Поєднання індивідуального та колективного соціального сподівання відбувається на основі медіації для побудови спільної картини майбутнього. Медіація розвивається в рамках використання фасилітації та партиципації в процесі конструювання соціального сподівання. Відтак, життєвий цикл соціальних сподівань є шляхом корекції піків його функціонування за допомогою інтенції на бажані умови суспільного існування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Алигьери Д. Божественная комедия: поэма / Д. Алигьери; пер. с итал. А. А. Илюшин. – М. : Дрова, 2008. – 622 с.
2. Ахиезер А. С. Между циклами мышления и циклами истории / А. С. Ахиезер // *Общественные науки и современность*. – 2002. – № 3. – С.122-132.
3. Библия: книги священного писания Ветхого и Нового Завета. – М. : Российское библейское общество, 2014. – 1379 с.
4. Бунге М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке / М. Бунге; пер. с англ. И. С. Шерн-Борисовой. *Общ. ред. проф. Г.С. Васецкого*. – М. : Издательство иностранной литературы, 1962. – 511 с.
5. Несправа Н. Письма Пилигрима, или Мы все немного папуасы / Н. Несправа. – Днепропетровск: Арт-ПРЕСС, 2012. – 192 с.
6. Мур Дж. Э. Природа моральной философии / Дж. Э. Мур; предисл. А.Ф. Грязнова и Л. В. Коноваловой; Пер. с англ., сост. и прим. Л. В. Коноваловой. – М. : Республика, 1999. – 351 с.
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М. : А ГЕИ, 2006. – 944 с.
8. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин; пер. с англ. вст. статья и комментарии В. В. Сапова. – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
9. Кьеркегор С. Понятие страха / С. Кьеркегор; пер. с дат. Н.В. Исаевой, С.А. Исаева. — 2-е изд. – М. : Академический проект, 2014. – 224 с.
10. Штомпка П. Доверие – основа общества / П. Штомпка; пер.с пол. Н.В. Морозовой. – М. : Логос, 2012. – 440 с.

REFERENCES

1. Alig'eri, D. (2008). *Bozhestvennaja komedija: pojema [The Divine Comedy: The Poem]*. Moscow: Drova (in Russian)
2. Ahiezer, A. S. (2002). *Mezhdu ciklami myshlenija i ciklami istorii [Between cycles of thought and cycles of history]. Obshhestvennye nauki i sovremennost' (3): 122-132 (in Russian).*
3. *Biblija: knigi svjashhennogo pisanija Vethogo i Novogo Zaveta [Bible: books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament]*. (2014). Moscow: Rossijskoe biblejskoe obshhestvo (in Russian).
4. Bunge, M. (1962). *Prichinnost' . Mesto principa prichinnosti v sovremennoj nauke [Causality. The place of the principle of causality in modern science]*. Moscow: Izdatel'stvo inostranoj literatury (in Russian).
5. Nesprava, N. (2012). *Pis'ma Piligrima, ili my vse nemnogo papuasy [Letters from the Pilgrim, or we are all a little Papuans]*. Dnepropetrovsk: Art-PRESS (in Russian).
6. Mur, Dzh. Je. (1999). *Priroda moral'noj filosofii [The nature of moral philosophy]*. Moscow: Respublika (in Russian).
7. Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Ju. (2006). *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka: 80000 slov i frazeologicheskij vyrazhenij [Dictionary of the Russian language: 80000 words and phraseological expressions]*. Moscow: A TEMP (in Russian).
8. Sorokin, P. A. (2006). *Social'naja i kul'turnaja dinamika [Social and cultural dynamics]*. Moscow: Astrel (in Russian).
9. K'erkegor, S. (2014). *Ponjatie straha [The concept of fear]*. Moscow: Akademicheskij proekt (in Russian).
10. Shtompka, P. (2012). *Doverie – osnova obshhestva [Trust is the foundation of society]*. Moscow: Logos (in Russian).

Масюк Олег Петрович - кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної філософії та управління
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: olegpm16@gmail.com

Masjuk Oleg P. – PhD in philosophy, associate professor of the department of social philosophy and management
Zaporizhzhya national university
Address: 66, Zhukovs'kiy Str., Zaporizhzhya, 69600, Ukraine
E-mail: olegpm16@gmail.com
ORCID 0000-0003-3853-5863

УДК 008/16

doi: 10.15421/1717126

Классическая традиция исследования культуры: историко-морфологические и концептуально-функциональные стратегии

С. М. Форкош

Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, Киев, Украина

В статье проанализирована возможность совмещения концептуально-функционального и историко-генетического подхода в исследовании культуры. Необходимость такого дополнения проявляется с одной стороны в многомерности самой культуры конкретное проявление которой всецело исторично, а с другой – необходимость эта определяется онтологическим измерением сущности культуры. Под культурой понимается среда, которая возникла в результате деятельности самого человека, а также результаты деятельности человека направленные как на самого себя и себе подобным так и на мир в целом, и таким образом понятие культуры в данной статье обладает широким, не строго определенным контекстом.

Вопросы исторического исследования и методов исторического познания связаны с проблемными полями разных дисциплин, среди которых ключевыми являются собственно история в ее широком понимании, методология исторического познания и наконец онтология культуры. Последняя понимается как учение об объективном духе, открытом Гегелем, и дополнено Н. Гартманом. Итак, исторический аспект культуры, который разрабатывался главным образом с первой половины XVIII в. трактатом Ж. Б. Вико «Основания новой науки об общей природе наций» и завершился историзмом Э. Трельча. Историческое направление исследования культуры в персоналиях выглядит следующим образом: Ж. Б. Вико, Г. Гердер, О. Шпенглер, А. Д. Тойнби.

Концептуальный аспект исследования культуры связан главным образом признанием культуры в качестве самостоятельного образования со своими законами и принципами. Культура в этом смысле - надиндивидуальное бытие, редукция которого к индивидуальному невозможна. Особенностью ее является стихия свободы, в отличие от природы, в которой царит необходимость. Такое различие И. Кантом сделало возможным открытие объективного духа Гегелем, которое является существенным и сегодня.

Но как функционирует объективный дух? Можно ли описать многообразие его проявлений в одном подходе при этом сохранив индивидуальность каждого? Философия символических форм Э. Кассирера положила начало исследований данных вопросов, будучи также воплощением неокантианских исследований вообще. Но каково место бытия духа среди других видов бытия? Как относится субъективный дух к объективному? Чем отличаются категории бытия культуры от категорий познания культуры? Н. Гартман, опираясь на концепции В. Дильтея и М. Шеллера, систематически строго и фундаментально проясняет данные вопросы.

Ключевые слова: культура; метод исследования; история; стратегии исследования; традиция

Classical tradition of cultural research: historical-morphological and conceptual-functional strategies

S. M. Forkosh

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the possibility of combining the conceptual-functional and historical-genetic approach in the study of culture. The need for such a supplement is manifested, on the one side, in the multidimensionality of the culture itself, the concrete manifestation of which is wholly historical, and another - necessity is determined by the ontological dimension of the essence of culture. Culture is understood as the environment that has arisen as a result of the activity of the person himself, as well as the results of human activities directed at himself and similar to himself and the world as a whole, and thus the concept of culture in this article has a wide, not strictly defined context.

In the philosophical and scientific discussion of the XIX century, function, which is performed in our time, culture, history fulfilled, and therefore the questions of the methodology of history largely coincide with the issues of culture. Questions like: What is the purpose of history? What rules the mind (providence) or the case? and others, although they were important for the formation of ideas about culture, for obvious reasons can not be resolved. Meaningful are questions related to specific historical events, questions about the sources of historical knowledge, as well as questions about the methods of research in historical knowledge in general; our rootedness in time also distorts the interpretation of historical events, etc. The questions of historical research and methods of historical cognition are connected with the problem fields of different disciplines, among which the

Цитування даної статті: Форкош С. М. Классическая традиция исследования культуры: историко-морфологические и концептуально-функциональные стратегии / С. М. Форкош // Научно-теоретический альманах «Грани». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 12-17. doi:10.15421/1717126

Citation of this article: Forkosh, S. M. (2017). Klassicheskaya traditsiya issledovaniya kulturyi: istoriko- morfologicheskie i kontseptualno-funktsionalnyie strategii [Classical tradition of cultural research: historical-morphological and conceptual-functional strategies]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 12-17. doi: 10.15421/1717126 (in Russian).

Received: 07.09.2017

Accepted: 08.10.2017

key are actually history in its broad sense, the methodology of historical cognition and finally the ontology of culture. The latter is understood as the doctrine of the objective spirit discovered by Hegel, and supplemented by N. Hartmann. So the historical aspect of culture, which was developed mainly from the first half of the XVIII century. The treatise JB Vico «Foundations of a new science of the common nature of nations» and ended with the historicism of E. Troelch. The historical direction of the study of culture in personalities is as follows: JB Vico, G. Herder, O. Spengler, AD Toynbee.

The conceptual aspect of cultural research is mainly due to the recognition of culture as an independent entity with its own laws and principles. Culture in this sense is a beyond individual being, whose reduction to the individual is impossible. A feature of it is the element of freedom, in contrast to nature in which there is a need. This distinction of I. Kant made possible the discovery of the objective spirit of Hegel, which is still significant today.

But how does the objective spirit function? Is it possible to describe the diversity of its manifestations in one approach while still preserving the individuality of each? Philosophy of symbolic forms E. Cassirer initiated research on these issues, being also the embodiment of neo-Kantian studies in general. But what is the place of being of the spirit among other kinds of being? How does the subjective spirit refer to the objective? What is the difference between the categories of being of culture and the categories of knowledge of culture? N. Hartmann, relying on the concept of V. Dilthey and M. Scheller, systematically, strictly and fundamentally, clarifies these issues.

Thus, supplementing the two approaches of researching culture to formulate research strategies in which already modern research has emerged that have arisen though not continuing the classical traditions formulated in the methodology of history and philosophy of the spirit, then clearly opposing it. In any case, the understanding of contemporary cultural studies, and therefore the development of an adequate understanding of the state of modern culture, is impossible without fixing the main provisions of the historical and conceptual aspects of the classical tradition.

Keywords: culture; research method; history; research strategies; tradition

Класична традиція дослідження культури: історико-морфологічні та концептуально-функціональні стратегії

С. М. Форкош

Київський національний університет імені Т. Шевченка, Київ, Україна

У статті проаналізовано можливість суміщення концептуально-функціонального та історико-генетичного підходу у дослідженні культури. Необхідність такого доповнення проявляється, з одного боку, в багатовимірності самої культури конкретний прояв якої цілком історичний, а з іншого – ця необхідність визначається онтологічним виміром сутності культури. Під культурою розуміється середовище, яке виникло в результаті діяльності самої людини, а також результати діяльності людини спрямовані як на саму себе і собі подібних, так і на світ в цілому, і таким чином поняття культури в даній статті має широкий, не строго визначений контекст.

Питання історико-культурного дослідження і методів історичного пізнання пов'язані з проблемними полями різних дисциплін, серед яких ключовими є власне історія в її широкому розумінні, методологія історико-культурного пізнання і нарешті онтологія культури. Остання розуміється як вчення про об'єктивний дух, відкрите Гегелем і доповнене М. Гартманом. Отже, історичний аспект культури почався головним чином з трактату Ж. Б. Віко «Основи нової науки про загальну природу націй» і завершився історизмом Е. Трельча. Історичний напрям дослідження культури в персоналіях виглядає наступним чином: Ж. Б. Віко, Г. Гердер, О. Шпенглер, А. Д. Тойнбі.

Концептуальний аспект дослідження культури пов'язаний головним чином визнанням культури як самостійного виміру зі своїми законами і принципами. Культура в цьому сенсі - надіндивідуальне буття, редукція якого до індивідуального неможлива. Особливістю її є стихія свободи, на відміну від природи, в якій панує необхідність. Таке розрізнення І. Кантом уможливило відкриття об'єктивного духу Гегелем, яке є істотним і сьогодні.

Але як функціонує об'єктивний дух? Чи можна описати різноманіття його проявів в одному підході при цьому зберігши індивідуальність кожного? Філософія символічних форм Е. Кассіра почала дослідженням даних питань, будучи також втіленням неокантіанських досліджень взагалі. Але яке місце буття духу серед інших видів буття? Як відноситься суб'єктивний дух до об'єктивного? Чим відрізняються категорії буття культури від категорій пізнання культури? М. Гартман, спираючись на концепції В. Дільтея і М. Шеллера, систематично суворо і фундаментально прояснює дані питання.

Ключові слова: культура; метод дослідження; історія; стратегії дослідження; традиція

Общая тенденция к накоплению фактических знаний при отсутствии адекватной методологии не только не изменилась с начала XX века, но и существенно усилилась и даже перешла на новый этап, поэтому справедливой остается характеристика Э. Кассирера, в которой метко выражено положение знаний первой половины XX века: «Никогда ранее не было таких благоприятных возможностей познания, таких разнообразных источников наших знаний о человеке. Психология, этнография, антропология, история собрали по-

разительно богатую и постоянно растущую массу фактов. Наш технический инструментарий для наблюдения и экспериментирования чрезвычайно вырос, а наш анализ становится все более утонченным и проницательным. Но все же мы не имеем пока еще метода для упорядочения и организации материала. В сравнении с нашим сегодняшним богатством прошлое может показаться весьма бедным. Но богатство фактов — еще не богатство мыслей. Не найдя ариадниной нити, ведущей нас из этого лабиринта, мы не сможем понять

общие черты человеческой культуры, мы потеряемся в массе бессвязных и разрозненных данных, лишенных концептуального единства» [1, с. 3].

Постановка проблемы. Чтобы попытаться найти эту «нить Ариадны» при исследовании уже современной культуры, следует возвратиться к первым попыткам осмыслить судьбы человечества как с исторической, так и с концептуальной точек зрения, в которых определялись магистраль или инварианты развития цивилизации, и сколь бы наивными не казались результаты этих ранних исследований, они несут в себе не только некоторые прозрения о будущем культуры, но в них также воплотилось невероятное чувство всеобщего, панорамное видение, которые дают возможность усмотреть части исторического становления как фрагменты грандиозного целого. Ж. Б. Вико и И. Г. Гердер - вот наиболее грандиозные примеры такого рода исторических исследований. Вторым этапом дополняющим первый является этап развития концептов о культуре по большей части опирающейся на философию Канта. Последний, определяя разум как способность к высшим целям (идеи разума), выделив тем самым царство свободы как автономную сферу по отношению к царству необходимости (природы). Затем Гегель открыл объективный дух (нравственность как действительность свободы), впоследствии Э. Кассирер определил его функционирование (выражение - значение - смысл) через символ и наконец Н. Гартман определил онтологическое своеобразие культуры. Так вкратце выглядят классическая методология и философия культуры, уступившая, как известно, стратегиям постмодерна.

Цель исследования. Сформулируем классический вопрос о познании культуры: возможно ли объяснить все культурное разнообразие, которое так фрагментировано сегодня, а также весь тот исторический путь, который оно преодолело чтобы достичь современного положения, при помощи одного принципа, или же не выходя из одного единственно установленного подхода, который бы дал (этот принцип или подход) все необходимое не только для того, чтобы охватить целое в ее тотальности зафиксировав тем самым некий абсолютный закон существа культуры и ее истории, но и не упустив сугубо индивидуальное, конкретное, фрагментарное, те события, которые не повторяются и поэтому кажутся менее значительным, по сравнению со всеобщим, которое претендует на решающее значение для бытия культуры и ее становления? Метафизически-религиозный и научно-позитивный подходы несут в себе крайние друг к другу установки, которые выражаются в исторически зафиксированных разного рода концепциях и положениях определяющих «поле» противоборства идеологий, которые суть ни что иное как фиксация установок, в которых сконцентрированы основоположения мировоззрений того или иного

лагеря. Таким образом, принцип объяснения «объективного духа» или культуры имеет, кроме своей непосредственной теоретико-познавательной функции, также и метафизическую функцию, которая в своем конкретном воплощении или реализации в истории, функционирует как мировоззрение.

Изложение основного материала и анализ исследований и публикаций. С самого начала становится ясным положение, исходя из которого единый принцип для объяснения бытия и истории культуры, как впрочем и бытия природы в ее развитии, возможен лишь как принцип трансцендентный, сущность которого и заключалась бы в том, чтобы служить началом (*ἀρχή*, *principium*). Разнообразные представления такой установки хорошо известны: от монотеизма древних культур до философии абсолютного духа Гегеля, все эти многочисленные построения так или иначе опираются на положение о трансцендентном начале; отсюда и сформировавшаяся критика такого подхода противопоставлявшая и тем самым укреплявшая положения о том, что наличное данное, и вообще вся сфера чувственного имеет источником своего существования саму себя и что поэтому принципы функционирования природы как объективно данного (в различных вариантах) также определяют бытие человека во всех его измерениях: индивидуальном, личном, персональном, социальном и наконец культурном.

Угасание трансцендентной (антиметафизичность) установки в современной цивилизации (причины этого по Э. Гуссерлю в смешении философии и науки, по М. Хайдеггеру же в смешении бытия и сущего) привело к тому, что факты истории (социального бытия) и факты науки (данные науки о человеке и Вселенной), а также продукты техники (гаджеты, ПК, интернет и т. д.) принуждены выполнять функции, которые изначально выполняли мифологические Боги и метафизические начала, а последние стали служить лишь полем и/или контекстами при культурно-исторических исследованиях, в лучшем случае помогая объяснить ходы истории, специфику той или иной традиции или же типы мировоззрений у разных народов. Априорная потребность в изначально, в сущностном, в смысле (в коммуникации направленной на какую-либо цель нет никакого смысла, точнее он этот смысл там в этой коммуникации может отчасти проявиться, но никак не возникнуть), направленная на конечное (факт), а поэтому изменчивое, ненадежное, хочется сказать виртуальное (апогей воплощения фактического), рождает гибридов в виде фетишизма, моды, абсолютизируя ту или иную часть фактического мира, что приводит к постоянным разочарованиям, порождая голод неудовлетворительности, страх из-за ощущения бесисходности и т. д., чувствами коими заполнено пространство современного «западного» мира [2]. Как отмечает Х. Хоф-

мастер: «Антиметафизическая направленность современной философии, вне всякого сомнения, создает условия более предметного познания многих вопросов человеческого существования. Действительный прогресс в гуманитарных областях знания за последнее столетие неоспорим. Тем не менее разорванность человека на составляющие его части, изучение различных сторон его жизни — телесной, психической, социальной, экономической, политической, научной, технической — не решают и принципиально не могут решить старого вопроса о смысле его существования, практический вопрос его жизни: «Что я должен делать?». Современные социальные и политические технологии стремятся заполнить мировоззренческий вакуум разного рода утопиями, содержащими ответ на эти вопросы, но будучи не в состоянии апеллировать к собственным основаниям, они в своих притязаниях зачастую не знают границ, что создает угрозу человеческой жизни» [3, с. 24].

Одним из важнейших положений в современных исследованиях социального бытия является концепция языковой игры [4], которая определяет свою логику путем конвенций определяемой конкретной ситуацией и поэтому ее расшифровка возможна лишь внутри этой игры, но никак не извне ее, ибо, находясь вне, мы уже находимся в иной языковой игре и поэтому обладаем иными «кодами», которые, будучи чуждыми исходной игре, «искривляя» ее внутреннюю логику, привнося в нее (исходную игру) чуждые элементы, что делает невозможным аутентичное ее (игры) понимание. Ясно, что данный принцип применяется и при исследовании социальных практик [5], что дает возможность распространить его на все социальное, а затем, в обратном порядке, и на индивидуальное бытие человека. Понятие языковой игры Витгенштейна и лингвистика Соссюра определили стратегии гуманитарных исследований XX века, существенным образом определили возникновение структурализма в Европе и аналитической философии в Англии и США. Исходным пунктом данных стратегий, полем разведывательных исследований был язык, рассматриваемый со всевозможных сторон, от представления языка как структуры, определяющей возникновение смыслов в логических связях до прагматики речевого его употребления. Коммуникация как воплощение языка становится объектом исследований разного рода гуманитарных наук, философии, филологии, лингвистики и т. д. В самой же философии стратегии развития концептов, по В. Библеру [6], выглядят следующим образом: логос, откровение, разум и наконец диалог как логика культуры (диалогика созвучна коммуникативному разуму Ю. Хабермаса).

Попытки самоосмысления таким образом имеют ясную линию развития, которую в грубой форме можно определить как движение от единого к

множественному, от абстрактного к конкретному, также от порядка к хаосу, от целого к фрагментарному; в модальном же ракурсе от данного, действительного к возможному и вероятному; в отношении форм существования от пространственного, в которой временное пренебрегается к временному (динамике изменчивости), ставя пространственное вторичным. Таким образом общей формой современной цивилизации становится время, отсюда и потребность в морфологии современного мира, на подобии морфологии Запада Шпенглера. Следует отметить, что речь идет, с одной стороны, о способах (концертах) самоосмысления культуры, а с другой — о закономерностях существования самой культуры. Очевидно, что познавательный инструментарий не тождествен закономерностям существования и развития культуры. Неумение строго зафиксировать данные отличия приводит к массе грубых ошибок методологического характера. Фундаментальным здесь следует признать стратегию исследования разработанную в новой или критической онтологии Николая Гартмана, в которой, помимо прочих удачных методологических разработок, строго отделена теория познания со своим аппаратом (категориями), от онтологии со своими закономерностями. Гартман в работе «Познание в свете онтологии» [7] говорит о необходимости различения истины как таковой (неизменной во все века) от нашего о ней представления, то есть об истинности. В трактате, посвященном проблемам духовного бытия [8] (который, к сожалению, до сих пор не переведен), объективный дух (культура) засматривается как совокупность ценностей, которые вечны (истинны), а не релятивны, историчны, в то время как наше представление о нем исторично и изменчиво. Если есть истинные ценности, то их следует выявить, установить и к ним стремиться, в противном случае ни о каком «движении к» говорить невозможно. Данное различение имеет фундаментальное значение для исследования культуры, которое дает возможность, с одной стороны, ясно понять инструментарий исследования культуры не смешивая его с категориями существования самой культуры, а с другой — признать своеобразие и реальность самой культуры. Онтология Н. Гартмана (как справедливо было отмечено, «незаслуженно забытая») возникла отчасти благодаря казалось бы запрещающей всякую метафизику философии И. Канта.

В чем своеобразие толкования философии И. Канта Н. Гартманом указать здесь не место. Другой стратегией имеющей, на наш взгляд, фундаментальное значение для исследования культуры восходит также к инспирированным Кантом исследований «синтетических способностей», оригинально воплощенных в философии символических форм Э. Кассирера. Наиболее существенным недостатком, но, в то же время, некоторым преимуществом постмодернистских исследований культуры

является их феноменологичность. Указывая на конкретные проявления культуры, исследуя локальные дискурсы с целью выявления особенного и неповторяемого, такого рода исследования скорее дают обильный эмпирический материал (социология Бурдьё, этнометодология Гарфинкеля, социология знака Бодрийяра и др.) и никак не достигают принципов (ἀρχή) существования исследуемого предмета. Казалось бы, на первом этапе развития структурализма (Леви-Стросс) можно было бы усмотреть попытки выработать методологию сочетающую в себе установленный познавательный инструментарий с онтологическим измерением исследуемой сферы, но речь шла скорее о методике, о технике исследований, что привело, как известно, к справедливой критике в схематизме и произвольном подчинении эмпирических данных под уже установленные структуры [5]. Разного рода исследования культуры направленные на «переработку» все новых и новых данных стремительно меняющегося мира привело к «распылению» концептуальных установок.

Выводы. Выход из сложившейся ситуации возможен лишь при новом осмыслении классической (от Канта и Гегеля до Кассирера и Гартмана, от Вико и Гердера до Шпенглера и Тойнби) табл. 1. традиции в исследовании культуры, которая, кроме прочего, имеет то преимущество, что, удерживая установку на принципиальное, сущностное, дает возможность проследить развитие единичного, особенного, что при сочетании с накопленными эмпирическими данными в постмодернистских исследованиях может привести к выработке адекватной современному положению дел методологии исследования культуры.

Табл. 1

Классическая традиция исследования культуры

Классическая традиция исследования культуры	
Историко-морфологическое измерение культуры	Концептуально-функциональное измерение культуры
Ж. Б. Вико, И. Г. Гердер, О. Шпенглер, А. Д. Тойнби	И. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Э. Кассирер, Н. Гартман

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры (Перевод Муравьев А.Н.) / Э. Кассирер; сост. и послесл. П.С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова // Проблема человека в западной философии. – М.: Издательство «Прогресс», 1988. С. 3–30.
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр; пер. на русский язык: Л. Любарская, Е. Марковская. – М., 2000. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. – 10.09.2008. Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3413>
3. Хофмайстер Х. Что значит мыслить философски / Х. Хофмайстер; пер. с нем.; отв. ред. А. Б. Рукавишников, Д. Н. Разеев. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – 448 с.
4. Витгенштейн Л. Философские исследования. Часть I. / Л. Витгенштейн; пер. с нем.: М. С. Козловой и Ю. А. Асеева. – М.: Издательство «Гнозис», 1994. – 612 с.
5. Бурдьё П. Практический смысл / П. Бурдьё; пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко; Отв. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. – СПб.: Алетей, М.: «Институт экспериментальной социологии», 2001 г. – 562 с.
6. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М., 1990. – 414 с.
7. Гартман Н. Познание в свете онтологии. В сборнике «Западная философия: Итоги тысячелетия» / Н. Гартман; пер. с нем. – Екатеринбург, 1997. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5571>
8. Hartmann N. Das Problem des geistigen Seins: Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften. Walter de Gruyter, Berlin 1933.

REFERENCES

1. Kasser, E. (1988). *O cheloveke: Vvedenie v filosofiyu chelovecheskoy kulturyi. Perevod Muravev A. N. [Experience of Man: Introduction to the Philosophy of Human Culture (Translation of A.N. Muravyov)]*. Moscow: Izdatelstvo «Progress» (in Russian)
2. Baudrillard, Zh. (2000). Prozhivnost zla. Perevod na russkiy yazyk: L. Lyubarskaya, E. Markovskaya [Transparency of evil. Translation into Russian: L. Lyubarskaya, E. Markovskaya]. Available at: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3413> (in Russian).
3. Hoffmeister, H. (2006). *Chto znachit myslit filosofski. Per. s nem.; otv. red. A. B. Rukavishnikov, D. N. Razeev. [What it means to think philosophically. Trans. with German: A. B. Rukavishnikov, D. N. Razeev.]*. SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta (in Russian).
4. Wittgenstein, L. (1994). *Filosofskie issledovaniya. Chast I. Per. s nem. / Sostavl., vstup. statya, primech. M. S. Kozlovoy. Perevod M. S. Kozlovoy i Yu. A. Aseeva [Philosophical studies. Part I. Trans. from German. / Compilation, introduction. article, note. M. S. Kozlova. Translation of M. S. Kozlova and A. Aseev.]*. Moscow: Izdatelstvo «Gnozis» (in Russian).
5. Bourdieu, P. (2001). *Prakticheskiy smysl / Per. s fr.: A.T. Bikbov, K.D. Voznesenskaya, S.N. Zenkin, N.A. Shmatko; Otv. red. per. i Poslesl. N.A. Shmatko. [Practical meaning / Transl. from French. : A.T. Bikbov, K.D. Ascension, S.N. Zenkin, N.A. Shmatko]*. SPb.: Aletyya, Moscow: «Institut eksperimentalnoy sotsiologii» (in Russian).
6. Bibler, V. S., (1990). Ot naukoucheniya k logike kulturyi: Dva filosofskih vvedeniya v dvadtsat pervyy vek [From science to the logic of culture: Two philosophical introductions to the twenty-first century]. Moscow (in Russian).
7. Hartmann, N. (2010). Poznanie v svete ontologii. V sbornike «Zapadnaya filosofiya: Itogi tyisyacheletiya». — Perevod s nemetskogo [Cognition in the light of ontology. In the collection «Western Philosophy: The Results of the Millennium». - Translation from German.]. *Elektronnaya publikatsiya: Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy*. Available at: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5571> (in Russian).
8. Hartmann, N. (1933). *Problem des geistigen Seins: Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften*. Berlin: Walter de Gruyter (in German).

Форкош Сергей Михайлович – кандидат философских наук
Киевский национальный университет им. Т. Шевченко
Адрес: 01033, Киев, ул. Владимирская, 60
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

Forkosh Sergij M. – PhD in philosophical sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Address: 60, Volodymyrs'ka Str., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com
ORCID 0000-0001-7878-0957

УДК 1(091)+115
doi: 10.15421/1717127

Время эпонимическое и историческое

М. Ю. Савельева

Центр гуманитарного образования национальной академии наук Украины, Киев, Украина

Рассматривается проблема отношения древних греков к феномену времени. Установлено, что греки использовали эпонимическую модель времени, согласно которой исторические события соотносятся не с датами, а с предметными признаками – персонами или происходящими событиями – и выступает знанием всеобщего основания сущего. Доказано, что одной из основных причин такого понимания сущности времени является мифологическое мировоззрение в единстве чувственного и сверхчувственного, рационального и иррационального, сакрального и профанного, при котором человек не отделяет себя от мира, замещает индивидуальные смысловые связи мировыми, позиционирует себя в настоящем моменте. Установлено, что переход к историческому типу понимания сущности времени обусловлен усилением рационализации мышления, разрывом между мифом и логосом, переходом от политеистического к монотеистическому видению мира, отчуждением человека от материального мира природы. Сделан вывод, что эпонимический тип восприятия времени отражал целостное, личностное отношение человека к миру как «миру человека», являлся формой исторической памяти и критерием абсолютной ценности человеческой жизни.

Ключевые слова: сознание; форма; миф; мир; мировоззрение; человек; сущность; рациональность; ценность

Eponymic and historical time

M.Y. Savel'eva

Centre of Humanitarian Education of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The article deals with the problem of the ancient Greeks attitude to the phenomenon of time. It is established that the Greeks used the eponymic model of time, according to which historical events are related not to dates, but to objective signs – persons or events. For example, Solon's time, Pericles' time etc. are atoms of time: each of them includes events, victories, defeats etc. and Solon and Pericles determined the rate of flow of time. A person is a human being in multiple aspects of his existence.

It is proved that one of the main reasons for such an understanding of the essence of time is the mythological worldview that combines immanent and transcendent, rational and irrational, sacral and profane aspects, and in which a person does not separate himself from the world and replaces individual meaningful connections with world ties.

Dynamic of time is one of the strongest problems in metaphysics. The Heraclitus' phrase 'panta rei', cause 'flowing' and 'changing' are not the same. Meaning of any changings is not a transition from 'one' to 'another', but tendency to restoration of the equilibrium, homogeneity of the world. A fact of changing is a demonstration of being of unity, but not of opposites.

It is established that the transition to the historical type of understanding of the essence of time is due to the intensification of the rationalization of thinking, the gap between the myth and logos, transition from polytheistic to monotheistic world of view, and the alienation of man from the material world of nature. It is concluded that the eponymic type of perception of time reflected the integral, personal relation of man to the world as «human world», was a form of historical memory and a criterion of the absolute value of human life. That's why time is a special knowledge of common ground of existence. Time contains common principle of changing of events. A calculus as an experience doesn't demonstrate a sense of time. Time isn't a contain, but a form of events, it's condition of 'co-exist of something'.

Increasing of alienation of human being leads to destroy of eponymic time. The more rationalization of thinking and formalization of social interactions, the more alienation and lost of eponymic time. Christian doctrine strengthened a condition of alienation, because time became as a space of Godlessness.

Keywords: consciousness; form; myth; world; worldview; man; essence; rationality; value

Цитування даної статті: Савельева М. Ю. Время эпонимическое и историческое / М. Ю. Савельева // Научно-теоретический альманах «Грани». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 18-25. doi:10.15421/1717127

Citation of this article: Savel'eva, M.Y. (2017). Vremya eponimicheskoe i istoricheskoe [Eponymic and historical time]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 18-25. doi: 10.15421/1717127 (in Russian).

Received: 08.09.2017

Accepted: 09.10.2017

Час епонімічний та історичний

М. Ю. Савельєва

Центр гуманітарної освіти Національної академії наук України, Київ, Україна

Розглядається проблема відношення давніх греків до феномена часу. Встановлено, що греки використовували епонімічну модель часу, згідно якої історичні події співвідносяться не з датами, а з предметними ознаками – персонами або подіями, що відбуваються – і виступає знанням загальної основи суцього. Доведено, що однією з головних причин такого розуміння сутності часу є міфологічний світогляд у єдності чуттєвого та надчуттєвого, раціонального та ірраціонального, сакрального та профанного, де людина не відділяє себе від світу, заміщує індивідуальні смислові зв'язки світовими, позиціонує себе у теперішньому моменті. Встановлено, що перехід до історичного типу розуміння сутності часу є обумовленим посиленням раціоналізації, розривом між міфом та логосом, переходом від політеїстичного до монотеїстичного світогляду, відчуженням людини від матеріального світу природи. Зроблений висновок, що епонімічний тип сприйняття часу відображав цілісне, особистісне відношення людини до світу як «світу людини» і був формою історичної пам'яті і критерієм абсолютної цінності людського існування.

Ключові слова: свідомість; форма; міф; світ; світогляд; людина; сутність; раціональність; цінність

Поводом для даних розмислів послужило одно висказування видаючогося філолога і культуролога Михайла Леонівича Гаспарова. В замечательной (и отнюдь не детской по глубине, хоть и написанной для детей) книге «Занимательная Греция» в главе «Летоисчисление» он написал, что у древних греков не было традиции нумеровать годы, вести хронологию событий, буквально «исчислять лета» [3, с. 35]. Даже единственный известный рациональный принцип летоисчисления – по олимпиадам – был введен достаточно поздно, в 264 г. до н. э. сицилийским историком Тимеем.

С тех пор я не раз находила критические замечания в адрес М.Л. Гаспарова. Одно из них кажется мне наиболее уместным, чтобы привести его здесь: «У греков был не нумерологический счет годов, а эпонимический (года обозначались не цифрами, а именами собственными, чаще всего именами архонтов или эфоров – М.С.) Но был» [10, с. 205]. В гомеровскую эпоху также можно найти использование эквивалентов летоисчисления, – к примеру, в текстах Гесиода «луна» выступает символом «года» [5, с. 44].

Разумеется, нельзя всерьез допускать, что М. Л. Гаспаров «не понял» или «не знал» каких-то особенностей ментальности древних греков, или что сами греки были «слишком далеки» от рациональных норм миропознания и развития общества. Попробуем взглянуть на эту ситуацию не критически. Примем для начала как вполне очевидное обстоятельство то, что ранние греки, действительно, не считают годов – не складывают, не вычитают, не выводят последовательности событий, но, тем не менее, признают время как некую движущуюся субстанцию или принцип движения. Иными словами, не выделяя конкретных временных структур (а может быть, как раз поэтому), представляют время как таковое. Вероятно, М.Л. Гаспаров оказался более проницательным, чем это кажется на первый взгляд: за невозможностью нумеровать годы он усмотрел важнейшую особенность всей древнегреческой ментальности – возможность иначе, чем сегодня, воспринимать время. В частности, вос-

принимать его как неподвижное (сам М.Л. Гаспаров говорил: как движущееся на одном месте [3, с. 35–36]). Здесь следует оговориться, что греки эпохи ранней классики (а именно о них шла речь у М. Л. Гаспарова) вполне распространились с первобытным мифологически-непосредственным отношением к миру. Это была культура сложившейся рациональности, весьма цивилизованная, со своей системой гражданских законов, сложной религией, довольно стройной наукой (архитектура, математика, астрономия, навигация). Так какой же урок можно извлечь сегодня из древнегреческого опыта времени? Какая мудрость таится в эпонимической традиции? Наконец, как вообще влияет знание времени на образ жизни народа?

Прежде всего, почему этот народ все же не мог расстаться с чувственным восприятием в каких-то опытных сферах? Вероятно, здесь сыграло главную роль то обстоятельство, что понимание этим народом уникальности своего развития, наблюдение за собственными успехами, высокая общественная самооценка привели к пониманию времени как «своего времени» – как неотчужденного. Чтобы лучше понять, почему эллины отдавали предпочтение не абстрактным числам, а живым именам в отсчете лет, мы можем вспомнить о том, что нам иногда тоже свойствен этот опыт. Мы ведь иногда вместо того чтобы сказать: «Я родился в таком-то году», говорим: «Я родился в год свершения какого-то события». Но если мы берем за точку отсчета ситуацию, а не дату, то вовсе не для сохранения исторической точности, а чтобы выразить отношение и эмоционально выделить важное для нас событие. Выделить из потока времени и задать ему свое (то есть мое) автономное время, свою судьбу.

На протяжении всего языческого периода своей истории древние греки именно так и воспринимали время – как непосредственно слитое с людьми, живущими в нем и являющимися его выразителями. Они не дистанцировались от времени, полноценно его переживали и более всего ценили настоящий момент. Если вчитаться в немногочис-

ленные тексты эпохи Ранней классики, заметно, что в них отсутствуют рассуждения о будущем. И вовсе не потому, что будущее представлялось зыбким и неуверенным, а потому что настоящее важнее; оно – путь в будущее. Вот примеры некоторых суждений древних о том, что такое «время»: по разным свидетельствам, Фалес утверждал, что «мудрее всего – время, ибо оно раскрывает все» [6, с. 65]¹. Согласно Ферекиду Сиросскому, «время – то, в чем управляется Вселенная» [9, с. 87], а Анаксимандр Йонийский полагал так: «А из каких [начал] вещам рождение, в те же самые и гибель совершается по роковой задолженности, ибо они выплачивают друг другу правозаконное возмещение неправды [=ущерба] в назначенный срок времени» [9, с. 127]. Как видно, если верить сказанному, первоначально время упоминали не иначе как в отношении ко «всеуму», то есть безотносительно к «отдельному», как форму или вместилище. «Все» – значит «сразу», а «сразу» – значит «как настоящее», «сейчас».

Мир целостен и завершен, его состоянию нечего противопоставить, потому что знание целостности есть знание очевидное, простое и непосредственное. Следовательно, знание истинное. Поэтому отдельные временные отрезки поначалу не нумеруются, а воспринимаются непосредственно через социальные отношения – как конечные, единые, неделимые и значит уникальные, непохожие на других. Скажем, «время Солона» или «время Писистрата» являются такими «временными атомами», делить или переставлять которые не имеет смысла, поскольку их сущность заключается в самих названиях. Так же бессмысленно выводить их друг из друга. И вовсе не потому, что в истории они не составляли временной последовательности. Если бы и составляли, их все равно неправомерно было бы сопоставлять, поскольку каждое из них самодостаточно, уникально и самоценно.

Наделение времени чьими-то эпонимами, к примеру, Перикла или Фемистокла, было для древнего грека привычно; это были наиболее подходящие характеристики, которыми можно передать «дух времени». Кто лучше современников расскажет о своей эпохе? Человек сам определяет скорость времени, направление его смыслового движения, предполагает и создает основания для окончательного результата. При этом время не является только физической субстанцией или только формой внутреннего чувства; оно – мифологический феномен, отражающий всю полноту единства и целостности чувственного и сверхчувственного, рационального и нерационального, оно – весь меняющийся и устойчивый мир. Оно присвоено, понято и продолжено человеком: сам Фемистокл и есть «время Фемистокла», его события, победы и поражения; Перикл и есть «время самого себя», пятнадцатилетний «Золотой Век» Афинской демократии. Словом, «человек – это мир человека...»

Так же, как тождественными были мысль и то, о чем она, были тождественными человек и время, в котором он живет.

Мифологический тип восприятия времени как его реальное пропускание через себя выявляет примечательную особенность человеческого познания и отношения к миру. Пока нет основания сравнивать отдельные временные отрезки, человек не в состоянии видеть изменения, происходящие в моменты переходов от одного события к другому и рассматривать каждое явление как важное само по себе. В самом деле, переживание как чувство по форме постоянно, совершается с одинаковой интенсивностью и полнотой в любое время – усилиями всей жизни. Поэтому содержание чувства в данном случае не имеет значения. Главное – то, что чувства продолжают осуществляться в любых обстоятельствах и даже вопреки им. В этом смысле нет основания отличать одно событие от другого, сравнивать один исторический этап с другим, потому что они действительно не сравнимы; в них больше общего, чем различного. Так сказать, «что было, то и будет, и что делалось, то и будет делаться, и нет ничего нового под солнцем» (Еккл. 1:9).

При этом, мы, конечно же, воспринимаем движение времени – но только как «движение количества в рамках закрытого в себе качества». Это внутреннее движение внешне неизменного времени весьма хорошо отразил Гераклит. Приписываемое ему «*pana tei*» своей видимой простотой и ясностью вводит в заблуждение до сегодняшнего дня: из того обстоятельства, что «все течет», вовсе не следует, что «все меняется» [Ср. 6, с. 177 и 7, с. 80, 81]. Мы же к сказанному легкомысленно добавляем от себя, думая, что продуктивно «развиваем мысль классика». На самом же деле вносим путаницу в собственное восприятие древнегреческого миропонимания: «течение» и «изменение», взятые в своей абстрактной понятийной формальности, в самом деле, могут быть тождественны; но, представленные чувственно-наглядно, они глубоко различны. «Река», конечно, «течет», но никому в голову не приходит распознавать в ее течении какие-то качественные перемены. А выражение «на входящих в те же самые реки притекают в один раз одни, в другой раз другие воды» [4, с. 209] означает не более чем «все те же самые воды», «воды, всегда соответствующие сами себе в разное время». Потому что «все реки текут в море, но море не переполняется; к тому месту, откуда реки текут, они возвращаются, чтобы опять течь» (Еккл. 1:7). Сказано другими устами и в другом месте, но смысл сохраняется тот же самый. К чему же выстраивать временную цепочку?.. По-другому и быть не может: «река» – вещь целостная, и должна такой оставаться в адекватном восприятии. Древнегреческая «физио-логика» как принцип восприятия «мира как тела» требует жить

«сегодняшним днем», наполненным завершёнными и совершенными телами, одно из проявлений совершенства которых, кстати, есть их абсолютная зависимость от времени. Имеет смысл лишь факт наличия начала и конца, сравнение же одного с другим вводит от понимания главного: совершенность жизни, необратимость ее есть критерий ее бытийной абсолютности. Нельзя изменить, исправить то, что свершилось, но можно дождаться, пока все повторится. А потому время как относительность не имеет значения.

Эту же мысль можно обнаружить и в другом известном высказывании Гераклита: «Холодное нагревается, горячее охлаждается, влажное сохнет, иссохшее орошается» [4, с. 214]. Эти слова чаще всего толкуют как классическую картину единства противоположностей [8, с. 124] и, значит, развития, качественного, сущностного изменения во времени. Но здесь есть нюанс, мимо которого проскальзывает рационально мыслящий ум: Гераклит говорит о том, что сущностью любого изменения является не просто переход от «одного» к «другому», а тенденция восстановления равновесия, однородности мира. Любое изменение лишь потому и происходит, что в структуре и механизме его хранится память неизменности, единства. Факт изменения подтверждает бытие этого единства, иначе как узнать о том, что изменилось? Поэтому единство мира есть не «единство противоположностей», а «единство себе подобных». Ведь когда «холодное нагревается», а «горячее охлаждается», в какой-то момент они перестают различаться и только поэтому становятся «Одним». «Единство противоположностей» как их неразрывность, конечно, тоже существует, но как момент неустойчивости, необходимый к преодолению; в нем изменения неопределенны, только становятся и оформляются, и потому являются промежуточным состоянием Единства, путем к действительному Единству.

Все это довольно долго мешало грекам стать историческим народом и жить в мире на основании становления в противоречии времен. Времен много, когда история одна. Но единство времени порождает множество «историй». Вместо одной смысловой связи, тянувшейся непрерывно, они описывали множество коротких разнообразных по сюжетам связей, подменявших друг друга. Вплоть до середины V в. до н. э. мир для них продолжал оставаться вещественным и, значит, исключал всякую качественную изменчивость и временную растяжимость. В таком мире естественны «любовь» и «вражда», но неуместна беспристрастность исторического анализа. В этом смысле «мир Геродота» не многим отличался от «мира Гомера». Оба повествователя были увлечены подробностями частной жизни, потому что ценили ее больше всего на свете как привилегию свободных людей. А целостная картина войны или судьбы народа их не волнова-

ла: война – заурядное событие, в котором протекает и утрачивается жизнь, и воспринимать ее нужно спокойно. Поэтому в представлениях Геродота нет никакой разницы между мирной жизнью на берегах Нила и Греко-персидскими войнами. Различие носит экзистенциальный, а не объективно-исторический характер.

Отсюда следует, что если время представлять как чувственный опыт – как реальное переживание длительности событий – нет смысла его исчислять, (нумеровать), поскольку события ни с чем нельзя сопоставить и нечего противопоставить им. Все физические величины следует рассматривать как носителей сущностного единства; эта общая особенность рационального мышления сохранилась до наших дней. Исчислению подвергается лишь то, сущность чего проявляется не сама по себе, а лишь в процессе исчисления как сопоставления с чем-то, то есть в противоречии с собой. Например, деньги. Или вещи, выполняющие функцию денег. Если бы время выявляло свою сущность только в исчислении (время = деньги?), тогда исчисление как противоречие беспредметного и предметного миров (бытия и времени) имело бы абсолютный смысл. Но поскольку история сохранила альтернативное понимание времени, видимо, сущность его все же в другом.

Это означает, что время является не просто знанием, но знанием особым, содержащим всеобщий принцип или форму изменения (= движения) событий. Знанием всеобщего основания сущего. Потому исчисление как опыт не в состоянии передать его сути. К примеру, я утверждаю, что некое событие произошло в таком-то году. – Ну и что с того? – удивился бы некто, живший в V в. до н. э. – Ах, это было при Поликрате?! Понятно теперь, почему для тебя это так значимо, и т. п.

Знание времени – время настоящего знания. А потому – «мудрое знание». Ведь мудрость, как известно, «в том, чтобы знать все как одно» [4, с. 199]. Почему? А вот здесь следует вспомнить мнение Диогена Лаэртского, который так свидетельствовал о Пифагоре: по мнению последнего, «философ – просто тот, кто чувствует тягу к мудрости, мудрецом же может быть только бог, а не человек» [6, с. 58]. Значит, «единство» как завершённое состояние чего-либо – приоритет жизни богов, «люди же одно признали несправедливым, другое справедливым» [4, с. 241], одно объединили, другое разъединили – пронумеровали годы, например. И сделали совершенно бесполезную работу, ибо, если не знаешь, что есть «Единое» – как можно знать, что есть «Многое»? Перечисляя годы, познаем ли мы их сущность? Вряд ли. Сравнивая представления о «Едином» и «Многом», смогли ли мы узнать о них нечто безусловное? Вряд ли. Тогда не стоит ли бросить эту глупую затею выстроить вещи друг за другом и обратиться к изучению жизни богов? Для них ведь все одинаково, хотя

содержание «всего» может и различаться: время разбрасывать камни – и время собирать их; время строить – и время разрушать...

Время – не содержание события, а его форма. Оно – абсолютное условие «со-стояния» чего-либо. Значит, оно не отчуждено в прошлое само от себя, а живет собственной жизнью. Ведь если события перечислены где-то в прошлом, впечатлительные таково, что все уже произошло раз и навсегда, ничего нельзя изменить и переписать. Но если это время поименовано, его переживают снова и снова, всякий раз по-иному воспроизводя в памяти. Что с того, что эпоха Агамемнона давно прошла? Пока я произношу имя – личность жива. А значит, история ее продолжается, время события не окончено и мы вправе пересказывать его так, как можем пережить. Время как наполненность «обнаруживает все», и тайна этого «все» есть тайна времени. Оно не закончится, пока не будет обнаружено «все», а значит, не остановится поток событий, простирающихся в границах «теперь». Время не только «со-держит» события, но цепко «держит» их – то придерживает, то отпускает, в любой момент приближая их в акте мысли, которая есть то же, что и мир.

Таким образом, опыт времени отражал общие особенности жизненного опыта древних греков. Они не знали иного единства, кроме представлений о непосредственно переживаемом единстве бытия, и никакого другого общего опыта, кроме философского опыта мышления этого бытийного единства – опять же опыта негативного. Поэтому в жизни эти представления о единстве закономерно уравнивались политической и культурной разобщенностью эллинских племен, каждое из которых, к тому же, жило в соответствии со своим календарем, «в своем времени» (еще бы: природа ведь разнообразна, значит, и время тоже).

Но ведь история распорядилась так, что традиция эпонимического времени все же была вытеснена традицией времени нумерологического. В чем же смысл такой перемены отношения человека к миру? Можно предположить, что логическая закономерность этого коренится в постоянно возрастающей отчужденности человека от мира, в усиливающейся рационализации мышления и формализации социальных отношений. В этом смысле нумерологический опыт формировался не только вследствие вытеснения опыта эпонимического, но и параллельно с ним, в пределах одной и той же культуры, как обратная сторона чувственного мировосприятия. Несмотря ни на какие реальные успехи человека как родового существа, несмотря ни на какое совершенство общественной организации, люди все же совершают ошибки, и лишь некоторые из них непоправимы. В конце концов, люди смертны и осознают себя в этом качестве. Никакое знание, никакой совершенный ум не способен смириться со смертностью тела и найти для

этого такой абсолютный аргумент, который одновременно стал бы реальным способом забвения смерти. Именно поэтому человек, реально удаляясь от мира в момент смерти, желает вернуться к единству с ним хотя бы в памяти людей (в мире Идей). Чувственный опыт, опыт реального переживания жизни есть опыт присвоения времени; но опыт рефлексивный, философский рано или поздно должен был привести к отрицанию эпонимического времени. Не все культурные персонажи Древней Греции стали представителями «своего времени». Если Перикл есть «время Перикла», то Пифагор не есть «время Пифагора», а Сократ не есть «время Сократа». Более того: Пифагор еще просто не есть «время самого себя», а Сократ уже есть отрицание «своего времени» как времени эпонимического и установление принципа линейной безвозвратности, что и отразил Платон в своем творчестве.

Кроме того, существует и историческая закономерность утверждения нумерологической традиции, состоящая в тесной связи мировоззрения с типологией религиозных представлений. Издавна опыт нумерологического летоисчисления был свойствен народам и культурам, исповедовавшим монотеизм. Линейность временных представлений – историческое мышление – задолго до греков развивали иудеи. В Европе нумерологический опыт времени утвердился вместе с христианством. В чем же связь представлений о времени и религиозного опыта?

Поскольку время является всеобщим предельным опытом постижения человечеством качественных изменений бытия, оно выступает критерием оценки человека как бытийного существа, как носителя божественной сущности. Если человек живет в мире, где «все полно богов» (Фалес), его отношение к миру не будет противоречивым, он будет воспринимать свое недолгое пребывание на Земле как естественное и радоваться каждому прожитому дню. Для такого человека время и вечность – суть одно и то же, поскольку для мифологического сознания «часть» и «целое» равны. Но если человек живет в мире, который оставлен Богом, или который Бог отдалил от себя в силу каких-то непримиримых противоречий с человеком (вследствие первородного греха), тогда время воспринимается как проклятие, как «путь к смерти», как мучительный процесс ожидания конца. В этой ситуации время и вечность прямо противоположны. И хотя время – по-прежнему часть вечности, именно поэтому оно никогда не станет вечностью.

Христианская доктрина еще больше усилила чувство отчужденности человека от мира. Тысячелетние ожидания пришествия Бога в этот мир завершились Распятием; история показала людям, что Бог как таковой ни при каких обстоятельствах не может находиться в мире, а значит, вечность на-

всегда закрыта для человечества при жизни. Время – это пространство Богооставленности, и в этом смысле оно противостоит вечности, бытию как Бог-присутствию. Иными словами, Христос не есть «время Христа», напротив, Он есть полное отрицание текущего до сих пор времени и утверждение принципов нового бытия времени, – новой эпохи, новой эры. Поэтому время, в котором живет человек – не «его», не «свое», чужое; это время ожидания, предчувствия, надежды, время Несвершившегося, но неизбежного.

Видимо, все эти обстоятельства стали основанием передачи опыта времени с помощью летоисчисления. Смысл нового отношения ко времени состоит в том, что человек открыл для себя способ более точного отражения сущности времени. Время теперь воспринимается не просто как «длительность», а как ограниченная вечностью длительность, имеющая начало и конец. Поэтому становится крайне важным точно рассчитать его длительность для себя в бесконечном потоке, чтобы успеть сделать в жизни какие-то вещи и с какими-то результатами предстать перед Предвечным.

Попытки введения точного летоисчисления в различных культурах создавали для человека многочисленные сложности. Исчисляемая вечность есть бесконечность. Исчислять следует то, что само укладывается в бесконечность. Однако даже в ситуации реального пребывания Христа в мире человек не в состоянии был получить адекватное представление о бесконечности, поскольку не овладел ее устойчивым понятием. Логически мы

можем предположить, что овладеть представлением о бесконечности невозможно в силу ее предельной противоречивости и непредставимости. С этим столкнулись уже древние греки (правда, не в связи с опытом времени). Для них бесконечное представлялось как не абстрактным принципом поглощения альтернативы, а предметно – как «бесконечно большая конечность», что является единственно возможным адекватным познанием сущности бесконечности. Но в этом случае бесконечность должна рассматриваться как «внутреннее единство» и значит как непротиворечивость, целостность и закрытость для других конечных структур. Однако единственной конкретной характеристикой бесконечности является как раз «отсутствие единства» (Аристотель в свое время называл это «негативным атрибутом», лишенностью [2, с. 121]), поскольку по определению человек не может воспринимать бесконечность со стороны, всю². Более того: вписывая понятие бесконечности в картину мира, человек распространяет это противоречие на весь мир, так сказать, «до бесконечности». Только в том случае, если человек живет по законам монотеистической религии, попытки точного определения бесконечности становятся не такими бесплодными.

Таким образом, нумерологический опыт времени до сегодняшнего дня является полем борьбы человека с самим собой и постоянными попытками оправдаться перед самим собой и перед Богом, чтобы доказать Ему свое достоинство и основание пребывания в мире.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Позднее Апулей дал более модернизированное и рационализированное свидетельство фалесова понимания природы времени. Но, несмотря на иную манеру аргументации, римский мыслитель не противоречил греческому философу и оставил одно из наиболее подробных описаний его опыта времени: «Фалес Милетский... малыми линиями открыл величайшие вещи: круговороты времен года, ветров дуновения, звезд движения [~пути, орбиты], громов дивные громохания, планет (sidera) извилистые пути, Солнца годичные повороты... а также [объяснил] нарождающейся Луны прибывание, стареющей – убывание, затмевающейся – преграды. Мало того, уже на склоне старческих лет он придумал божественный расчет [~пропорцию, ratio], относящийся к Солнцу [вычислив] сколько раз своей величиной [=диаметром] Солнце меряет ту окружность, которую оно пробегает...» [1, с. 112–113].

² С этим обстоятельством вполне согласуется факт начала употребления разделения суток на часы после Александра Великого. Бесконечные просторы империи требовали единого принципа упорядоченности мировоззрения, а что упорядочивает лучше, чем время? Вообще же подробный разбор проблемы бесконечности дан Аристотелем в трактате «Физика» [2, с. 121–123].

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Апулей. Флориды, 18 / Пер. А. В. Лебедева // Фрагменты ранних греческих философов / Под ред. А. В. Лебедева. – Ч. 1. – М.: Наука, 1989. – С. 112–113.
2. Аристотель. Физика, Г 7, 207 б 35 / Пер. В. Я. Карпова // Аристотель. Соч. в 4 т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1981. – С. 59–260.
3. Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: Рассказы о древнегреческой культуре / М. Л. Гаспаров. – М.: Нов. лит. обзор., Греко-латинский каб. Ю. А. Шичалина, 1998. – 384 с.
4. Гераклит. Фрагменты, DK, 12 А / Пер. А. В. Лебедева // Фрагменты ранних греческих философов / Под ред. А. В. Лебедева. – Ч. 1. – М.: наука, 1989. – Ч. 1. – С. 209.
5. Гесиод. Полное собрание текстов / Пер. В. Вересаева. – М.: Лабиринт, 2001. – 256 с.
6. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Пер. М. Л. Гаспарова. – 2 изд., испр. и доп. – М.: Мысль, 1986. – 571 с.
7. Кессиди Ф. Х. Гераклит / Ф. Х. Кессиди. – М.: Мысль, 1982 – 200 с.
8. Мотрошилова Н. В. Рождение и развитие философских идей / Н. В. Мотрошилова. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
9. Фрагменты ранних греческих философов / Под ред. А. В. Лебедева. – Ч. 1. – М.: Наука, 1989. – 576 с.
10. Пучков А. А. Contra Michaellem Gasparovum / Correctio ad rationem annalem in «Graecia curios» / А. А. Пучков // Містобудування та територіальне планування: Наук. техн. зб. – Киев: КНУБА, 2006. – № 25. – С. 203–212.

REFERENCES

1. Apulej. Floridy, 18 [Apuleus. Florida, 18]. (1989). *Fragmenty rannih grecheskih filosofov*, part 1: 112-113. Moscow: Nauka (in Russian).
2. Aristotel'. Fizika, G 7, 207 b 35 [Aristotle. Physics, G 7, 207 b 35]. (1981). *Aristotel'. Soch. v 4 t.*, 3: 59-260. Moscow: Mysl' (in Russian).
3. Gasparov, M. L. (1998). *Zanimatel'naya Grechiya: Rasskazy o drevnegrecheskoj kul'ture [Entertaining Greece: Stories about the ancient Greek culture]*. Moscow: Nov. lit. obozr., Greko-latinskij kab. YU. A. Shichalina (in Russian).
4. Geraklit. Fragmenty, DK, 12 A [Heraclitus. Fragments, DK, 12 A]. (1989). *Fragmenty rannih grecheskih filosofov*, part 1: 209. Moscow: Nauka (in Russian).
5. Gesiod (2001). *Teogoniya [Theogony]. Polnoe sobranie tekstov*. Moscow: Labirint (in Russian).
6. Diogen Laehrtskij (1986). *O zhizni, ucheniyah i izrecheniyah znamenityh filosofov [Diogenes of Laertius. On the life, teachings and sayings of the famous philosophers]*. 2 izd., ispr. i dop. Moscow: Mysl' (in Russian).
7. Kessidi, F. H. (1982). *Geraklit [Heraclitus]*. Moscow: Mysl' (in Russian).
8. Motroshilova, N. V. (1991). *Rozhdenie i razvitie filosofskih idej [The birth and development of philosophical ideas]*. Moscow: Politizdat (in Russian).
9. (1989). *Fragmenty rannih grecheskih filosofov*, part 1, 87. Moscow: Nauka (in Russian).
10. Puchkov, A. A. (2006). *Contra Michaellem Gasparovum. Correctio ad rationem annalem in «Graecia curios»*. *Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya: Nauk. tekhn. zb.*, (25): 203-212. Kyiv: KNUBA (in Ukrainian).

Савельева Марина Юрьевна - доктор философских наук, профессор
Центр гуманитарного образования национальной академии наук Украины
Адрес: 01601, Киев, ул. Трехсвятительская, 4
E-mail: mars6464@gmail.com

Savel'eva Marina Y. - doctor of philosophy, professor,
Centre of Humanitarian Education of National Academy of Sciences of Ukraine
Address: 4, Tr'ohsvyatytel's'ka Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: mars6464@gmail.com
ORCID 0000-0001-9522-0644

Методологія соціально-філософського дослідження соціалізації людини у медіа-культурному просторі

Н. Ю. Гірліна

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Дніпро, Україна

УДК 130.122: 37.013

doi: 10.15421/1717128

Міждисциплінарна методологія, що опирається на класичну філософську методологію аналізу соціокультурних феноменів, дає можливість цілісного уявлення про досліджуваний феномен. Найбільш ефективною методологією дослідження медіа-культурного простору соціалізації людини є діяльнісний підхід, на основі якого здійснюється поєднання об'єктного та суб'єктного. Важливою соціально-філософською методологічною настановою слід вважати тезу щодо постійної присутності медіакультури в людині як просторі її буття внаслідок того, що людина є соціальною істотою, а інформаційного суспільства без медіакультури як свого атрибуту не існує. Підпорядкування матеріалістичних детермінант медіакультурного простору духовним чинникам можливе лише в умовах домінування гуманістичних цінностей. При всьому різноманітті до розуміння духовного виміру взаємозв'язку особистості з соціокультурним середовищем спільною домінантною ідеєю філософських настанов є визнання духовно-культурної автономності людини. Антропологічно орієнтований культурний простір соціалізації ґрунтується на міжособистісній культурній взаємодії, яка продукує унікальні та самобутні особистості.

Ключові слова: соціальна філософія; методологія; медіакультура; простір; соціалізація; особистість; комунікація; соціальний розвиток

Methodological aspect of research of the process of socialization in media-cultural space of information society

N. Y. Hirlina

Dnepropetrovsk regional institute of a postgraduate pedagogical education, Dnipro, Ukraine

The methodology for determining the essence and specifics of the process of socialization in the media-cultural space is an integral part of the traditional philosophical problems of the internal social nature of man and accordingly must rely on universally accepted and established general philosophical methodological principles. The methodology for determining the essence and specifics of the process of socialization in the media-cultural space is an integral part of the traditional philosophical problems of the internal social nature of man and accordingly must rely on universally accepted and established general philosophical methodological principles. The socio-philosophical dimension of the study of the process of socialization in the media environment in a meaningful sense is due primarily to the cultural certainty of this process. The socialization of man in the media-cultural space should be investigated as an existential problem, an analysis of the interconnection of social forms of its existence and individual self-development intentions in the context of forming a conscious attitude towards their own choice of life path. In postmodern conceptual constructions, we observe a communication turn, connected with the increased attention to the linguistic and hermeneutic aspects of the formation and development of man. Communicative-hermeneutical methodology intersects with the most popular in the postmodern discourse synergetic methodology. Within the synergistic approach, the whole process of socialization in the media-cultural space appears as a combination of tension in the form of targeted activity of social-educational institutions and chaos in the form of stochastic influence from the media environment. Socialization in the media-cultural space appears as a dynamic balance of the targeted socio-educational impact of society through certain social institutions on the individual, the chaotic interaction of various factors of an informal nature, through which the effects of spontaneous processes of communication, virtualization, mediaization are realized. The socio-philosophical concept of human socialization in the media-cultural space combines the principles of structural symbolic interactionism and functionalism, humanistic psychology and social anthropology, socio-cultural analysis, and the activity theory of personality development based on the application of the principle of complementarity.

Keywords: social philosophy, methodology, media culture, space, socialization, personality, communication, social development

Цитування даної статті: Гірліна Н. Ю. Методологія соціально-філософського дослідження соціалізації людини у медіа-культурному просторі / Н. Ю. Гірліна // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 25-30. doi:10.15421/1717128

Citation of this article: Hirlina, N. Y. (2017). Metodolohiya sotsial'no-filosofs'koho doslidzhennya sotsializatsiyi lyudyny u media-kul'turnomu prostori [Methodological aspect of research of the process of socialization in media-cultural space of information society]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 25-30. doi: 10.15421/1717128 (in Ukrainian).

Received: 10.09.2017

Accepted: 11.10.2017

Методология социально-философского исследования социализации человека в медиакультурном пространстве

Н. Ю. Гирлина

Днепропетровский региональный институт последипломного педагогического образования, Днепр, Украина

Междисциплинарная методология, опирающаяся на классическую философскую методологию анализа социокультурных феноменов, дает возможность целостного представления об изучаемом феномене. Наиболее эффективной методологией исследования медиа-культурного пространства социализации человека является активный подход, на основе которого осуществляется сочетание объектного и субъектного. Важной социально-философской методологической установкой следует считать тезис о постоянном присутствии медиакультуры в человеке как пространстве его бытия в силу того, что человек является социальным существом, а информационного общества без медиакультуры как своего атрибута не существует. Подчинение материалистических детерминант медиакультурного пространства духовным факторам возможно лишь в условиях доминирования гуманистических ценностей. При всем многообразии к пониманию духовного измерения взаимосвязи личности с социокультурной средой общей доминантной идеей философских установок является признание духовно-культурной автономии человека. Антропологически ориентированное культурное пространство социализации основывается на межличностном культурном взаимодействии, которое производит уникальные и самобытные личности.

Ключевые слова: социальная философия; методология; медиакультура; пространство; социализация; личность; коммуникация; социальное развитие

Постановка проблеми. Методологія соціально-філософського дослідження медіа-культурного простору як середовища соціалізації ґрунтується насамперед на розумінні особливостей просторового виміру соціальних процесів і зв'язку досліджуваного феномена з процесами становлення медіа-простору, віртуального простору, електронного простору, Інтернет-простору тощо. Всі означені феномени є об'єктами постнекласичного типу, системними синергетичними утворами, які мають комплексну природу і пов'язані з різними сферами соціальної життєдіяльності. Це ставить методологічну проблему осмислення особливостей соціалізації у медіакультурному просторі як складової глобальних соціокультурних трансформацій, результатом яких є становлення інноваційних просторових характеристик інформаційного суспільства. Розгляд такої проблеми можливий лише на основі поєднання на засадах компліментарності традиційної соціально-філософської методології з низкою інших методологічних підходів (медіа-філософською, постнекласичною, філософсько-управлінською та іншими методологіями), що надає дослідженню міждисциплінарного та мета-парадигмального характеру.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз даної проблематики здійснюється переважно у межах постмодерністських концептуальних побудов. Разом з тим при всьому різноманітті у теоретико-методологічному плані всі постмодерні концепції соціалізації у сучасному медіакультурному просторі виходять з положень філософії становлення в лиці таких відомих мислителів, як М. Хайдеггер, Ф. Ніцше, Е. Гуссерль, А. Бергсон та інші. Відповідно і концептуальні побудови стосовно становлення людини представників постмодерністської філософії (Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Ж. Батай, Ж. Дельоз, Ф. Джеймсон, Ж. Дерріда, У. Еко, Ж. Ф. Ліотар, І. Хасан й інші) відзначаються апелюванням до невизначеності та неоднозначності процесу ста-

новлення й буття людини у медіареальності. Проте при цьому власне аспекти обґрунтування соціально-ілософської методології аналізу специфіки соціалізації у медіакультурному просторі не дістали належної уваги.

Мета дослідження. Відтак постає наукове завдання визначення особливостей методологічних підходів, які дозволяють адекватно аналізувати процес соціалізації людини у сучасному медіакультурному просторі.

Виклад основного матеріалу. Хоча аналіз соціалізаційних процесів за своєю природою є міждисциплінарним, що впливає з необхідності синтезу різноманітних підходів у різних сферах знання, різних за своєю предметністю та цілями аспектів їх дослідження, різноманітних методологій, все ж об'єднуючим началом слід вважати соціально-філософське узагальнення концептуальних, методологічних та ціннісно-світоглядних засад такого дослідження. Причина цього полягає насамперед у філософській предметності самого процесу соціалізації, який є інтегруючим феноменом стосовно соціального життя та розуміння соціальної природи людини. Відповідно і його дослідження вимагає найбільш загальних підстав синтезу теоретико-методологічних основ його дослідження, що може забезпечити лише філософське осмислення.

Значущість саме соціально-філософської методології дослідження процесу соціалізації в умовах становлення медіареальності в українському суспільстві зростає внаслідок його перехідного характеру і актуалізації проблеми забезпечення модернізації цих трансформацій. Особистісний ресурс інноваційного розвитку нашої країни вирішальною мірою опирається саме на потенціал особистісної активності підростаючого покоління, а остання закладається у процесі зміни орієнтирів та форм його соціалізації. Відповідно потрібен глибокий соціально-філософський аналіз можливостей мак-

симізації та використання даного ресурсу, без чого неможлива науково обґрунтована стратегія змін у цілепокладанні, інституційному та духовно-ціннісному забезпеченні процесу соціалізації і підготовки нового покоління до необхідних для українського суспільства активних креативних дій. При цьому також слід зазначити, що людинотворчість як найбільш важливий вимір теоретичного розгляду процесу соціалізації у медіа-культурному вимірі також має виразну соціально-філософську предметність, тому що становлення людини відбувається як процес набуття нею характеристик соціальної істоти за рахунок занурення у соціокультурну сферу соціуму [8, с.251].

Методологія визначення сутності та специфіки процесу соціалізації у медіакультурному просторі є складовою традиційної філософської проблематики внутрішньої соціальної природи людини і відповідно має спиратися на загальнознані і усталені загальнофілософські методологічні принципи. У межах логіко-когнітивних методологічних настанов найбільш доцільно виокремлювати концептуальні напрямки аналізу досліджуваного феномена, у тому числі і у історико-філософському вимірі, а також здійснювати найбільш широкі узагальнення результатів дослідження на основі формування понятійно-категоріальної та дефінітивної системи аналізу і пояснюючих теоретичних конструктів. Онтологічний підхід дає можливість розглядати соціалізацію як одну з важливих складових людського буття з визначенням взаємодії особистісного розвитку та характеристик життєвого середовища людини. Гносеологічний вимір методології лежить в основі аналізу процесу соціалізації в усій багатовимірності як об'єкта пізнання, відкриває можливості його аналітичної структуризації та визначеності критеріїв визначення компонентних складових. Аксиологічна складова методології дослідження процесу соціалізації орієнтує на розуміння даного об'єкта через призму цінностей соціокультурної сфери суспільства та індивідуальних ціннісних орієнтирів, відповідно в останньому випадку суб'єкт соціалізації формується у процесі інтеріоризації високих цілей й ідеалів загальносуспільного значення та поєднання своїх сенсожиттєвих орієнтирів з цінностями та цілями суспільства.

Застосування усталеної загальнофілософської методології дослідження процесу соціалізації в медіакультурному просторі не просто обумовлене потребами визначення певного концептуального фундаменту забезпечення його міждисциплінарного характеру, воно створює додаткові пізнавальні можливості для урізноманітнення наукового інструментарію за рахунок використання евристичного потенціалу добре розроблених філософських понять і підходів. Це безумовно сприяє розширенню можливостей всебічного і повного аналізу процесу соціалізації, забезпеченню цілісності усього наукового дослідження і формуванню валідних і

обґрунтованих зв'язків при розробці гіпотез дослідження у цілісній системі міждисциплінарних, компліментарних та метапарадигмальних побудов. Традиційні засади філософського дослідження соціокультурних феноменів і у нашому випадку слугують також конструктивною основою використання історико-філософських та компаративістських підходів і відповідно аналізу різних точок зору та генезису наукових уявлень про процес соціалізації. Загалом використання міждисциплінарної методології на основі загальнофілософських підходів і принципів забезпечує поєднання усього різноманіття дисциплінарно-галузевого знання у межах соціально-філософського характеру дослідження і представлення їх як цілісної концептуальної моделі. У той же час створюються і можливості плідного використання надбань постмодерністської філософії щодо розуміння об'єкта дослідження як динамічного, мінливого, невизначеного, такого, що знаходиться у процесі постійного становлення та змін.

Соціально-філософський вимір дослідження процесу соціалізації у медіасередовищі, на нашу думку, у змістовному сенсі обумовлений насамперед культурною визначеністю даного процесу. І людина, і соціум існують лише у культурному просторі, культура визначає соціальність соціуму та людини, оволодіння культурою є основним змістом соціалізації. Постійна присутність культури в людині як соціальної істоти та в соціальному просторі як середовищі її буття (при всій неоднозначності міри такої присутності та характеру культурних цінностей) детермінує і соціально-філософську визначеність дослідження медіакультурної специфіки процесу соціалізації. Культурна чи медіакультурна діяльність лежить в основі становлення соціальної людини, формування людиновимірності середовища її буття, соціуму та світу [2, с.61]. Відповідно і соціалізація людини у медіакультурному просторі має досліджуватися як екзистенційна проблема, аналіз взаємозв'язку соціальних форм її буття та індивідуальних інтенцій саморозвитку у контексті формування свідомого ставлення стосовно власного вибору життєвого шляху.

Враховуючи, що в основі соціально-філософської предметності процесу соціалізації загалом знаходиться взаємодія особистісного та соціального начала становлення людини, найбільш ефективною методологією дослідження медіакультурного простору соціалізації людини є діяльнісний підхід, на основі якого здійснюється поєднання об'єктного та суб'єктного вимірів досліджуваного процесу. «Діяльнісний підхід дозволяє розглядати простір як єдність зовнішніх стосовно суб'єкта речей і його думок про них» [3, с.109]. При цьому медіакультурний простір набуває характеру людиновимірності, і це створює методологічні передумови поєднання аналізу його динамічних змін

в умовах інформаційного суспільства зі змінами у сутності та цілях процесу соціалізації як феномена особистісного розвитку.

Оскільки сам медіакультурний простір є феноменом, до якого застосовна постмодерно-культурна визначеність, і аналіз соціалізації людини у цьому просторі вимагає звернення до постмодерних методологічних настанов. Одна з головних полягає в конституванні постмодерністами нового розуміння соціальної реальності як середовища соціалізації та буття людини. Медіареальність сприймається як створювана мас-медіа гіперреальність, тобто певна симуляція реального соціального життя, яка має для визначення спрямованості, форм і змісту процесу соціалізації більше значення, ніж саме реальне життя суспільства [7, с.398].

У контексті проблематики соціалізації найбільше значення, на нашу думку, мають методологічні висновки постмодерністської філософії, які стосуються характеристики становлення та буття людини у медіакультурному просторі інформаційного суспільства. З одного боку, тут присутній розвиток гуманістичної традиції, що впливають з діалогічної концепції буття та спілкування [1, с.151-152]. Один з найвидатніших її фундаторів – М. Бахтін обґрунтував природу соціалізації як комунікацію з Іншим, що є сутністю процесу інкультурації, освоєння культурних кодів і матриць, а одночасно і процес самопобудови людиною самої себе і у подальшому – її самореалізація та самоактуалізація.

З іншого боку, у постмодерністських концептуальних побудовах ми спостерігаємо комунікаційний поворот, пов'язаний з підвищеною увагою до мовних та герменевтичних аспектів становлення і розвитку людини. При цьому в основі зростання мовно-комунікаційних аспектів буття постмодерністи бачать зростання ролі медіальних аспектів сучасної культури, у зв'язку з чим і медіакультурний простір розглядається в якості визначальної основи постмодерних соціокультурних комунікацій [5].

Розгляд проблем соціалізації у контексті міжособистісної комунікації ставить проблему використання методологічного потенціалу постмодерністських концепцій комунікативної дії та комунікативної раціональності, які є достатньо продуктивними для розуміння трансформацій медіакультурного простору соціалізації у результаті зростання ролі спілкування та інформаційно-комунікативних технологій.

У цьому ж контексті слід говорити і про перспективи використання в нашому дослідженні діалогово-герменевтичної методології при аналізі тих аспектів соціалізації у медіакультурному просторі, які пов'язані зі змістовною комунікацією як освоєнням культурного змісту простору буття та осмисленням сенсів мови у процесі оволодіння значеннєвим виміром міжособистісного спілкування. З арсеналу постмодерністської філософії

найбільш доречним є залучення методологічних настанов деконструктивізму та постструктуралізму оскільки саме у межах даних напрямів філософської думки закладені концептуальні основи осмислення мови та тексту, які визначають зміст медіакультурного простору соціалізації.

Принагідно слід звернути увагу і на те, що саме постструктуралізм інтерпретує процес соціалізації у просторі медіакультури переважно як мовно-комунікативної діяльності, даючи когнітивний інструментарій аналізу таких складових цього процесу, як взаємодія тексту зі свідомістю, загальнокультурної комунікації та персонального досвіду, динаміка мінливості й ірраціональності у людських діях та входження в усталені соціокультурні інститути. Виходячи з постмодерністських методологічних настанов, середовище культури та комунікації є простором соціалізації людини і має вигляд відкритого тексту, що перебуває у постійному процесі змін і становлення, будучи для кожної окремої людини безмірним і нескінченним у власних сенсах і тенденціях розвитку. У межах даного методологічного підходу у медіакультурний простір соціалізації виступає репрезентацією мінливості та невизначеності постмодерного соціокультурного простору буття людини [6, с.174].

У цьому пункті комунікативно-герменевтична методологія перетинається з найбільш популярною у межах постмодерністського дискурсу синергетичною методологією. Розуміння сталості як певної динаміки хаотичного розвитку цілком відповідає природі соціалізації у медіакультурному просторі як невизначеному результату різносторонніх взаємодій між людьми у нестабільному і мінливому соціальному просторі інформаційного суспільства. Хаос у соціальному середовищі і відповідно процесі становлення людини сьогодні розглядається як конструктивна передумова успішного розвитку, а не ознака деградації чи дезорганізації. Саме хаотичність і невизначеність є найбільш сприятливими ознаками соціального середовища, яке забезпечує прояв людських здатностей і успішну соціалізацію в умовах динамічної збалансованості, мінливості і сталості, застійного і трансформаційного, штучного та природного, складного і простого, внутрішнього і зовнішнього, множинного та одиничного [10, с. 123].

Найбільшу методологічну роль серед таких дихотомічних характеристик медіакультурного простору соціалізації, на нашу думку, має співвідношення між усталено-традиційним й постмодерно-інноваційним. Зростання значущості характеристик інноваційності пояснюється тим, що новим для людини є не лише розкриття горизонтів її особистісного становлення, а й новизна широких соціокультурних обривів тотальної зміни її простору буття в умовах інформаційного суспільства. Людина у своєму відкритті особистісного світу дуже часто не може поклатися на наявний соціальний

досвід, оскільки основні складові процесу соціалізації у медіакультурному середовищі відбуваються у зовсім інших в порівнянні з традиційними, просторах – віртуальному просторі, просторі інтерактивних поліморфних інформаційних взаємодій, просторі символів та симулякрів тощо [9, с.51].

За таких обставин цілком виправданим є звернення до синергетичної методології, яка, з одного боку, є найбільш розробленою у межах постмодерністського дискурсу, а з іншого – дуже добре підходить для аналізу складноорганізованих і невизначених у своєму розвитку систем. У межах синергетичного підходу увесь процес соціалізації у медіакультурному просторі постає як поєднання усталеності у вигляді цілеспрямованої діяльності соціально-виховних інститутів та хаотичності у вигляді стохастичного впливу з боку медіасередовища. В управлінсько-організаційному відношенні ми маємо справу з інтеграцією упорядкованості соціальних процесів через діяльність інституційних механізмів керування та самоорганізацією неформальних і стихійних структур, взаємодій, окремих особистостей.

Відтак соціалізація у медіакультурному просторі постає як динамічний баланс цілеспрямова-

ного соціально-виховного впливу соціуму через певні соціальні інститути на індивіда хаотична взаємодія різноманітних чинників неформального характеру, через які реалізуються впливи стихійних процесів комунікації, віртуалізації, медіатизації. При цьому людина у процесі соціалізації завсвоє в якості конструктивно-соціального увесь зміст медіакультурного простору, і відповідно якість цього процесу залежить від характеру змісту, наповнення цього простору – у когнітивно-ціннісному, фізичному, духовному сенсах [4, с.52].

Висновки. Таким чином, у цілому, при акцентуванні значущості низки методологічних підходів, соціально-філософська концепція соціалізації людини у медіакультурному просторі носить поліпарадигмальний характер, поєднуючи настанови структурного символічного інтеракціонізму і функціоналізму, гуманістичної психології і соціальної антропології, соціокультурного аналізу і діяльнісної теорії розвитку особистості на основі застосування принципу компліментарності та використання переваг консенсусного способу мислення. При цьому кожен метод має свою сферу застосування і специфіку адаптації до потреб аналізу об'єкта дослідження, що має стати предметом подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бешукова Ф. Б. Постмодерністський дискурс сучасної медіакультури / Ф. Б. Бешукова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2007. – № 2. – С. 150–157.
2. Капранова А. Н. Медіакультура в контексте сучасності / А. Н. Капранова // Молодежный научный форум: гуманитарные науки. – 2016. – № 10. – С. 60–63.
3. Касторнова В. А. Единое информационное образовательное пространство и его компоненты / В. А. Касторнова // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2012. – Т. 1. – № 3. – С. 109–112.
4. Клушина Н. И. Медіакультура и ее роль в развитии современного информационного общества / Н. И. Клушина // Актуальные проблемы стилистики. – 2016. – № 2. – С. 50–56.
5. Лиотар Ж. Ф. Состояние постмодерна / Ж. Ф. Лиотар / Перевод с франц. Н. А. Шматко — М.: Алетей, 1998. – 160 с.
6. Лысова Н. А. Медийное сознание как аспект медиареальности / Н. А. Лысова // Знак: проблемное поле медиаобразования. – 2017. – № 3. – С. 173–176.
7. Москвич О. Молодий дослідник у сучасній медіареальності: філософсько-культурологічний аспект / О. Москвич // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – № 32. – С. 398–406.
8. Отюцкий Г. П. Глобализация: ценности культуры и духовная безопасность / Г. П. Отюцкий // Система ценностей современного общества. – 2011. – № 18. – С. 251–255.
9. Степанян Г. Г. Медийная культура личности в информационном обществе / Г. Г. Степанян // Перспективы науки. – 2016. – № 5. – С. 48–53.
10. Шапошникова І. В. Теоретико-методологічні основи соціалізації сучасної молоді / І. В. Шапошникова // Вісник Львівського університету. Серія : Соціологічна. – 2013. – № 7. – С. 122–128.

REFERENCES

1. Beshukova, F. B. (2007). Postmodernistskiy diskurs sovremennoy mediakultury [Postmodern discourse of modern media culture]. *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedeniye*, (2): 150-157 (in Russian).
2. Kapranova, A. N. (2016). Mediakultura v kontekste sovremenosti [Media culture in the context of modernity]. *Molodezhnyy nauchnyy forum: gumanitarnyye nauki*, (10): 60-63 (in Russian).
3. Kastornova, V. A. (2012). Edinoe informatsionnoye obrazovatelnoye prostranstvo i ego komponenty [Unified information educational space and its components]. *Vestnik Cherepovetskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1(3): 109-112 (in Russian).
4. Klushina, N. I. (2016). Mediakultura i eye rol v razvitii sovremennogo informatsionnogo obshchestva [Media culture and its role in the development of the modern information society]. *Aktualnyye problemy stilistiki*, (2): 50-56 (in Russian).
5. Liotar, Zh. F. (1998). *Sostoyaniye postmoderna [The state of postmodernism]*. Moscow: Aleteyya (in Russian).
6. Lysova, N. A. (2017). Mediynoye soznaniye kak aspekt mediarealnosti [Media consciousness as an aspect of media reality]. *Znak: problemnoye pole mediaobrazovaniya*, (3): 173-176 (in Russian).
7. Moskvich, O. (2011). Molodiy doslidnik u suchasniy mediarealnosti: filosofsko-kulturologichniy aspekt [Young researcher in modern media realities: philosophical and cultural aspect]. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteki Ukrayini im. V. I. Vernadskogo*, (32): 398-406 (in Ukrainian).
8. Otyutskiy, G. P. (2011). Globalizatsiya: tsennosti kultury i dukhovnaya bezopasnost [Globalization: cultural values and spiritual security]. *Sistema tsennostey sovremennogo obshchestva*, (18): 251-255 (in Russian).
9. Stepanyan, G. G. (2016). Mediynaya kultura lichnosti v informatsionnom obshchestve [Media culture of the person in the information society]. *Perspektivy nauki*, (5): 48-53 (in Russian).
10. Shaposhnikova, I. V. (2013). Teoretiko-metodologichni osnovi sotsializatsiyi suchasnoyi molodi [Theoretical and methodological foundations of socialization of modern youth]. *Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya: Sotsiologichna*, (7): 122-128 (in Ukrainian).

Гірліна Наталія Юрївна - старший викладач кафедри освітнього менеджменту
Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, Дніпро, вул. Володимира Антоновича, 70
E-mail: yu_h@inbox.ru

Girulina Natalia Y. - senior lecturer of the Department of Educational Management
Dnepropetrovsk regional institute of a postgraduate pedagogical education
Address: 70, Volodymyr Antonovich Str., Dnipro, 49006, Ukraine
E-mail: yu_h@inbox.ru
ORCID 0000-0002-1536-5913

Трансформація позашкільної освіти в нову освітню інституцію

В. М. Могілевська

Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Запоріжжя, Україна

УДК 316.422:374(045)

doi: 10.15421/1717129

Автор проводить думку, що сучасні інноваційні перетворення в позашкільній освіті принципово змінюють наші погляди та оцінки щодо ролі зазначеної освітньої інституції в системі безперервного навчання протягом життя. Зміни, що мають стійку тенденцію до накопичення, поступово трансформують позашкільну освіту в нову освітню інституцію. Дані зміни обумовлені, в першу чергу, невизнаністю неформальної освіти України на законодавчому рівні. Проблема розповсюджується і на позашкільну освіту, як один із її секторів, враховуючи структуру освіти в Україні. По-друге, зміни обумовлені теорією та практикою реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті, що також є наслідком приєднання до європейської концепції освіти. Автор наголошує на тому, що позашкільна педагогіка компенсує недоліки і протиріччя шкільної педагогіки завдяки своїй дитиноцентричності. Саме тому практика сучасної позашкільної освіти демонструє сталі приклади успішного вирішення завдань виховання особистості, кінцевим результатом яких є самореалізація та самоствердження вихованців позашкільних установ. Автор зазначає, що сучасний позашкільний педагогічний процес при вирішенні вищезначених завдань спирається на категорії та ідеї, якими оперували відомі західні педагоги-прагматики минулого століття. Наразі перераховані зміни дають підставу стверджувати, що позашкільна освіта в нинішньому столітті акумулює в собі певну кількість ознак, які дозволяють характеризувати її як нову освітню інституцію, з переліком усіх притаманних їй характеристик.

Ключові слова: неформальна освіта; освітня інституція; позашкільна освіта; модернізація змісту позашкільної освіти; компетентнісний підхід

Transformation of out-of-school education in a new educational institution

V. M. Mogilevska

Zaporizhzhia regional institute of postgraduate pedagogical education, Zaporizhzhia, Ukraine

The purpose of the article is affirm the idea that the value of such institution as out-of-school education of children has been considerably changed in XXI century. Empiric and general methodic approaches and techniques have been used during the investigation. The results of thought experiment that the author has carried out within 4 years with the pedagogical stuff of the out-of-school institutions of the region in the post-graduate educational system have been analyzed.

The author maintains the opinion that modern innovative transformations in out-of-school education of children should fundamentally change our assessments of its role in the system of lifelong learning. The author estimates the out-of-school education as such that performs its special function in the general structure of education. According to its purpose, it is not secondary or additional in comparison with the functionality of other structural elements. It has its role: to follow the personal needs of the child. «Z» generation is fundamentally different in its spectrum of needs, and modern societies need to be flexible and multidimensional in order to guide them to make a profit to society. We need to respond quickly to the demand of a modern child, a teenager. The study found out that there are constant changes in the out-of-school environment. The changes are conditioned, firstly, because of the general transition of the education system of Ukraine to the competence training paradigm. Secondly, out-of-school education of children is in the plane of the informal education sector of Ukraine, which has not yet been formalized as part of domestic legislation. Taking into account the steady tendency to accumulate changes, the author assesses their influence on the out-of-school educational environment. The author points out that out-of-school pedagogy compensates the disadvantages and contradictions of school pedagogy due to its child-centeredness. That is why the practice of modern out-of-school education shows steady examples of the successful solution of the problems of person's education, the final result of which is the self-realization and self-affirmation of pupils of out-of-school institutions. The author found out that the modern out-of-school pedagogical process of solving the above-mentioned tasks successfully relies on the categories and ideas used by well-known western pragmatists of the last century. The most widespread in the out-of-school educational process were the ideas about the orientation of education to the needs of the child, the close relationship of education with practice, recognition of the child's individuality and the view of the goal of education as self-education, etc. Moreover, the study revealed that the out-of-school environment demonstrates a wide range of opportunities for children and adolescents to acquire key competencies that help a modern person to be self-realizing in later life. Currently, these changes suggest that out-of-school education accumulates a certain number of new features in the present century. The process of their accumulation continues. That is precisely why it can be argued that out-of-school education in Ukraine is transforming into a new educational institution.

Keywords: informal education; institute of education; out-of-school education; modernization of content out-of-school education; competence-based approach

Цитування даної статті: Могілевська В. М. Трансформація позашкільної освіти в нову освітню інституцію / В. М. Могілевська // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 31-36. doi: 10.15421/1717129

Citation of this article: Mogilevska, V. M. (2017). Transformatsiya pozashkil'noyi osvity v novu osvitynu instytutsiyu [Transformation of out-of-school education in a new educational institution]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 31-36. doi: 10.15421/1717129 (in Ukrainian).

Received: 11.09.2017

Accepted: 12.10.2017

Трансформація внешкільного образования в нову освітальну інституцію

В. М. Могилевська

Запорозький обласний інститут післядипломного педагогічного образования, Київ, Україна

Автор проводить думку про те, що сучасні інноваційні переобрання во внешкільному освітанні принципово змінюють наші погляди і оцінки на роль вищезазначеного інституту освіти в системі неперервного освіти на протязі життя. Змінення, які демонструють стійку тенденцію до накоплення, поступово трансформують внешкільне освітання в нову освітальну інституцію. Змінення обумовлені, в першу чергу, неопределенністю неформального освіти в Україні на законодавчому рівні. Проблема розповсюджується і на внешкільне освітання, як один із секторів неформального освіти, імає ввиду структуру системи освіти в Україні. Во-вторых, змінення обумовлені теорією і практикою реалізації компетентного підходу во внешкільному освітанні, що також є наслідком приєднання до європейської концепції освіти. Автор робить ударення на те, що внешкільна педагогіка компенсує недоліки і протиріччя шкільної педагогіки за рахунок своєї детоцентричності. Іменно тому практика сучасного внешкільного освіти демонструє стійкі приклади успішного рішення завдань виховання особистості, кінцевим результатом якого є самореалізація і самоствердження вихованців неформальних закладів. Автор вказує, що сучасний внешкільний педагогічний процес при вирішенні вищезазначених завдань ґрунтується на категоріях і ідеях, якими оперували відомі західні педагогі-прагматики минулого століття. В кінцевому підсумку перераховані змінення дають підставу утверджувати, що внешкільне освітання в нинішньому столітті накопичує в собі певну кількість ознак, які дозволяють характеризувати його як нову освітальну інституцію з переліком всіх притаманних їй характеристик.

Ключові слова: неформальне освітання; інститут освіти; внешкільне освітання; модернізація змісту внешкільного освіти; компетентний підхід

Постановка проблеми. Як відомо, сучасна освіта розподілена на три сектори: формальну, неформальну та інформальну. Поняття «неформальна освіта» сьогодні віднесено до ключових освітніх новацій. Детальне тлумачення йому надав В. Бахрушин. В ньому – відповіді на весь комплекс питань, що дають підставу визнавати означений сектор освіти освітньою інституцією. Неформальна освіта – це освіта, що інституціалізована, навмисна і спланована суб'єктом освітньої діяльності. Визначальна характеристика неформального освіти полягає в тому, що вона є додатком, альтернативою та/або доповненням до формального освіти у процесі навчання людини протягом усього життя. Часто вона запроваджується для того, щоб гарантувати право на доступ до освіти для всіх. Вона призначена для осіб будь-якого віку, але необов'язково передбачає неперервний шлях здобуття освіти. Зокрема, це можуть бути короткотермінові програми та/або програми низької інтенсивності, що надаються у вигляді коротких курсів, майстер-класів та семінарів. Неформальна освіта зазвичай веде до отримання кваліфікацій, що не визнаються як формальні відповідними національними органами управління освітою, або взагалі не передбачає надання кваліфікацій. Неформальна освіта може охоплювати програми, що сприяють грамотності дорослих і молоді, освіту для дітей, що не відвідують школу, формують життєві та робочі навички, спрямовані на соціальний або культурний розвиток [1].

Позашкільна освіта є частиною освітнього простору, який належить до неформального сектора освіти. Сьогодні суспільна думка в цивілізованих країнах вже не ставить під сумнів вагомості позашкільного освіти. Якщо вагомості вимірювати цифрами, то, за статистичними даними, озву-

ченими Л. Гриневич під час виступу на Форумі для педагогів позашкільної освіти 28.10.2016 р., в системі освіти функціонують 1921 (у минулому році – 1913) позашкільні навчальні заклади державної та комунальної форми власності (1376 будинків, центрів, клубів, станцій дитячої творчості тощо та 545 дитячо-юнацьких спортивних шкіл). Працюють 75,2 тис. гуртків, творчих об'єднань, спортивних секцій тощо (у минулому році – 79,8 тис.). Їх відвідують майже 1 млн. 228 тис. вихованців, що становить 41,5% дітей шкільного віку [4]. О. Биковська, визначаючи вагомості, акцентує увагу на тому, що позашкільна освіта не тільки гарантує безпечну змістовну зайнятість дітей у вільний час, а й розвиток пізнавальної, практичної, творчої та соціальної компетентностей особистості, допомагає у підготовці дітей до самостійного відповідального життя, створює широкі можливості для їх самореалізації у майбутньому, а також поєднує на своїх освітніх майданчиках близько 3-х мільйонів учасників – дітей, їхніх батьків і педагогів [2]. Вагомості позашкільної ланки освіти підкреслив і Г. Пустовіт, зазначивши, що, сьогодні актуалізується один з важливіших аспектів діяльності позашкільних навчальних закладів, який полягає у подоланні суперечності між розумінням дітьми свого вільного часу як відпочинку і діяльністю позашкільного навчального закладу як організаційної структури інституту педагогічно спрямованого виховання [7, с. 16].

Але проблема визнання неформального освіти з боку державних інститутів влади, як вагомості освітньої інституції, в Україні залишається достатньо актуальною [3]. Від її розв'язання значні переваги отримав би, насамперед, формальний сектор освіти, спрямований на формування компетентної особистості, здатної до самореалізації у швидко-

мінливому світі. Наразі в Україні неформальні проекти не просто заповнюють наявний вакуум, а й намагаються запустити певні процеси оновлення в освіті. В умовах реформування інституту освіти в Україні зміни прийшли і в позашкільні навчальні заклади. Оновлення зачіпають зміст навчання й виховання, впровадження новітніх освітніх технологій, переорієнтацію на компетентнісний підхід, нові інформаційні технології, формування навичок ефективної співпраці, націленість на самоосвіту, підготовку сучасних професійних кадрів, здатних до освітньої мобільності, тощо [9]. Л. Тихенко розподілила інновації в позашкільній сфері між трьома групами: організаційно-технологічні, методичні і процесуальні. Характер і кількість інновацій постійно зростають, що підсилює вагомість інституції під назвою «позашкільна освіта». Кількість змін продовжує накопичуватися, що дає підстави говорити, навіть, про трансформацію.

Вже озвучена проблема щодо пошуку нових концептуальних засад модернізації змісту позашкільної освіти. Актуальність модернізації змісту позашкільної освіти і виховання сьогодні посилюється як необхідністю подолання негативних явищ, притаманних сучасному українському суспільству, так і тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір особистістю змісту, напрямів, видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації та творчих здібностей і талантів. Адже позашкільна освіта ХХІ століття – це інша освітня інституція, ніж та, що склалася в минулому віці. Інша – за своїми засадничими принципами, функціональними спроможностями, виховним потенціалом, що визначають її особливу роль у неформальному секторі освіти.

Отже, **мета дослідження** – довести, що позашкільна освіта в ХХІ столітті в умовах реалізації компетентнісного підходу набуває специфічних функціональних характеристик, що дозволяють оцінити її як важливу нову освітню інституцію неформального сектора освіти.

Виклад основного матеріалу. Л. Єременко, перша з українських науковців, яка охарактеризувала позашкільну освіту як соціальний інститут і вказала на її вагомий роль у системі сучасної освітньої діяльності. Вона наголосила на особливій ролі позашкільної освіти в справі виховання і розвитку підростаючих поколінь серед інших соціальних інститутів. Дослідник зазначила, що саме тому позашкільна освіта є складовою системи сучасної освіти, що значною мірою відповідальна за соціалізацію особистості, формування її ціннісних і моральних орієнтацій.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних науковців, що вивчали організаційні, методологічні та психолого-педагогічні основи виховної діяльності в позашкільних закладах, як-то: О. Биковська,

Л. Буйлова, В. Вербицький, Б. Дейч, Г. Пустовіт, Т. Сущенко сходяться на думці, що категорія «позашкільна освіта» не є єдиним поняттям, який передає зміст відповідної діяльності. У зв'язку з проблематикою піднятої теми особливий інтерес має трактування Л. Єременко позашкільної освіти як додаткової. Автор робить акцент на тому, що заняття, які проводяться поза межами формального сектора освіти, можуть доповнювати зміст основної освіти, так би мовити, ліквідувати певні «пробіли» з точки зору потреб повсякденного життя, надавати засвоєним у межах основної освіти знанням практичної спрямованості, за рахунок задоволення потреб особистості сприяти самоствердженню суб'єкта, здійснюючи якісні та кількісні природування, що дозволять вихованцю набути цілісності. До того ж, у комфортний для нього спосіб (без оцінок, спираючись на внутрішні мотиви та запити, що дає можливість отримати певний успіх, який стає «трампліном» для наступних здобутків). Саме в цьому полягає надважливий ресурс сучасної позашкільної освіти. Недарма в країнах Європи та США, де неформальна освіта часом має понад столітню історію, увага до неї й надалі впевнено зростає.

Ще одним прискорювачем змін у діяльності позашкільних установ стало запровадження компетентнісного підходу. Беззаперечно, що функціонування позашкільної освіти на засадах компетентнісного підходу тільки додасть ваги цій освітній інституції. Наразі запровадження компетентнісного підходу в роботу позашкільних установ просувається дуже повільно. Як зазначає В. Маринич, компетентнісний підхід в позашкільній освіті об'єктивно відповідає і соціальним очікуванням у сфері освіти, і інтересам учасників навчально-виховного процесу. Разом з тим цей підхід вступає у протиріччя з багатьма стереотипами, що склалися в системі позашкільної освіти, існуючими критеріями оцінки навчальної діяльності дітей, діяльності педагогів, роботи адміністрації. Причину реалізації компетентнісного підходу на дуже низькому рівні Ю. Швабл вбачає у тому, що педагогіка (і наука, і практика) в основному намагається асимілювати ідеї компетентнісного підходу й представити їх як різновид традиційної педагогіки. Це призводить до того, що компетентнісний підхід як освітня інновація просто не працює — інновація не реалізується. За своїм психологічним змістом компетентнісний підхід покликаний не доповнити або поліпшити сформовану педагогічну практику, а передбачає її зміну [6, с. 31-36]. Вітчизняні науковці активно шукають відповіді на питання: в якому напрямі мають відбуватися такі зміни?

Отже, реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті передбачає вирішення наступних завдань:

- визначення на основі сучасних психолого-педагогічних підходів і відповідно до специфіки по-

зашкільної освіти переліку компетентностей особистості як результату позашкільної освіти;

- розробки оновлених навчальних планів, програм, посібників;

- визначення методичних основ, загальних позицій щодо реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті;

- удосконалення організаційних форм, методів навчання і виховання; опису інтегральних характеристик якості підготовки випускників для складання кваліфікаційних іспитів випускників позашкільного навчального закладу на основі компетентнісного підходу;

- здійснення комплексного особистісного і соціально значущого освітнього контролю якості позашкільної освіти [6].

На думку автора статті, значний ресурс у запровадженні компетентнісного підходу в позашкільну освіту криється в поглядах на педагогічну складову процесу виховання дітей і підлітків в умовах позашкільних закладів. Т. Сущенко предметом позашкільної педагогіки визначила розвиток і виховання духовно-повноцінної та творчої особистості з урахуванням її особистісних потреб і природних даних, а також особливостей сфери вільного часу та дозвілля. Її пріоритетними категоріями є не «озброєння знаннями, вміннями та навичками», а такі поняття, як «співтворчість», «захопленість», «інтерес», «творча діяльність», «дослідництво», «інтелектуальна незалежність», «саморозвиток», «психологічний комфорт». Головне в тому, що в центр уваги позашкільна педагогіка ставить особистість дитини, її запити і інтереси. І саме цим вона відрізняється від шкільної педагогіки [8, с. 9]. Як зауважив Г. Пустовіт, важливим компонентом побудови сучасної освітньо-виховної системи у позашкільних навчальних закладах є гуманітаризація організаційно-педагогічних й методичних засад реалізації навчального змісту, визнання дитини центром освітньо-виховної системи цих навчальних закладів, гуманізація процесів взаємодії педагога, учня і його батьків, громадськості, інших сучасних інститутів виховання учнівської молоді. При цьому, на думку науковця, сучасному вихованню, порівняно з освітою, має бути повною мірою властива випереджувальна роль. Саме позашкільна освіта і виховання являють собою систему, що за змістом і спрямованістю своєї діяльності є центрами, насамперед, мотиваційного розвитку, самореалізації, професійного самовизначення, самостановлення та формування життєвої компетентності особистості. Отже, перехід сучасних позашкільних навчальних закладів у новий якісний стан збігається у часі з усвідомленням позашкільної освіти і виховання не тільки як надзвичайно актуального явища для модернізації освітнього простору України, а як однієї із складових педагогіки розвитку особистості. Продовжуючи думку Т. Сущенко, Г. Пустовіт зауважив, що позашкільні

заклади – це не додаток до навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи, а самостійний, самоцінний вид якісного навчання і виховання особистості, який ніколи школою замінений не буде, оскільки чим вищим буде рівень шкільної освіти, тим ширше спектр освітніх інтересів, уподобань і запитів особистості, які загальноосвітні заклади задовольнити не в змозі [7, с. 18]. Поділяючи думку провідних дослідників, слід констатувати, що в XXI столітті позашкільні навчальні заклади компенсують недоліки і протиріччя навчально-виховної діяльності шкільної освіти. І цим не тільки зміцнюють і розширюють освітній простір, збагачують його, а й, що найголовніше, на сьогодні є дійсними провідниками дитиноцентризму в освітній політиці, тоді як у загальноосвітніх закладах цей непростий шлях реформування до набуття ознак слідувати за інтересами і запитамі дитини ще попереду. Це добре розуміє педагогічна громадськість позашкільля разом зі своїми лідерами, що представили своє бачення майбутнього позашкільної освіти у відеоролику, який вперше демонструвався в ході роботи Всеукраїнської практико-орієнтованої конференції «Концептуальні засади модернізації змісту позашкільної освіти» (20-21 жовтня 2016 р., Київ). Його назва говорить сама за себе – «Правозахисний процес на користь позашкільної освіти».

Як показує аналіз, вищеозначені переваги позашкільної освіти давно й активно впроваджує в практичну площину неформальний сектор освіти в усіх цивілізованих країнах, отримуючи прогнозовані дивіденди у вигляді високого рівня компетентностей випускників освітніх установ. До того ж, аналізуючи позашкільну педагогіку, знаходимо спільні точки перетину з західною педагогічною думкою щодо поглядів на виховання особистості і його кінцеву мету. Так, ще на початку минулого століття західна педагогічна думка сформулювала чіткі відповіді на питання щодо кінцевої мети виховання. Дж. Дьюї, представник прагматичної педагогіки, вбачав генеральну мету виховання в самоствердженні особистості і вважав, що виховання – це зростання. Більш конкретно озвучив мету виховання представника новогуманістичної педагогіки М. Уорнок – виховання повинно готувати людей до хорошого життя, в якому вони будуть мати можливість виконувати певні ролі і здійснювати корисні справи. Представник новогуманістичної педагогіки Л. Кольберг стверджував, що виховання має бути спрямоване на розвиток свідомої організаційної структури особи, що дозволяє аналізувати, пояснювати і приймати рішення по важливих моральних і соціальних проблемах. В середині XX століття в європейських країнах і США виникли нові варіанти педагогічного цілепокладання. А саме: за допомогою виховання слід розвивати в особистості фундаментальні чесноти, як-то: почуття обов'язку, чесність, надійність в усіх життєвих

обставинах, скромність, увагу до життя іншої людини, готовність їй допомогти тощо.

Наразі слід згадати і необіхевіористів. В якості головної мети виховання вони висували завдання сформулювати «керованого індивіда». На їх думку, керований індивід - це хороший громадянин, що приймає права й обов'язки демократичного суспільства, патріот своєї землі, штату, держави, світу. Головною моральною якістю, що формується у молоді, має бути почуття відповідальності як важлива умова життєстійкості соціальної системи. Як бачимо, реалізація цих засад сьогодні в повному обсязі знайшла своє відтворення в позашкільному педагогічному процесі.

Використання педагогом змісту, форм і методів виховної роботи автоматично не гарантує високої якості виховання і навчання. Ефект виникає у разі вираженого підходу до створення вихователем педагогічних ситуацій, з системи яких і утворюється педагогічний процес. Якщо екстраполювати цей постулат на предмет нашого дослідження, то оптимальне функціонування позашкільного педагогічного процесу забезпечується здатністю і вмінням його організаторів залучати дітей до власної системи цінностей, насичувати педагогічний процес такою творчою роботою, яка має велике духовне і соціальне значення.

Вагомими принципами позашкільного педагогічного процесу є його індивідуалізація, добровільність, пріоритет виховання, співтворчість, єдність розвитку і саморозвитку, емоційна привабливість міжособистісних взаємин. У позашкільному педагогічному процесі дитина не просто відтворює те, що засвоює. Завдяки своїй унікальності і неповторності вона його розвиває, доповнює і вдосконалює. Від того позашкільний педагогічний процес ще називають «творчим процесом». Для організатора позашкільного педагогічного

процесу найважливішим результатом є розвиток людських якостей вихованців, їх уміння досягти мети, докладати до цього певні зусилля – духовні, фізичні, нервові, морально-психічні. Кінцевий результат для педагога позашкільних закладів – це поява у дітей більшої творчої енергії і насаги, міра осмислення ними більш складних і гідних творчих цілей. Саме цим і пояснюється випереджаючий характер позашкільного педагогічного процесу, який мусить бути наповнений глибоким особистісним змістом і здійснюватися в обстановці симпатії і щирої теплоти. Ці та інші позиції та ідеї дають підстави розглядати позашкільний педагогічний процес, за висловом Т. Сущенко, як феномен особистісно-орієнтованої освіти та виховання.

Висновки. Таким чином, в умовах реформування освітньої галузі в Україні позашкільна освіта, що є складовою неформального сектора освіти, все більше набуває рис нової освітньої інституції, як такої, що відіграє важливу роль у становленні майбутньої особистості дитини. Позашкільна педагогіка, дитиноцентрична в своїй основі, з переходом «на рейки» компетентнісного підходу, відкриває широкі можливості для дитини набутти необхідний спектр компетентностей задля реалізації себе в сьогоденному швидкозмінливому світі, в першу чергу, як особистості, фахівця і громадянина.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку має стати подальше теоретизування предмета позашкільної педагогіки, розширення її категоріального апарату з урахуванням новітніх технологій навчання, узагальнення та визначення переліку базових компетентностей у позашкільній освіті, а також теоретизування щодо відбору методик формування компетентнісної сфери вихованців позашкільних навчальних закладів у пізнавально-практичній діяльності гуртків різних напрямків.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бахрушин В. Неформальна та інформальна освіта: навіщо вони нам потрібні? / В. Бахрушин // Освітня політика. Портал громадських експертів : сайт. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/872-neformalna-ta-informalna-osvita-navishcho-voni-nam-potribni>
2. Биковська О. Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України / О. Биковська, В. Громовий // Освітня політика. Портал громадських експертів : сайт. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi>
3. Вербицький В. В. Проблема визнання та розвитку неформальної освіти в Україні в розрізі позашкільної еколого-натуралістичної освіти : інформаційно-методичний матеріал / В. В. Вербицький // Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді : сайт. – Режим доступу: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/28-12-256.pdf>
4. Гриневич Л. М. Право дітей на отримання позашкільної освіти має бути захищене. Форум працівників позашкільної освіти / Л. М. Гриневич // ГО Центр міжнародних проєктів «Євроосвіта» : сайт. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.ph>
5. Єременко Л. Позашкільна освіта: проблема визначення / Л. Єременко // StatiOnline. Бібліотека наукових статей : сайт. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/85/15282-pozashkilna-osvita-problema-viznachennya.html>
6. Маринич В. Л. Компетентнісний підхід у позашкільній освіті: стан і тенденції реалізації / В. Л. Маринич // Електронна бібліотека НПН України. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/2377/1/Marynych.pdf>
7. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи / Г. П. Пустовіт // Рідна школа. – 2003. – № 2. – С. 14–19.

8. Сущенко Т. И. Основы внешкольной педагогики / Т. И. Сущенко. – Мн. : Бел. Наука, 2000. – 221 с.
9. Тихенко Л. В. Інноваційні процеси в системі позашкільної освіти Сумщини / Л. В. Тихенко. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj9>
10. Клари́са Р. ред. Дополнительное и неформальное образование в Европе. – Прага, 2005. – 138 с.

REFERENCES

1. Bakhrushyn, V. (2017). Neformal'na ta informal'na osvita: navishcho vony nam potribni? [Informal and informal education: why do we need them?]. Osvitnya polityka. Portal hromads'kykh ekspertiv. Available at: <http://education-ua.org/ua/articles/872-neformalna-ta-informalna-osvita-navishcho-voni-nam-potribni> (in Ukrainian).
2. Bykovs'ka, O. (2017). Pozashkil'na osvita: kontseptual'ni zasady v umovakh reformuvannya systemy osvity Ukrainy [Out-of-school education: conceptual foundations in the reform of the education system of Ukraine]. Osvitnya polityka. Portal hromads'kykh ekspertiv. Available at: <http://education-ua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasady> (in Ukrainian).
3. Verbyts'ky, V. V. (2017). Problema vyznannya ta rozvytku neformal'noyi osvity v Ukraini v rozrizi pozashkil'noyi ekoloho-naturalistychnoyi osvity [The problem of recognition and development of non-formal education in Ukraine in the context of extracurricular ecological-naturalistic education]. Natsional'nyy ekoloho-naturalistychnyy tsentr uchniv's'koyi molodi. Available at: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/28-12-256.pdf> (in Ukrainian).
4. Hrynevych, L. M. (2017). Pravo ditey na otrymannya pozashkil'noyi osvity maye buty zakhyshchene. Forum pratsivnykiv pozashkil'noyi osvity [The right of children to receive extracurricular education should be protected. Forum of Out-of-school Education Officers]. HO Tsentri mizhnarodnykh proektiv «Yevroosvita». Available at: <http://www.euroosvita.net/index.ph> (in Ukrainian).
5. Yeremenko, L. (2017). Pozashkil'na osvita: problema vyznachennya [Out-of-school education: the problem of definition]. StatiOnline. Biblioteka naukovykh statey. Available at: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/85/15282-pozashkilna-osvita-problema-vyznachennya.html> (in Ukrainian).
6. Marynych, V. L. (2017). Kompetentnisnyy pidkhid u pozashkil'niy osviti: stan i tendentsiyi realizatsiyi [Competency approach in extracurricular education: the state and trends of implementation]. Elektronna biblioteka NPN Ukrainy. Available at: <http://lib.iitta.gov.ua/2377/1/Marynych.pdf> (in Ukrainian).
7. Pustovit, H. P. (2003). Pozashkil'na osvita: sutnist', meta, perspektyvy [Out-of-school education: essence, purpose, prospects]. *Ridna shkola*, (2): 14-19 (in Ukrainian).
8. Sushchenko, T. I. (2000). *Osnovy vneshkol'noj pedagogiki [Fundamentals of extracurricular pedagogy]*. Minsk: Bel. Navuka (in Russian).
9. Tykhenko, L. V. (2016). Innovatsiyni protsesy v systemi pozashkil'noyi osvity Sumshchyny [Innovative processes in the system of out-of-school education of Sumy region]. Available at: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj9> (in Ukrainian).
10. Klariysa, R. ad. (2005). *Non-formal and informal Education in Europe*. Praga (in Russian).

Могилевська Вікторія Моїсеївна - кандидат соціологічних наук, доцент кафедри теорії та методики виховання

Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Адреса: 69089, Запоріжжя, вул. Пантелеймона Куліша, 62-А

E-mail: m_vik2007@ukr.net

Mogilevska Viktoriya M. - PhD in sociology, associate professor at education theory and practice department

Zaporizhzhia regional institute of postgraduate pedagogical education

Address: 62-A, Panteleymon Kulish Str., Zaporozhye, 69089, Ukraine

E-mail: m_vik2007@ukr.net

ORCID 0000-0002-1730-5527

УДК: 321.01:316.325

doi: 10.15421/1717130

Розуміння концепту «реклама» в соціології Ж. Бодрійяра

А. А. Согорін

Класичний приватний університет, Запоріжжя, Україна

Сутність реклами в теорії Ж. Бодрійяра у трактуванні її як засобу масової інформації, який виключає можливість відповіді, що робить неможливим будь-який процес комунікативного обміну. Цей вид некомунікації має своєю метою соціальний контроль, маніпулювання особистістю і придушення свідомості людини.

Представлено теоретичні основи формування концепції «суспільства споживання» та розкрито роль реклами у сучасному споживацькому дискурсі.

Показано, що сучасні засоби масової комунікації інтенсивно впливають на соціум, виробляють хибну реальність і відчужують індивідів від соціальної дійсності.

Розглянуто поняття «гіперреальність», що є сферою симуляції, де відбувається змішання екранних образів реальності, справжнього і телевізійного часу, приватного та публічного життя, внутрішнього і зовнішнього, справжнього соціального буття і удаваного простору, в результаті її важко відрізнити від реальності справжньої.

Доведено, що у роботі «Система речей» Ж. Бодрійяр вказує, що сила реклами базується на вірі в неї масового споживача. Сутність цієї віри – у так званій «функції інфантильного обдаровування», яка створює у людини відчуття міфічної причетності, що має в даному контексті соціальний характер.

Ключові слова: реклама; споживання; «суспільство споживання»; симуляція; симулякр; знак; гіперреальність

Understanding the concept of «advertising» in sociology Jean Baudrillard

A. A. Sogorin

Classic private university, Zaporozhye, Ukraine

J. Baudrillard, analyzing the phenomena of cinema and television, reveals the peculiarities of modern means of mass communication. The role of such media that intensively affects society is to produce spectacular but meaningless messages; the formation of a certain outlook and lifestyle of members of society; creation of a socially passive and easily manageable mass of consumers; the removal of individuals from social reality and immersion in pseudo realism, or hyperreality; simulations of existence, in essence, of lost social, political and cultural spheres.

The present state of social processes by J. Baudrillard characterizes as production not of material things, but of symbolic entities, which refer to the same entities, forming a quaint structure of autoreferencing (for example, the advertisement of a product that generates a non-existent need in it).

«System of things» is a way of organizing a material world in which a person lives, and things intended initially to provide comfort, appear as factors that determine the social structure.

Therefore, from the point of view of Baudrillard, the «system of things» determines the processes of human relations, systematizes human actions, and, in turn, is determined by them.

In order to stimulate demand for goods, it is necessary to reveal a desire, but to a certain extent, because the intensions which are not restrained are in their essence devastating. Therefore, the task of advertising in terms of its social functions become maintenance and the interpretation of desire within the framework of generally accepted norms of conduct. When buying things, people are striving for an ever-vanishing ideal. To approve and regulate such a way of dealing with speeches is advertising, the purpose of which is not so much to promote the sale of a particular product, but to introduce into the consciousness of people a holistic image of society, «to give away» their members material goods.

Advertising in the opinion of J. Borodyar is characterized by the following aspects: personalization, forced differentiation and multiplication of non-essential differences, degradation of technical structures in favor of production and consumption structures.

It is important to note that in the opinion of the researcher, consumers of advertising based on direct information about goods or services (non-acceptance of imposition, constant repetition), at the same time, are positively related to the very fact of the existence of advertising.

Criticizing advertising as part of the «system of things,» a French sociologist notes her need for modern society.

Keywords: advertising; consumption; «consumer society»; simulation; simulacra; sign; hyperreality

Цитування даної статті: Согорін А. А. Розуміння концепта «реклама» в соціології Ж. Бодрійяра / А. А. Согорін // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 37-42. doi: 10.15421/1717130

Citation of this article: Sogorin, A. A. (2017). Rozuminnya kontseptu «reklama» v sotsiologii Zh. Bodriyyara [Understanding the concept of «advertising» in sociology Jean Baudrillard]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 37-42. doi: 10.15421/1717130 (in Ukrainian).

Received: 13.09.2017

Accepted: 14.10.2017

Понимание концепта «реклама» в социологии Ж. Бодрийяра

А. А. Согорин

Классический частный университет, Запорожье, Украина

Сущность рекламы в теории Ж. Бодрийяра заключается в трактовке ее как средства массовой информации, которая исключает возможность ответа, что делает невозможным любой процесс коммуникативного обмена. Этот вид некоммуникации имеет своей целью социальный контроль.

Представлены теоретические основы формирования концепции «общества потребления» и раскрыта роль рекламы в современном дискурсе потребительства.

Показано, что современные средства массовой коммуникации интенсивно влияют на социум, производят ложную реальность и отчуждают индивидов от социальной действительности.

В статье дано определение понятия «гиперреальность», которая понимается как сфера симуляции, где происходит смешение экранных образов и реальности, действительного и телевизионного времени, частной и публичной жизни, внутреннего и внешнего, настоящего социального бытия и воображаемого пространства, в результате ее трудно отличить от реальности настоящей.

Доказано, что в работе «Система вещей» Ж. Бодрийяр указывает, что сила рекламы базируется на вере в нее массового потребителя. Суть этой веры – в так называемой «функции инфантильного одаривания». Эта функция создает у человека ощущение мифической причастности, что имеет в данном контексте социальный характер.

Ключевые слова: реклама; потребление; «общество потребления»; симуляция; симулякр; знак; гиперреальность

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття набуває поширення концепт суспільства споживання. У зв'язку з цією нагальною потребою можна говорити про теоретичну модель, яка здатна пояснити соціальні трансформації, викликані виникненням масового виробництва.

З'являються теорії, що трактують суспільство споживання в термінах постмодернізму, зокрема, в рамках концепції симулякрів, запропонованої Жаном Бодрийяром.

Ж. Бодрийяр стверджує, що реклама надає більш глибокий вплив на соціальну систему ніж проста пропозиція товару. Вона вийшла за рамки суто економічної практики і багато в чому визначає основи сучасного способу життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Творча спадщина Ж. Бодрийяра стає предметом наукового розгляду при зверненні до проблематики постмодернізму, масової комунікації, суспільства споживання. Як правило, сучасні наукові роботи досить активно використовують цитати з творів Ж. Бодрийяра, які багато в чому залишаються актуальними. Доцільно зауважити, що найбільш повно серед усіх робіт соціолога та філософа розуміння сутності реклами розкривається в книзі «Система речей» (1968 р.), «Соціологічна система речей та споживання», з відповідною назвою – «Реклама». Ідеї та творчість Ж. Бодрийяра є актуальною темою наукових досліджень у західній інтелектуальній практиці. Варті уваги роботи Дж. Култера, С. Дж. Коена, М. Бензера, Дж. Сміта, Дж. Тейнка, Дж. Болдуїна, С. Лайта. Існують спеціально присвячені обговоренню ідей науковця періодичні видання, зокрема «International journal of Baudrillard studies» (<http://www.ubishops.ca/ baudrillardstudies/>).

Найбільш ґрунтовні дослідження зазначеної проблематики у філософському дискурсі представлені англомовними джерелами, автори яких аналізують творчий доробок Ж. Бодрийяра, вивчають його ідеї та концепти. Це роботи Д. Келлнера

«Жан Бодрийяр: Від марксизму до постмодернізму і далі», М. Саруп «Вступ до постмодернізму та структуралізму», П. Хегарті «Жан Бодрийяр: Життя та теорія» та ін. Також варто зазначити, що в Інтернеті існує спеціальний електронний журнал (редактор – Дж. Култер), який формується в університеті Бішопа в Канаді і відображає різноманітні аспекти вивчення творчості французького мислителя. Серед вітчизняних досягнень особливої уваги заслуговують статті В.Н. Корабльової «Віртуальна реальність як простір симулякрів у поліонтичному світі постсучасності», де авторка досліджує онтологічний та аксіологічний статус віртуальної реальності крізь призму постмодерністських теорій і приділяє велику увагу теорії симулякра Ж. Бодрийяра, також надзвичайно цікавою видається розвідка А. Горячківської «Людина і симулякр», де аналізуються погляди Ж. Багая, П. Клоссовської, Ж. Бодрийяра. Російська філософська думка представлена іменами Н. Автономової, А. Гараджі, О. Гурко, А. Д'якова, С. Зенкіна, І. Ільїна, Н. Маньковської, В. Подороги, О. Печонкіної та ін., праці яких мають в основному описовий характер і досліджують постмодерну філософію у культурологічному, етичному або постструктуралістському аспектах.

Дослідженню творчості Ж. Бодрийяра з позиції соціології присвячені роботи наступних сучасних дослідників: О.В. Кулик, Н.О. Зінченко, В.Л. Якубіна, Р.А. Семків, С.Г. Карпова, Л.М. Демченко, Л.В. Ажимова, А.І. Чудова, Т.В. Закірова, В.В. Кашин, І.В. Гібелев, Л.Ю. Бронзіна, М.А. Ємельянова, А.В. Д'яков, Л.Є. Трушина.

Незважаючи на досить значний обсяг досліджень творчості соціолога, науковому дискурсу безперечно бракує робіт, сфокусованих на вивченні розуміння Ж. Бодрийяром реклами як комунікативної системи.

Мета дослідження. Основною метою статті є характеристика поняття «реклама» відповідно до

соціологічної теорії Ж. Бодрійяра, визначення її місця в «Системі речей», поняттю що, на думку науковця, характеризує складні взаємодії сучасного соціуму.

Для вирішення поставленої мети аналізуються такі поняття в інтерпретації Ж. Бодрійяра, як псевдореальність (hyperreality), симуляція, симулякр (simulacrum), суспільство споживання.

Виклад основного матеріалу. «Той, хто займається рекламою, просто зобов'язаний виходити приблизно з наступного: люди на рекламу так чи інакше реагують, і тому завжди існує хоча б мінімальна можливість того, що послання досягне своєї мети і сенс його буде розшифрований. Будь-який сумнів на цей рахунок має бути виключено. Якби з'ясувалося, що показник відображення потоку повідомлень у одержувача дорівнює нулю, будівля реклами зникла б в ту ж хвилину» [2, с. 43].

Реклама формується таким чином, щоб дати розрядку внутрішній напрузі і суперечностям, які мучать сучасного індивіда, непомітно примирити принцип реальності і принцип задоволення. «Культура завжди відігравала таку заспокійливу ідеологічну роль», – зауважує Ж. Бодрійяр [8, с. 39]. Вона сублімує напругу від рутинної праці, конфліктів реального світу. Трагедія людини і культури полягає в тому, що з часів архаїки – «дитинства людства» – індивід мало змінився: вона як і раніше потребує «іграшок» – речей-символів, що дозволяють дати вихід уяві, сублімувати її статеву навантаженість. Людина часто готова відмовитися від необхідного на користь «несуттєвого», за висловом Бодрійяра, – від сигарет і спиртного до предметів розкоші. Ф. Ніцше зазначав, що людство у своїй масі, якщо не брати до уваги винятки, завжди для подолання жаху і страху перед життям і реальністю потребувало рятівної ілюзії, втішних образів. Цією рятівною ілюзією або втішним образом має бути, на думку Ніцше – мистецтво. Однак сьогодні ця відома функція мистецтва переходить до реклами [13, с. 20].

Ж. Бодрійяр наголошує на метаморфозах споживання, яке з первинного задоволення потреб перетворилося на «активний модус ставлення до речей, соціуму, світу. У роботі «Симулякри та симуляції» Бодрійяр вказує на властиве сучасному суспільству явище симуляції, яке слід розуміти як породження абстракцій, що не мають зв'язку з реальністю, заміну реальності якимись «знаками» реальності.

Гігантський процес симуляції призводить до зникнення відмінностей між виробленими ефектами і реальною дійсністю, що призводить до відчуження останньої віртуальною реальністю, створеною симулякрами.

Роз'яснюючи ідею про заміщення реальності, Бодрійяр стверджує: «...реальне не стирається на користь уявного, воно стирається на користь більш реального, ніж реальність: гіперреальності. Більш

істинне, ніж істина: така симуляція» [17, с. 14]. Одиницями гіперреальності є симулякри.

Ж. Бодрійяр стверджував, що сьогодні «гігантський процес симуляції» заповнює все поле комунікації не реальним, але «фантомним змістом». У роботі «Символічний обмін і смерть» мислитель пропонує схему трьох рівнів існування симулякрів в історії, що змінюють один одного в європейській цивілізації від Відродження до наших днів: підробка – виробництво – симуляція. Симулякр першого порядку діє на основі природного закону цінності, симулякр другого порядку – на основі ринкового закону вартості, симулякр третього порядку – на основі структурного закону цінності [7, с. 39-40].

Різноманітні за «матеріалом» симулякри виявляють глибокі структурні і стадіальні подібності, їх розвиток відбувається не як поступовий і нерівномірний взаємний перехід, а як загальна структурна революція – різні сфери суспільства змінюються, використовуючи колишню форму (знак) як матеріал для симуляції [12].

Під симулякром першого порядку Ж. Бодрійяр розуміє характерну для епохи, що передувє промисловій революції, підробку, імітацію дорогих матеріалів дешевими. Симуляція стосується заміни природної субстанції речей субстанцією синтетичною – наслідком такого симулювання є, наприклад, використання пластмаси або бетону як універсального матеріалу, «що втілює в собі в концентрованому вигляді семіотику світобудови» [7, с. 17]. Уніфікація субстанції – перший крок до ліквідації природної відмінності «речей», надання квазіцінності того субстрату, який онтологічно не співвідноситься з власною ідеєю. Другим кроком стало виготовлення серійних, промислових виробів в масовому порядку в епоху ринкового виробництва. Але вироблені «речі» ще служать для задоволення «реальних» потреб [7, с. 45]. Однак при серійному виробництві «річ» переходить до «симулювання» вже не іншої «речі», як це мало місце при «першому порядку» симулякра, а самої себе. «При серійному виробництві речі без кінця стають симулякрами один одного, а разом з ними і люди, які їх виробляють» [7, с. 122].

Таким чином, починає втрачатися референція взагалі: якщо при «першому порядку» – підробці – вона ще збереглася, втративши, однак, відповідність «своїй» ідеї, то в епоху «промислового відтворення» трансцендентна референція по вертикалі «ідея – річ» змінюється на «горизонтальний» простір співвідношення «річ – річ», при цьому люди суть речі в ряду інших речей. Сучасний стан суспільних процесів Ж. Бодрійяра характеризує як виробництво вже не матеріальних речей, а символічних сутностей, які відсилають до таких же сутностей, утворюючи химерну структуру автореференції (наприклад, реклама товару, що породжує неіснуючу потреба в ньому).

«Система речей» – це спосіб організації матеріального світу, в якому живе людина, і речі, призначені спочатку для забезпечення комфорту, постають як фактори, що детермінують соціальну структуру.

Тому, з точки зору Бодрійяра, «система речей» визначає процеси людських взаємин, систематизує людські вчинки і, у свою чергу, визначається ними.

Для стимуляції попиту на товари необхідно розкрити бажання, але до певної межі, бо нічим не стримувані інстинкти в своїй основі руйнівні. Тому завданням реклами з погляду її соціальних функцій стають утримання та інтерпретація бажання в рамках загальноприйнятих норм поведінки. Речі, що кристалізують в собі бажання, одночасно матеріалізують ритуально-репресивну функцію суспільного ладу. Оптимістичний та безконфліктний світ реклами стверджує, що для кожної проблеми є своя річ: «Будь-яка напруга, будь-який індивідуальний чи колективний конфлікт може бути розв'язаний за допомогою деякої речі» [8, с.105].

Посилюється відчуження людини. Речі замінують конкретні міжособистісні та соціальні відносини.

Демонстрування задоволення – від споживання і життя в суспільстві взагалі – стає необхідною складовою стилю життя індивіда. «Споживання вже не є простою і чистою насолодою благами, воно стає чимось, що змушує насолоджуватися – змодельованою операцією, рознесеною за графами набору предметів-знаків» [5, с. 67]. Об'єктом споживання є не речі (вони лише об'єкт потреб), а знаки. Ж. Бодрійяр здійснює перенос знакового рівня на соціальний, стверджує примат знака в соціальному існуванні, зіштовхуючи психоаналіз і структуралізм на користь останнього: «Саме принцип симуляції править нами сьогодні замість колишнього принципу реальності» [7, с. 44]. Принцип симуляції реалізується в комунікації різного роду благ як знаків, товари явлені як самодостатній (хоча й неповноцінний) мові культури.

Ця мова продукується і відтворюється переважно мас-медіа засобами рекламного дискурсу [14, с. 179].

Функціонування симулякра досліджується у різних площинах – у природі домінує реальність, тому місця для симулякра немає, у другій природі, створеній технікою, природний світ замінюється його штучною подобою, а коли людина замінює речі їх ілюзорними подобами, симулякри сприймаються як речі третьої природи, знаки-фрустрації [11, с. 252].

Екран пропонує образи, що дають, як здається глядачеві, вичерпне уявлення про реальність. Людина існує тепер виключно в просторі образів, які «хочуть бути метомовою відсутнього світу» [4, с. 161]. Ілюзії, віднайдені медійними технологіями, дистанціюють людей від реального, живого світу.

Більше того, телебачення, реклама і кінематограф формують змінену, альтернативну дійсність, яка інтенсивно впливає на свідомість людини і всю систему соціальних відносин [1, с. 102].

Очевидно, що функція будь-якого медійного засобу (в тому числі реклами) не зводиться до звичайної передачі інформації, навпаки, мета його – подати матеріал під потрібним кутом зору, особливим чином оцінити і проінтерпретувати той чи інший факт, змінити його історичний чи соціальний статус, надати явищу величезну важливість або ж зробити його незначним. Завдяки численним способам маніпулювання інформаційним матеріалом журналісти та режисери здатні міфологізувати будь-яку подію і нав'язати певну систему бачення світу.

«У цьому – суть розвитку мас-медіа. Це не просто сукупність технічних засобів для поширення змісту інформації, це нав'язування моделей» [6, с. 208].

Роль реклами полягає в просуванні моделей заснованих на соціальних міфах, які не є з точки зору соціального ні хибними, ні вірними, їх завдання не в подачі освітньої або роз'яснювальної інформації споживачу, а в тому щоб дати йому надію вирішення певної проблеми за допомогою придбання певної речі [17].

Реклама допомагає створювати комфорт, який розуміється не в практичному сенсі, а у значенні поділу загального коду диференціації через володіння певним об'єктом (автомобілісти, власники одягу певного бренду, володарі смартфона) [15].

Реклама і телебачення переробляють і відфільтровують кожен елемент реальності і перетворюють його на готовий для споживання продукт. «Тут події, історія, культура представляють поняття, які вироблені не на основі суперечливого реального досвіду, а зроблені як артефакти на основі елементів коду і технічної маніпуляції медіуму» [4, с. 164]. У таких умовах повсякденне життя людини виявляється у владі псевдоподій і псевдоструктур, які симулюють і в той же час знищують реальність.

Бурхливий розвиток сучасних технологій, які проникли в особистий простір кожного індивіда, призвів до виникнення «гіперреальності» – вимірювання, в якому перебуває людина.

Згідно з Ж. Бодрійяром гіперреальність це особливий вид соціальної реальності, в якому її зміст створюється або симулюється через певні моделі або через посилення на ці моделі – тобто реальність генерується за допомогою ідей. Як правило, гіперреальність займає місце між реальністю та уявним (персонально фантазійним) світом. Характерна особливість гіперреальності в тому, що вона намагається стерти різницю між уявним та реальним – стати так би мовити кібергрую. В умовах гіперреальності досить легко залишити справжню реальність позаду та не помічати цього, не

знати і не відчувати, коли відбудеться повернення до справжньої реальності. Результат – реальність (справжня) – вже більше не реальна. Однак, Ж. Бодрійяр не вважає, що ця втрата вже остаточно відбулась [16].

Слід зазначити, що Ж. Бодрійяр обґрунтовує необхідність та важливість існування реклами для сучасного індивіда. Стверджує, що, незважаючи на те, що вона багатьом не подобається, дратує своєю повторюваністю та нав'язливістю, – більшість людей неготові від неї відмовитись.

Сучасна реклама розглядається не як механізм примусу споживача до виконання дій, бажаних рекламодавцями, а як омана, «спокушання» рекламним дискурсом. Реклама створює спокусливий візуальний ряд краси, успіху, багатства, любові, визнання, сексуальності, здоров'я, які у свідомості споживача асоціюються з тим чи іншим товаром, з тією чи іншою торговою маркою [10, с. 11]. Перестаючи відповідати своєму споконвічному завданню – повідомлення про функціональні характеристики рекламованого предмета, вона створює «ідеальний, особливо показовий предмет системи речей» [8, с. 136], знаходячи тілесність і досягаючи віртуального буття. Реклама постає як «світ чистої конотації», «світ неіснуючого», «функціональний вінець» системи речей [8, с. 165].

Симулятивний характер рекламного дискурсу базується на «логіці Діда Мороза», згідно з якою товаровиробник прагне виконати і передбачити бажання споживача. Це нові відносини між суспільством і речами, згідно з якими «речі люблять людину і піклуються про неї».

Ж. Бодрійяр коментує цю ситуацію таким чином: «річ націлена на вас, вона вас любить» [8, с. 185].

Слід зазначити таку характеристику реклами, як фактор усунення реальності, що викликає почуття фрустрації. Незважаючи на володіння рекла-

мованою річчю, індивід не може заповнити існуючу порожнечу, оскільки цінності, пов'язані з нею, віртуальні. Всі жадані якості і можливості, пропоновані рекламою, виступають у ролі «приманки», «реальність», померши, народжується в якості «спокуси» – і в цьому «джерело нечуваної сили», як стверджує Ж. Бодрійяр [9, с. 131].

Висновки. Ж. Бодрійяр, аналізуючи феномени кіно і телебачення, розкриває особливості сучасних засобів масових комунікацій. Роль таких медійних засобів, що інтенсивно впливають на соціум, полягає у виробництві видовищних, але позбавлених сенсу повідомлень; формуванні певного світогляду і способу життя у членів суспільства; створенні соціально пасивної і легко керованої маси споживачів; віддалення індивідів від соціальної дійсності і занурення їх у псевдореальність або гіперреальність; симуляції існування, по суті, втрачених соціальної, політичної та культурної сфер.

Купуючи речі, людина прагне до вічно зникаючого ідеалу. Для затвердження і регулювання такого способу поведінки з речами служить реклама, мета якої – не стільки сприяти продажу того чи іншого конкретного товару, скільки впровадити у свідомість людей цілісний образ суспільства, «обдаровувати» своїх членів матеріальними благами.

Реклама, на думку Ж. Бодрійяра, характеризується наступними аспектами: персоналізація, форсована диференціація і множення несуттєвих відмінностей, деградація технічних структур на користь структур виробництва і споживання.

Важливо відзначити, що, на думку дослідника, споживачі реклами, опираючись безпосередній інформації про товар або послугу (несприйняття нав'язування, постійні повторення), в той же час позитивно ставляться до самого факту існування реклами.

Критикуючи рекламу як частину «системи речей», французький соціолог зазначає її необхідність для сучасного суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Ажимова Л. В. Жан Бодрийяр о феномене массовых коммуникаций в обществе потребления / Л. В. Ажимова // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2012. – № 3. – С. 101–110.
2. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. – 102 с.
3. Бодрийяр Ж. Забыть Фуко / Ж. Бодрийяр. – СПб.: «Владимир Даль», 2000. – 38 с.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. – М.: Республика, 2006. – 174 с.
5. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2006. – 115 с.
6. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийяр // Поэтика и политика: Альманах Рос.–франц. центра социологии и философии Ин-та социологии РАН. М.: Ин-т эксперим. социологии. – СПб.: Алетейя, 1999. – 287 с.
7. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.
8. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М.: Рудомино, 2001. – 216 с.
9. Бодрийяр Ж. Соблазн / Ж. Бодрийяр. – М.: Издательство Ad Marginem, 2000. – 318 с.
10. Демченко Л. М. Знаково-символические структуры и их роль в исследовании специфики общественной реальности в философии Ж. Бодрийяра / Л. М. Демченко // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2009. – № 9. – С. 9–16.
11. Зінченко Н. О. Жан Бодрийяр про рекламу та споживання / Н. О. Зінченко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 56. – С. 248–254.

12. Кирюшин А. Н. Идея симулякра в понимании виртуального: от Платона к постмодернизму / А. Н. Кирюшин, А. Н. Астахова // Гуманитарные научные исследования. – 2012. – № 8. – Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2012/08/1593>
13. Трушина Л. Е. Язык рекламной коммуникации как дискурс власти / Л. Е. Трушина // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2009. – № 8. – С. 18–22.
14. Чудова А. И. Теория Жана Бодрийяра как вариант «типичного» постмодернизма в социологии / А. И. Чудова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2015. – № 9. – С. 177–187.
15. Horning R. Notes on Jean Baudrillard, The Consumer society / R. Horning. – 1970. – Available at: <http://marginal-utility.blogspot.com/2005/05/notes-on-jean-baudrillard-consumer.html>
16. Robinson A. Jean Baudrillard: Hyperreality and Implosion / A. Robinson. – Available at: <https://ceasefiremagazine.co.uk/in-theory-baudrillard-9/>
17. Summary of Baudrillard's conclusion of 'The Consumer society'. – Available at: <http://postmoderndays.blogspot.com/2005/04/summary-of-baudrillards-conclusion-of.html>

REFERENCES

1. Azhimova, L. V. (2012). Zhan Bodriyyar o fenomene massovyih kommunikatsiy v obschestve potrebleniya [Jean Baudrillard on the phenomenon of mass communication in a consumer society]. *Gumanitarnye issledovaniya v Vostochnoy Sibiri i na Dalnem Vostoke*, (3): 101-110 (in Russian).
2. Baudrillard, J. (2000). *V teni molchalivogo bol'shinstva, ili Konec social'nogo* [In the shadow of the silent majority, or the End of Social]. Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta (in Russian).
3. Baudrillard, J. (2000). *Zabyt' Fuko* [Baudrillard J. Forget Foucault]. SPb.: «Vladimir Dal» (in Russian).
4. Baudrillard, J. (2006). *Obshchestvo potrebleniya. Ego mify i struktury* [Consumer Society. His myths and structures]. Moscow: Respublika (in Russian).
5. Baudrillard, J. (2006). *Prozrachnost' zla* [Transparency of Evil]. Moscow: Dobrosvet (in Russian).
6. Baudrillard, J. (1999). *Rekviev po mass-media* [Requiem for Mass Media]. Moscow: In-t eksperim. sotsiologii; SPb.: Aleteya (in Russian).
7. Baudrillard, J. (2000). *Simvolicheskiy obmen i smert'* [Symbolic exchange and death]. Moscow: Dobrosvet (in Russian).
8. Baudrillard, J. (2001). *Sistema veshhej*. [System of things]. Moscow: Rudomino (in Russian).
9. Baudrillard, J. (2000). *Soblazn*. [Temptation]. Moscow: Izdatelstvo Ad Marginem (in Russian).
10. Demchenko, L. (2009). Znakovo-simvolicheskie struktury i ih rol' v issledovanii specifiki obshchestvennoy real'nosti v filosofii Zh. Bodriyara [Sign-symbolic structures and their role in the study of the specifics of the social reality in the philosophy of J. Baudrillard]. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, (9): 9-16 (in Russian).
11. Zinchenko, N. (2014). Zhan Bodriyyar pro reklamu ta spozhivannja [Jean Bodriyyar about advertising and co-existence]. *Gumanitarnij visnik ZDIA*, (56): 248-254 (in Ukrainian).
12. Kirjushin, A., Astashova, A. (2012). Ideja simuljakra v ponimanii virtual'nogo: ot Platona k postmodernizmu [The idea of simulacra in understanding the virtual: from Plato to postmodernism]. *Gumanitarnye nauchnye issledovaniya*, (8). Available at: <http://human.snauka.ru/2012/08/1593> (in Russian).
13. Trushina, L. (2009). Jazyk reklamnoj kommunikacii kak diskurs vlasti [Language of advertising communication as a discourse of power]. *Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, (8): 18-22 (in Russian).
14. Chudova, A. (2015). Teorija Zhana Bodriyara kak variant «tipichnogo» postmodernizma v sociologii [The theory of Jean Baudrillard as a variant of the «typical» postmodernism in sociology]. *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, (9): 177-187 (in Russian).
15. Horning, R. (1970). Notes on Jean Baudrillard, The Consumer society. Available at: <http://marginal-utility.blogspot.com/2005/05/notes-on-jean-baudrillard-consumer.html> (in English).
16. Robinson, A. Jean Baudrillard: Hyperreality and Implosion. Available at: URL: <https://ceasefiremagazine.co.uk/in-theory-baudrillard-9/>(in English).
17. Summary of Baudrillard's conclusion of 'The Consumer society,'. Available at: <http://postmoderndays.blogspot.com/2005/04/summary-of-baudrillards-conclusion-of.html> (in English).

Согорін Андрій Анатолійович - кандидат соціологічних наук, докторант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет
Адреса: 69002, Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
E-mail: sogorin@i.ua

Sogorin Andriy A. - PhD in sociology, doctoral candidate of the department of sociology and social work
Classic private university
Address: 70b, Zhukovskiy Str., Zaporozhye, 69002, Ukraine
E-mail: sogorin@i.ua
ORCID 0000-0003-1180-260X

Соціальне сирітство як наслідок міграційних процесів у сучасній Україні

Х. В. Чернописька

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

УДК: 316.4.063:[316.346-058.862](477):314.15«20»

doi: 10.15421/1717131

У вступі висвітлено актуальність проблематики соціального сирітства, що виникає через трудову еміграцію з України. Дано визначення транснаціональної сім'ї та наведено основні ризики, які вона несе у вихованні дітей. З'ясовано основні дослідження науковців, які займаються цією соціальною тематикою. Відтак, на основі отриманої інформації було окреслено мету статті, а саме – виявлення особливостей соціального сирітства, яке виникає внаслідок міграційних процесів у сучасному українському суспільстві.

В основній частині окреслено труднощі, які виникають у дітей трудових мігрантів через просторову та часову дисперсію між ними та їхніми батьками. Таким чином, можна говорити про виникнення у цих дітей таких елементів емоційної депривації, як брак батьківської любові, самотність, відчуженість, втрата емоційного зв'язку; про відсутність належної (безпосередньої) комунікації між дітьми та батьками; про послаблення первинного соціального контролю і, як наслідок, вдавання дітей до девіантної поведінки; погіршення успішності в навчанні після від'їзду батьків чи одного з них та матеріальна гіпертрофія.

У висновку зазначено, що справді у дітей трудових мігрантів виникають ті ж проблеми, що й у дітей, чії батьки офіційно позбавлені батьківських прав, тобто в реальних соціальних сиріт. Однак, для констатації факту поширення соціального сирітства в транснаціональних сім'ях, які є наслідком трудової міграції, необхідні подальші емпіричні дослідження.

Ключові слова: трудова міграція; транснаціональна сім'я; діти трудових мігрантів; соціальні сироти; комунікація; емоційна депривація; первинний контроль; девіантна поведінка

Social orphanhood as a consequence of migration processes in modern Ukraine

K. V. Chornopyska

Lviv national university after Ivan Franko, Lviv, Ukraine

According to the theory of organizations, a comprehensive development of the country is possible only with the targeted effective functioning of all its elements. Territorial and administrative components of any state are grassroots structural units that form its administrative and territorial division. Necessity of administrative reform came up simultaneously with the independence of Ukraine. Absence of political will, changes in political system and periodic elections and crisis hold over this process.

Main problem on the way of building effective administrative and system of giving public service is the division of power between local government and central administration. Division of power, financial resources and control are three whales, that made base for an effective model of local self-government. Key-problems of implementation administrative reform in Ukraine are: 1) the principle of «voluntary» community association, 2) it is impossible to reform the local government without changes to the Constitution, 3) local elections take place on the old territorial basis, 4) conservatism of the local elite and the reluctance to change anything at all.

Moreover the key-myth is that the administrative-territorial structure of the country will be radically changed, and in fact the map of Ukraine will be re-mapped. The reality is that the major changes will affect the local level - the community, the number and boundaries of regions and districts will not be changed.

The practical implementation of the administrative reform involves changes in three dimensions: 1) territorial (change of administrative-territorial system), 2) administrative (delegation of significant powers to the local level, change of power vertical), 3) financial (redistribution of budget funds in order to target them to community level).

To summarize, the political consensus on the model of the territorial structure of Ukraine and on the status of the Donbas is necessary for the successful implementation of the administrative reform. Administrative reform should be aimed primarily at satisfying the needs of the community in order to improve their standard of living and provide quality management services.

Keywords: labor migration; transnational family; children of labour migrants; social orphans; communication; emotional deprivation; primary control; deviant behavior

Цитування даної статті: Чернописька Х. В. Соціальне сирітство як наслідок міграційних процесів у сучасній Україні / Х. В. Чернописька // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 43-47. doi: 10.15421/1717131

Citation of this article: Chornopyska, K. V. (2017). *Sotsial'ne syryt'stvo yak naslidok mihratsiynykh protsesiv u suchasniy Ukraini* [Social orphanhood as a consequence of migration processes in modern Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 43-47. doi: 10.15421/1717131 (in Ukrainian).

Received: 15.09.2017

Accepted: 16.10.2017

Социальное сиротство как следствие миграционных процессов в современной Украине

К. В. Чернопиская

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, Украина

Во введении отражены актуальность проблематики социального сиротства, возникающее из-за трудовой эмиграции из Украины. Дано определение транснациональной семьи и приведены основные риски, которые она несет в воспитании детей. Выявлены основные исследования и ученых, занимающихся этой социальной тематикой. Следовательно, на основе полученной информации, была обозначена цель статьи, а именно - выявление особенностей социального сиротства, которое возникает в результате миграционных процессов в современном украинском обществе.

В основной части обозначены проблемы, которые возникают у детей трудовых мигрантов из-за пространственной и временной дисперсии между ними и их родителями. Таким образом, можно говорить о возникновении у этих детей таких элементов эмоциональной депривации, как недостаток родительской любви, одиночество, отчужденность, потеря эмоциональной связи; об отсутствии надлежащей (непосредственной) коммуникации между детьми и родителями; об ослаблении первичного социального контроля и, как следствие, притворство детей к девиантному поведению; ухудшение успеваемости в учебе после отъезда родителей или одного из них и материальная гипертрофия.

В заключении указано, что действительно у детей трудовых мигрантов возникают те же проблемы, что и у детей, чьи родители официально лишены родительских прав, то есть в реальных социальных сирот. Однако, для констатации факта распространения социального сиротства в транснациональных семьях, которые являются следствием трудовой миграции, необходимы дальнейшие эмпирические исследования.

Ключевые слова: трудовая миграция; транснациональная семья; дети трудовых мигрантов; социальные сироты; коммуникация; эмоциональная депривация; первичный контроль; девиантное поведение

Постановка проблеми. Сучасна українська трудова міграція має транснаціональний характер, а її специфікою є поширення моделі транснаціональної сім'ї – тобто сім'ї, в якій батьки або один з них бере участь у вихованні своєї дитини не в повному обсязі, а безпосередній догляд передоруєчає іншим членам родини, оскільки фізично перебуває поза родиною [6, с. 4]. Це сім'я, яка одночасно проживає в двох і більше країнах і продовжує підтримувати зв'язки на відстані.

Транснаціональна сім'я є таким середовищем, що несе в собі певні ризики, які можуть деформувати структуру особистості дитини та позначитись на її соціально-психологічному стані чи, в гіршому випадку, на якості життя в цілому. Революція у засобах зв'язку звісно забезпечила мігрантам реальну можливість підтримувати тісний і постійний контакт з домівкою. Проте, це не зменшує фізичну відстань між батьками та залишеними дітьми, а просторова дисперсія між ними має суттєвий вплив на родинне життя та на процес виховання зокрема.

У дітей трудових мигрантів, через безпосередню фізичну відсутність батьків, виникає багато тих же труднощів (проблем), які актуальні для дітей, чий батьки чинним законодавством позбавлені батьківських прав. У цьому зв'язку, є підстави вважати, що ці діти можуть створити окрему категорію так званих «соціальних сиріт». Це ставить перед українським суспільством та науковою спільнотою нові виклики, серед яких важливим є допомогти транснаціональним сім'ям у вирішенні їх соціальних проблем задля запобігання відтворення «соціального сирітства» наступними поколіннями.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема соціального сирітства є предметом міждисциплінарних досліджень. Вона знаходить своє відобра-

ження в працях психологів, педагогів, економістів та соціологів. Зокрема, виклики у дітей з транснаціональних сімей досліджує М. Колісниченко. Я. Бордіян вважає, що у неповній сім'ї дитині не забезпечується повноцінне піклування, що й зумовлює виникнення такого явища, як соціальне сирітство. А Є. Вірць доходить висновку, що транснаціональна міграція призводить до «відтоку догляду» за дітьми. Практичні дослідження проблем у сім'ях трудових мигрантів належать О. Іванковій-Стецюк, Г. Селещуку та В. Сусаку. Серед закордонних дослідників транснаціональних сімей варто звернути увагу, зокрема, на роботи Д. Бречесон (Breceson D.) та У. Вуорелла (Vuorella U.).

Незважаючи на наявність порівняно великого масиву праць з зазначеної тематики, більшість з них все ж таки має теоретичний характер та практично не досліджено соціальне сирітство в контексті трудової міграції.

Метою дослідження є виявлення особливостей соціального сирітства, яке виникає внаслідок міграційних процесів у сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Перед будь-якою транснаціональною родиною постає багато різних викликів. Найбільш очевидно проблемою в транснаціональних сім'ях є розрив між її членами та, відповідно, відсутність належної комунікації, що, на нашу думку, і призводить до виникнення інших питань. Зокрема, відсутність батька або матері призводить до того, що у дитини розвивається низка комплексів, пов'язаних з відсутністю внутрішньої гармонії. У цих дітей з'являється заздрість до дітей, у яких є хороші, дружні сім'ї. Дослідники стверджують, що такі діти відчувають нестачу любові і приречені на самотність [2, с. 79].

Виховна функція в транснаціональних родинах не виконується повною мірою і через відсутність

цілеспрямованого впливу батьків на формування суспільно визнаних візрів поведінки та максимальний розвиток індивідуальних особливостей дітей. Проблема загострюється ще й через відсутність щоденних взаємин, які б дали змогу дітям вбирати та переосмислювати людські цінності та способи поведінки.

Відсутність безпосередньої близькості дітей з батьками-мігрантами складає для них загрозу емоційної депривації – брак батьківської любові, відчуженість від батьків, самотність, спричинену відсутністю батьків, що в сукупності веде до втрати тісних емоційних зв'язків. Труднощі у налагодженні емоційних зв'язків з рідними батьками відбиваються в подальшому у налагодженні контактів з іншими людьми.

А це може призводити до браку стійкості в житті уже дорослої людини, яка у дитячому віці була позбавлена належної емоційної підтримки, адже тільки гармонійна сім'я може стати для дитини надійним тилом та основою стабільності в зовнішньому світі. Гіршою є ситуація, коли, через постійне відчуття загостреної потреби в емоційній близькості з батьками, діти трудових мігрантів в разі її незадоволення вдаються до відчуження чи повної ізоляції.

Про зазначений вище аспект проблеми Я. Бордіян говорить як про відчуття родинного дискомфорту [2]. Відчуваючи себе самотніми без рідних батьків, вони бояться говорити про труднощі, які у них виникають, з чужими людьми. Нездатність розв'язувати навіть найбільш прості проблеми породжує у дітей комплекс неповноцінності, який підсилюється відсутністю своєчасної підтримки у нових життєвих обставинах, відсутністю можливості переорієнтувати хибні установки й точки зору чи запропонувати альтернативні шляхи додання труднощів тощо.

Науковці особливо звертають увагу на відсутності матері у процесі виховання дітей. Як зазначає В. Журавльов, міграція матерів неминуче призведе до розподілу гендерних ролей в сім'ї і може мати значно серйозніші негативні наслідки в догляді за дітьми, ніж міграція батьків [5, с. 162]. Зокрема, в рамках соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості поведінки» спеціалісти дійшли висновку, що ймовірність виникнення синдрому емоційної депривації збільшується тоді, коли дитина гостро відчуває саме відсутність матері [7]. Можемо припускати, що це пов'язано з наступним: батько, який їде за кордон на роботу, хоч і покидає дітей на тривалий час, проте він традиційно виконує свою роль годувальника сім'ї.

Родинне виховання завжди здійснюється в реальному житті і повсякденній діяльності сім'ї, а його успіх значною мірою залежить від організації домашнього побуту. У неповній сім'ї важко говорити про звичну організацію такої діяльності та побуту, адже, як і будь-який колектив, сім'я може

успішно функціонувати та розвиватися лише за наявності усіх її членів, усвідомлення спільних інтересів та цілей, взаємної турботи та здорової атмосфери [8].

Особи (родичі чи близькі друзі), які залишаються із дітьми трудових мігрантів, у більшості випадків не є офіційними опікунами [4]. Як наслідок, вони недостатньо усвідомлюють свою відповідальність за виховання та розвиток цих дітей. Для них основним обов'язком залишаються фізіологічні потреби дітей. Натомість з внутрішніми проблемами діти трудових емігрантів залишаються наодинці.

Оскільки в переважній більшості батьки (чи один із них) передоручають безпосередній догляд за своїми дітьми літнім родичам (бабусям чи дідусям), то є підстави вважати, що у дітей трудових мігрантів можуть виникати проблеми з навчанням, особливо коли мова йде про навчання в школі. З огляду на те, що сучасна освіта розвивається досить швидко та стрімко, людям старшого віку важко встигати за її темпами і через це їхня допомога дітям та підліткам у навчанні може виявитися не зовсім ефективною.

Ще однією проблемою є зниження мотивації дітей трудових мігрантів до навчання та майбутнього працевлаштування. Бачачи досвід своїх батьків, діти можуть вирішити, що освіта не гарантує їм ні достойної професії, ні забезпеченого майбутнього.

Сім'я є також і важливим інститутом первинного соціального контролю. Його послаблення через розірваний або відсутній зв'язок з батьками має негативні наслідки для суспільства, оскільки саме та категорія дітей, яка залишається без нагляду та контролю батьків, нерідко потрапляє у небезпечне середовище спілкування та піддається негативному його впливу. Чималі кишенькові гроші дітей трудових мігрантів та послаблений контроль за ними може призводити до того, що вони стають постійними клієнтами комп'ютерних та нічних клубів, де вчать курити, «пити», а в гіршому випадку і вживати наркотичні засоби. В сукупності це може збільшувати ймовірність попадання цих дітей під вплив вуличних банд та їх вдавання до девіантної поведінки.

Говорити категорично про девіантну поведінку у дітей трудових мігрантів як абсолютно стійке утворення ми не можемо, оскільки це скоріше проблема психологічного характеру. Зокрема, вона зумовлена сумом за батьками, неможливістю звернутися до них за порадою, пригніченим станом, зацмленою потребою в самоповазі, нестачею батьківської ласки тощо. Тому при визначенні девіантності у дітей трудових мігрантів «слід застосовувати термін «девіантний» щодо конкретного вчинку, а не особистості підлітка в цілому» [9, с. 451].

Міграція одного чи обох дорослих членів ро-

дини за кордон без сумніву сприяє покращенню їхнього матеріального становища. Проте, на жаль, є і протилежний бік економічного благополуччя транснаціональних сімей. Адже цілком ймовірно, що забезпечений батьками гідний матеріальний статус може викликати ситуацію, коли споживчі інтереси у їхніх дітей домінуватимуть над сімейними цінностями. В. Авраменко стверджує, що трудова міграція чинить негативний вплив на ментальність і сімейні цінності молоді в транснаціональних сім'ях в Україні, заохочуючи меркантильні й егоїстичні інтереси в особистих відносинах і послаблюючи родинні зв'язки [1, с. 47].

Дуже важко не погодитись з автором, оскільки є така частина дітей з родин мігрантів, які слідують прикладу батьків, для яких цілком прийнятно стає особиста модель життєвого шляху як заробітку на життя за кордоном. Заперечити, що поведінка кожного члена родини відображається на житті іншого члена ми також не можемо. На жаль, не всі батьки це розуміють, тому сьогодні ми не раз стаємо свідками того, як родини втрачають сенс свого буття, гублять своє справжнє щастя.

Є. Вірц на основі результатів емпіричних досліджень розглядає деякі стратегії догляду за дітьми в емігрантських сім'ях. На її думку, транснаціональна міграція і виникнення одночасно з нею транснаціонального способу життя та транснаціональних сімей зумовлює виникнення нових структур і стратегій в забезпеченні домашнього догляду, які вона називає «мережами транснаціонального догляду» [3, с. 125].

Найбільш поширеною є так зване «Skype-материнство», яке стало інструментом участі у повсякденному житті родини та контролю за дітьми на відстані. Проте говорити про високу ефективність цієї стратегії доволі складно. В першу чергу вона понижується через те, що після розмови з батьками дітей проконтролювати неможливо. З іншого боку, враховуючи те, що дорослі їдуть за кордон на роботу, часу на «Skype-розмови» не так уже й багато.

Науковці говорять про загрозу стигматизації для дітей із транснаціональних сімей. Вона вира-

жаються у «прискоренні появи у свідомості дітей трудових мігрантів метанаративів жертви в результаті дії таких чинників, як нешире «співчуття» знайомих, перманентні апелювання фактичних опікунів до оточення з метою привернути увагу до своєї персони, культивування тим із батьків, що знаходяться за кордоном, надмірного почуття провини тощо» [6, с. 18]. З іншого боку, прояв навіть елементарного акту жалю чи співчуття оточуючих (друзів, сусідів, учителів) може важко переживатися дітьми трудових мігрантів, породжуючи непередбачувані наслідки для них.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи сказане вище, можна виділити такі проблеми, з якими стикаються діти мігрантів:

- проблеми психологічного характеру;
- ускладнення виховного процесу;
- проблеми комунікації;
- послаблення первинного соціального контролю;
- проблеми з навчанням;
- схильність до девіантної поведінки.

Вищеперелічені проблеми дають підстави стверджувати, що дитинство дітей трудових мігрантів проходить без повноцінної сім'ї, вони зіштовхуються з рядом тих же труднощів що й діти, офіційно позбавлені батьківського піклування. Тому бачимо доцільність виділити їх в окрему соціально-демографічну категорію. Однак, говорити про чітко виражені ознаки «соціального сирітства» серед дітей трудових мігрантів достатніх підстав немає. Для визначення соціального сирітства в контексті міграційних процесів як масового явища необхідні емпіричні дослідження з зазначеної проблематики.

Також у подальшому напрямками наукових розвідок в рамках окресленої теми можуть стати дослідження впливу на виникнення явища сирітства таких факторів, як тривалість розлуки між батьками і дітьми та вік дітей на початку трудової міграції батьків, а також дослідження проявів соціального сирітства як латентного явища, що має місце у сім'ях, які функціонують без контексту міграції.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Авраменко В. Молодь транснаціональних сімей в Україні: «вдплив мізків» і вибір моделей життєвого шляху / В. Авраменко // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2012. – С. 47–53.
2. Бордіян Я. Соціальне сирітство як один із наслідків існування транснаціональних сімей / Я. Бордіян // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2012. – С. 74–81.
3. Вірц Є. Стратегії догляду в українських транснаціональних сім'ях: перші висновки / Є. Вірц // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2012. – С. 124–131.
4. Гевчук Н. Організація виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу. / Н. Гевчук. – Кам'янець–Подільський, 2011. – 128 с.
5. Журавлев В. Осмысление феномена транснациональной семьи и миграционных процессов в Украине: взгляд социосинергетики / В. Журавлев // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та

шляхи їх розв'язання. – Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2012. – С. 158–161.

6. Іванкова–Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів : монографія / О. Іванкова–Стецюк, Г. Селешчук, В. Сусак. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2011. – 104 с.

7. Карітас України. Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» в рамках проекту «Допомога дітям вулиці». – Львів, 2009. – Режим доступу: http://caritasua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=23

8. Ключковська І. Транснаціональна сім'я у світовому та українському контекстах / І. Ключковська // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2012. – С. 30–46.

9. Шибаніц В. Соціально–психологічні аспекти соціалізації дітей–членів транснаціональних сімей / В. Шибаніц // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2012. – С. 444–453.

REFERENCES

1. Avramenko, V. (2012). Molod' transnatsional'nykh simey v Ukrayini: «vidplyv mizktiv» i vybir modeley zhyttyevoho shlyakhu [Youth of transnational families in Ukraine: «brain drain» and choice of life-style models]. *Transnatsional'ni sim'yi yak naslidok ukrayins'koyi trudovoyi emihratsiyi: problemy ta shlyakhy yikh rozv'yazannya: 47-53*. L'viv: Vyd-vo NU «L'vivs'ka Politekhnik» (in Ukrainian)

2. Bordiian, Ya. (2012). Sotsialne srytstvo yak odyn iz naslidkiv isnuvannia transnatsionalnykh simei [Social Orphanhood as an Outcome of Transnational Families Existence]. *Transnatsional'ni sim'yi yak naslidok ukrayins'koyi trudovoyi emihratsiyi: problemy ta shlyakhy yikh rozv'yazannya: 74-81*. L'viv: Vyd-vo NU «L'vivs'ka Politekhnik» (in Ukrainian)

3. Virts, Ye. (2012). Stratehiyi dohlyadu v ukrayins'kykh transnatsional'nykh sim'yakh: pershi vysnovky [Care-strategies in Ukrainian Transnational Families: First Results]. *Transnatsional'ni sim'yi yak naslidok ukrayins'koyi trudovoyi emihratsiyi: problemy ta shlyakhy yikh rozv'yazannya: 124-131*. L'viv: Vyd-vo NU «L'vivs'ka Politekhnik» (in Ukrainian)

4. Hevchuk, N. (2011). Orhanizatsiya vykhovnoyi roboty z dit'my trudovykh mihrantiv v umovakh zahal'noosvitn'oho navchal'noho zakladu [Organization of educational work with children of labor migrants in the conditions of a comprehensive educational institution]. Kam'yanets'-Podil's'kyu (in Ukrainian)

5. Zhuravlev, V. (2012). Osmyslenie fenomena transnatsional'noj sem'i i migratsionnykh processov v Ukraine: vzgljad socio-sinergetiki [Understanding the Transnational Family's Phenomena and Migration Processes in Ukraine: A View of Socio-Synergetics]. *Transnatsional'ni sim'yi yak naslidok ukrayins'koyi trudovoyi emigratsiyi: problemi ta shljahi ih rozv'yazannya: 158-161*. L'viv: Vyd-vo NU «L'vivs'ka Politekhnik» (in Russian)

6. Ivankova-Stetsyuk, O. & Seleshchuk, H. & Susak, V. (2011). Vyklyky ta adaptatsiyni rezervy polilokal'nykh rodyn ukrayins'kykh trudovykh mihrantiv : monohrafiya [The Challenge and Adaptational Reserves of Ukrainian Labour Migrants' Polilocal Families]. L'viv: Instytut rehional'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny; Komisiya UHKTs u spravakh mihrantiv (in Ukrainian)

7. Karitas Ukrayiny. Zvitni materialy sotsiolohichnoho doslidzhennya «Dity trudovykh mihrantiv: osoblyvosti sotsial'noyi povedinky» v ramkakh proektu «Dopomoha dityam vulytsi» [Children of migrant workers: features of social behavior]. (L'viv: 2009). Access: http://caritasua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=23 (in Ukrainian)

8. Klyuchkovs'ka, I. (2012). Transnatsional'na sim'ya u svitovomu ta ukrayins'komu kontekstakh [Transnational family in the world and Ukrainian contexts]. *Transnatsional'ni sim'yi yak naslidok ukrayins'koyi trudovoyi emihratsiyi: problemy ta shlyakhy yikh rozv'yazannya: 30-46*. L'viv: Vyd-vo NU «L'vivs'ka Politekhnik» (in Ukrainian)

9. Shebanits, V. (2012). Sotsial'no-psykholohichni aspekty sotsializatsiyi ditey-chleniv transnatsional'nykh simey [Socio-psychological aspects of the socialization of children-members of transnational families]. *Transnatsional'ni sim'yi yak naslidok ukrayins'koyi trudovoyi emihratsiyi: problemy ta shlyakhy yikh rozv'yazannya: 444-453*. L'viv: Vyd-vo NU «L'vivs'ka Politekhnik» (in Ukrainian)

Чорнописька Христина Василівна – аспірант
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, Львів, вул. Січових Стрільців, 1
E-mail: Kristina.ilyk@gmail.com

Chornopyska Khrystyna V. – postgraduate
Lviv national university after Ivan Franko
Address: 1, Sichovykh Striltsiv Str., 79000, Lviv, Ukraine
E-mail: Kristina.ilyk@gmail.com
ORCID 0000-0002-1200-4055

Понятійно-категоріальний апарат соціології кар'єри

В. В. Кузьмін

Запорізький національний технічний університет, Запоріжжя, Україна

УДК 316.47:37.063 (477)

doi: 10.15421/1717132

Автором відзначено, що поняття «кар'єра» – складне й багатомірне. На сьогодні це поняття в соціологічному дискурсі залишається недостатньо дослідженим. Визначено, що це сталося тому, що за радянського та пострадянського історичних періодів дослідження здійснювалось у межах соціології економіки та соціології праці. У рамках роботи було проаналізовано поняття «кар'єра» та його похідні в рамках соціологічного дискурсу і скориговано його з урахуванням сучасних соціологічних знань.

У статті розглянуто контекстність вживань поняття «кар'єра» та його генезу. Наведено приклади конкретних соціальних маркерів, що визначають історичні та соціальні особливості вживання поняття в українському соціологічному дискурсі. Визначено особливості ексергічності поняття «кар'єра», що дає можливість досліджувати концептуальність змісту кар'єри відносно її соціальної важливості в контексті актуальних соціальних процесів та практик.

Проаналізовано автором генезис поняття «кар'єрні амбіції» як акумуляції ресурсів для професійного розвитку своєї особистості з метою реалізації свого кар'єрного сценарію, деталізовані особливості структури кар'єри та її похідних. Стратегія кар'єри може розглядатися як визначення на основі своїх стратегічних кар'єрних цілей у сфері побудови своєї кар'єри та кола потенційних можливостей для самовдосконалення та самореалізації в рамках трудової діяльності.

Ключові слова: кар'єра; управління кар'єрою; структура кар'єри; динаміка кар'єри

Conceptually-categorical apparatus of career sociology

V. V. Kuzmin

Zaporizhzhya National University, Zaporozhye, Ukraine

The author analyzes the genesis of the concept of «career ambitions» as the accumulation of resources for professional development of personal identity in order to implement its career scenario. The work details the features of the structure of the career and its derivatives. The paper devoted considerable attention to the process of implementation of career and the role of adaptation to the conditions in which there is a direct process of implementation career achievements of a particular person. The article analyzes such a feature of the dynamic realization of a career as its focus on certain individual values.

It is indicated that despite the popularity of the concept of «career» in today's social lexicon, social aspects of careers are not sufficiently studied, which prevents the rapid development sociology of career which has the potential to become an independent branch sociology and not to feel dependence on the sociology of labor and sociology of the economy. In the works of domestic scientists some were tested concepts and measurements sociology of career which generally does not provide a complete theory of career, within the framework of sociological discourse.

In our opinion, the main indicators of career paths can be: social well-being, social comfort, wages, official posts, etc. In the future, should develop integrated parameter estimation career. It could include about 10-15 indicators and should be presented in the form of a coefficient.

The author noted that the concept of «career» is complex and multidimensional, for today this notion in sociological discourse remains insufficiently investigated the publication analyzed the concept of «career» and its derivatives within the framework of sociological discourse and adjusted it taking into account modern sociological knowledge.

The article gives examples of specific social markers, which determine the historical and social features of the use of the concept of career in the Ukrainian sociological discourse. Investigated ekserhichnosti features of the concept of career, which provides an opportunity to explore the concept of the content of the career relatively her social importance in the context of relevant social processes and practices.

Keywords: career; career management; career structure; career dynamics

Цитування даної статті: Кузьмін В. В. Понятійно-категоріальний апарат соціології кар'єри / В. В. Кузьмін // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 48-54. doi: 10.15421/1717132

Citation of this article: Kuzmin, V. V. (2017). Ponyatiyno-katehoriial'nyy aparat sotsiolohiyi kar'yery [Conceptually-categorical apparatus of career sociology]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 48-54. doi: 10.15421/1717132 (in Ukrainian).

Received: 16.09.2017

Accepted: 17.10.2017

Понятийно-категориальный аппарат социологии карьеры

В. В. Кузьмин

Запорожский национальный технический университет, Запорожье, Украина

Автором отмечено, что понятие «карьера» является сложным и многомерным. На сегодня это понятие в социологическом дискурсе остается недостаточно исследованным. Определено, что это произошло потому, что в советское и постсоветское исторические периоды исследования осуществлялось в рамках социологии экономики и социологии труда. В рамках работы были проанализированы понятия «карьера» и его производные в рамках социологического дискурса и скорректировано его с учетом современных социологических знаний.

В статье рассмотрены контекстность употребления понятия «карьера» и его генезис. Приведены примеры конкретных социальных маркеров, определяющих исторические и социальные особенности употребления понятия в украинском социологическом дискурсе. Определены особенности экстеричности понятия «карьера», что дает возможность исследовать концептуальность содержания карьеры относительно ее социальной важности в контексте актуальных социальных процессов и практик.

Проанализированы автором генезис понятия «карьерные амбиции» как аккумуляции ресурсов для профессионального развития своей личности с целью реализации своего карьерного сценария, детализированные особенности структуры карьеры и ее производных. Стратегия карьеры может рассматриваться как определение на основе своих стратегических карьерных целей в области построения своей карьеры и круга потенциальных возможностей для самосовершенствования и самореализации в рамках трудовой деятельности.

Ключевые слова: карьера; управление карьерой; структура карьеры; динамика карьеры

Постановка проблеми. Незважаючи на популярність поняття «кар'єра» у сучасному соціальному лексиконі, саме соціальні аспекти кар'єри не є достатньо вивченими, що заважає стрімкому розвитку соціології кар'єри, яка має потенціал стати самостійною галузеву соціологією і не відчувати залежність від соціології праці та соціології економіки. На сьогодні проблематикою кар'єри в соціологічному вимірі займаються такі вчені: М. Лукашевич, Л. Заболотний, Ж. Малахова, Л. Темнова, В. Восканян, Н. Шабаліна, А. Гусева, В. Іглін, О. Бикла, В. Сулемов, В. Бурега, Л. Фостер, Б. Ван дер Хейден та інші. В їхніх роботах були досліджені окремі поняття та виміри соціології кар'єри, які в цілому не створюють повноцінної теорії кар'єри в рамках соціологічного дискурсу.

Мета дослідження - аналіз понятійно-категоріального апарату поняття «кар'єра».

Виклад основного матеріалу. Поняття кар'єри у вітчизняній науці є відносно новим, оскільки його вживання за радянських часів мало негативний характер і так званий буржуазний відтінок. Основний негатив стосувався не самого поняття «кар'єра», а його похідних – «кар'єризм» та «кар'єрист». Кожна радянська людина повинна була, з одного боку, сумлінно працюючи, за можливості перевиконувати норми та плани на виробництві в стилі О. Стаханова, але при цьому вона не могла відкрито наполягати на своєму кар'єрному зростанні. А свої кар'єрні звершення мала сприймати як волю керівництва, публічно виконуючи низку соціально-психологічних ритуалів, сутність яких полягала в певному побоюванні з приводу подальшого функціонування на новій посаді і не щиро визнавати чесноти та трудовий досвід свого попередника. Зворотним зв'язком цих ритуалів зазвичай були комунікативні рефлексії колег та керівництва, мета яких – виразити позитивні емоції з приводу призначення свого колеги

на нову посаду в ієрархії організації чи установи.

У часи «горбачовської перебудови», а тим більше після розпаду СРСР і відновлення української незалежності це поняття набуло широкої вживаності. Це стосується як побутової сфери, так і наукової, і було продиктовано тим, що перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки змінив сутність соціально-економічних відносин в країні, що своєю чергою змінило і понятійний та сутнісний дискурси трудових відносин. Важливим елементом для зазначених змін стало національно-патріотичне піднесення, що вирувало в Україні й вимагало тотальної переорієнтації соціальних та економічних практик за європейськими та американськими зразками. Не в останню чергу це відбувалося за підтримки української діаспори, яка мала свої осередки в країнах Європи, Північної та Південної Америки, де панувала ринкова економіка. Саме в цей час поняття «кар'єра» та його похідні актуалізувалися в нових економічних та соціально-трудових відносинах. І сьогодні воно зайняло своє законне місце в соціально-трудових та соціально-економічних відносинах.

Контекст вживань поняття «кар'єра» на сьогодні є дуже широким і, на відміну від радянських часів, має позитивне значення. У той же час сьогодні досить мало як пересічних українців, так і науковців мають уявлення про науковий зміст зазначеного поняття та його похідних. На думку Н. Шабаліної, «у вузькому розумінні «кар'єра» – посадове просування, досягнення певного статусу в професійній діяльності, заняття певної посади» [16, с. 70–72]. Виходячи з цього визначення, «кар'єра» є лише синонімом професійної діяльності людини і в широкому сенсі є її динамічним вираженням кожної конкретної людини, яка мала значний трудовий стаж. Теоретично навіть незначний трудовий стаж може бути кар'єрним маркером, але вже зі знаком «мінус». Такі кар'єрні мар-

кери можуть свідчити про включеність людини в різні інші супутні соціальні процеси. Наприклад, трудовий стаж є частиною пенсійного законодавства України, яке актуалізується в житті кожної людини після виходу на пенсію. І ця актуалізація зазвичай має формальний характер, оскільки сама людина не має до цього жодного прямого відношення, оскільки в солідарній пенсійній системі головним є трудовий стаж, що визначає обсяг пенсії.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначає «трудовий стаж – тривалість роботи і інших видів діяльності, з якими пов'язується право людини, головним чином у сфері пенсійного забезпечення, проте треба зауважити, що саме страховий стаж впливає на нарахування пенсії» [4]. Це свідчить, що зазначений кар'єрний маркер є формалізованим відображенням основних етапів кар'єри у площині солідарної пенсійної системи України. Особливість цього соціального маркера полягає в тому, що, незважаючи на високий рівень формалізації для людини, як і для самої пенсійної системи, важливі лише кількісні показники пенсійних внесків, а якісні прояви кар'єри залишаються тільки записом у трудовій книжці, що не має в рамках пенсійної системи жодної ваги. І тому кар'єрні віхи відображаються лише кількістю грошей, перерахованих у пенсійний фонд. Як наслідок, відбувається деперсоніфікація пенсійних відрахувань і нівелюються найбільш соціальні стереотипи, пов'язаних з престижем кар'єри. Неважливо – людина працювала юристом, менеджером, лікарем чи покоївкою бізнесмена, актуальною є лише кількість грошей, які конвертувалися у пенсійні внески. Негативні наслідки переходу української економіки на ринкові рейки створили таке явище, як неформальна зайнятість, що формує так звану неформальну кар'єру. Престижність посад у неформальній зайнятості також нівелюється в пенсійній системі через згадані нами аргументи.

На сьогодні кар'єру прийнято розглядати з точки зору лінійних соціальних практик, зважаючи на те, що кар'єра в житті кожної особистості є протистоянням у боротьбі за соціальні ресурси, які надають додаткові можливості для соціальної реалізації в рамках різних соціальних структур. Водночас сучасні методологічні підходи вносять нові горизонти дослідження цього поняття. На думку В. Орехова, це дає нам можливість розглядати кар'єру як поняття ексергічне [8, с. 51–53]. Ексергічність кар'єри полягає в тому, що людина, перебуваючи в постійній боротьбі за своє фізіологічне та соціальне виживання, використовує велику кількість різноманітних ресурсів, які можуть приводити до прогресу дисфункційних явищ. Як наслідок, людина для задоволення своїх кар'єрних амбіцій може шкодити екології, знижувати рівень розвитку суспільства, завдавати шкоди цілим країнам та суспільству в цілому. Ексергічність кар'єри

як окремої людини, так і окремих груп людей створює бінарність функціональності цього поняття. Тобто кар'єра може мати позитивні й негативні соціальні наслідки для окремої особистості та суспільства в цілому, що своєю чергою суттєво ускладнює функціональний аналіз кар'єри тієї чи іншої особистості в межах конкретного соціального часово-просторового континууму. Ексергічність кар'єри суттєво залежить і від громадської думки. Наприклад, у рамках індустріальної економіки громадська думка є позитивною відносно працівників підприємств, які забруднюють довкілля (сталевари, нафтовики, спеціалісти з виробництва хімічних сполук тощо). В епоху переходу до постіндустріальної економіки, яка актуалізує проблему екологічного виробництва та зміщує основні акценти економіки з виробництва як такого до сфери послуг на фоні розвитку інформаційних технологій та IT-сектора в цілому діяльність промислових підприємств та їхніх працівників набуває протилежного ексергічного вектора. З іншого боку, крім загального ексергічного вектору, існує і фактор історичного ексергічного напрямку, який визначається вже в історичному аналізі певної історичної епохи. Наприклад, кар'єрне зростання в рамках таких організацій, як КПРС та КДБ і НКВС в радянську епоху схвально оцінювалося як громадською думкою, так і вважалося ексергічним. Після розпаду радянської системи ексергічність зазначених кар'єрних рефлексій змінила свою оціночну спрямованість з «плюса» на «мінус».

Поняття ексергічності, крім соціальної складової, має і психологічну. У подібному ракурсі можна сказати і про саме поняття «кар'єра». Психологічний підхід до кар'єри спирається на такі важливі складові, як індивідуальне переживання, особистісне осмислення професійної діяльності, аксіологічні зіставлення праці [15, с. 67]. Тобто в рамках психологічного визначення кар'єри та її похідних акцент робиться на психічних особливостях сприйняття та оцінки кар'єри. Це сприйняття визначає кар'єрні амбіції та кар'єрні вектори кожної особистості. Наповненість цих понять визначає у подальшому вдоволеність своїми кар'єрними зверненнями протягом свого життя. Такий контекст, крім психологічного аспекту, має соціально-психологічний вимір. Він базується на двох соціально-психологічних процесах. До першого ми відносимо сприйняття та оцінку кар'єрних звершень тих чи інших осіб окремими соціальними групами чи самосприйняття своєї кар'єри учасниками тієї чи іншої соціальної групи. Здебільшого таке сприйняття кар'єри як елемента самоідентифікації певної соціальної групи протягом значного часового проміжку є характерним для професій традиційного та індустріального суспільств.

Кар'єрні амбіції, на нашу думку, – це поняття, яке визначає кар'єрну траєкторію кожної особистості або відмову від неї. Тобто акумуляцію ресурсу

сів для професійного розвитку своєї особистості з метою реалізації свого кар'єрного сценарію. І в процесі трудової діяльності кожної конкретної особистості або реалізується її кар'єрний сценарій, або не реалізується. У випадку його нереалізації особа його суттєво коригує, оскільки зазначена категорія є категорією змінною, або починає оцінювати свої кар'єрні звершення за кризовим сценарієм. Таке сприйняття своєї власної кар'єрної траєкторії активізує кризові явища в соціальних практиках, у яких безпосередньо бере участь особистість. Низхідна кар'єрна траєкторія часто призводить до того, що людина опиняється у складних життєвих обставинах, подолати які вона самостійно не має змоги і опиняється на суспільному маргінесі, з якого можна вибратися, змінивши свій кар'єрний вектор.

Процес реалізації кар'єри будь-якої людини починається з адаптації до умов організації чи середовища, в якому й буде реалізовуватися кар'єра. Прихильником впливу адаптації на будь-які соціальні явища є Л. Корель. На думку цього автора, адаптація є необхідним процесом для будь-якої людини, що бере участь у соціальних процесах через мінливість соціального середовища [5, с. 112]. Тому, виходячи з теорії соціальної адаптації, кар'єрні звершення є постійним адаптуванням до мінливості соціального середовища.

Кар'єрні вектори та кар'єрні стратегії – це, на нашу думку, синонімічні стратегічні соціальні алгоритми, які за фактом кар'єрних амбіцій конкретної особи та соціального досвіду формувань кар'єрних траєкторій інших людей формують її кар'єру. Векторність розвитку кар'єри залежить і від цілеспрямованості особи, що буде свою кар'єрну траєкторію.

Розвиток кар'єри може мати висхідний та низхідний напрямки. Висхідний більш затребуваний, як у побутовому сприйнятті, так і у науковому. Низхідний напрямком кар'єри часто і сприймається не як кар'єрне звершення, а як його відсутність. У той же час формування такого негативного спрямування кар'єри спричиняється кар'єрними бар'єрами, під якими ми розуміємо об'єктивні та суб'єктивні перепони в розвитку кар'єри. Поширеними кар'єрними бар'єрами є відсутність спеціфічних знань, умінь, навичок тощо.

Більшість невдалих кар'єрних траєкторій відбулися не тільки через кар'єрні бар'єри, а й через різноманітні кризові явища, притаманні процесу побудови кар'єри. Під поняттям «кар'єрна криза» ми розуміємо процес стагнації кар'єрних звершень. Наслідками кар'єрної кризи зазвичай бувають кар'єрні регресії або припинення розвитку кар'єрних звершень протягом значного часового проміжку.

Усі наведені нами твердження зводяться до рамок саме розгляду поняття «кар'єра» у вузькому розумінні. Головна вада такого розуміння полягає

в тому, що воно обмежується лише професійною діяльністю особи, а інші сфери життя просто нівелюються.

У широкому розумінні «кар'єра визначається як загальна послідовність етапів розвитку людини в основних сферах життя (сімейній, трудовій дозвілєвій)» [13]. Це визначення розглядає кар'єру як динамічну соціальну величину, структура якої складається із статусно-рольових характеристик та форм соціальної активності. Зазначені контексти розуміння суттєво розширюють поняття «кар'єра» від професійної діяльності до глобальних життєвих практик у житті конкретної людини.

Безпосередньо поняття «кар'єра» має свою розгалужену структуру, що постійно видозмінюється під впливом, але в ній є і певні константи. Ж. Малахова вважає, що «кар'єра має дві базисні детермінанти: індивідуальну та соціально-управлінську» [7, с. 64]. Поділ кар'єрної структури на зазначені два типи суттєво звужує можливості дослідження цього поняття як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях, оскільки відбувається певне структурне протиставлення. Сутність його є багаторівневою і у вузькому сенсі зводиться до протистояння кар'єри як соціального явища, яке в широкому сенсі відображає всі віхи людського буття та кар'єри службової. Подібних фактів можна знайти безліч, але головна проблема такого протистояння витікає з радянського стереотипу про професійну діяльність, що має здійснюватися в жорстких часово-просторових рамках і не перетинатися з особистим життям індивіда. Це провокує дослідження в рамках соціологічного дискурсу саме етапів службової кар'єри, що не сприяє всебічному дослідженню кар'єри та її похідних.

Існують й інші напрями дослідження поняття «кар'єра». З точки зору М. Лукашевича, кар'єрні звершення людини витікають з освітніх практик. Про це свідчить велика кількість контенту, присвяченого вихованню, освіті та соціалізації особи, розглянутого в навчальному посібнику за його авторства [6]. Ми поділяємо цю точку зору, але вважаємо, що на сьогодні створені передумови для розширення контексту кар'єри в різноманітних соціальних практиках. І саме тому, на нашу думку, спеціалісти в сфері соціології кар'єри мають зосередитися на мультидисциплінарному та комплексному дослідженні поняття «кар'єра» та його похідних.

Структура кар'єри людини, окрім зазначених дефініцій, включає в себе й інші аспекти. Необхідно, щоб вона була цілісною і мала соціоісторичний контекст. Створення такого контексту було актуалізовано в роботах П. Бурдье. Він зазначав, що «життя, організоване як історія, розгортається в хронологічному порядку та засадничому напрямку», хоча «зміст важко сполучається з лінійністю оповіді» [3, с. 76]. Тобто до соціоісторичного контексту долучається і змістовий. Адже без ньо-

го не відбувалася б експансія знань про кар'єру.

Крім змістів ідейного компонента, який цінував у своїх роботах Т. Парсонс, він відзначав важливість створення спільноти референтного типу для оцінки розвитку кар'єрних здобутків людини. Він також вважав, що треба оцінювати і колективістський підхід. На думку Т. Парсонса, «колективи виконують функцію здобуття цілі й забезпечують, за допомогою статусу членства, інтеграцію індивідів у суспільство. Завдяки чіткій диференціації усередині колективу за статусами і функціями, «від деяких членів очікується, що вони будуть робити щось певне» [9].

Формування кар'єрних траєкторій відбувається не в останню чергу за рахунок індивідуального планування кар'єри. Цей процес є не чим іншим як моделюванням образу своєї кар'єри та створенням детальної системи алгоритмів кар'єрних звершень. Планування кар'єри здебільшого відбувається інтуїтивно, базуючись на прикладах кар'єрних траєкторій родичів, друзів та кумирів особи, що створює безпосередній план своєї кар'єри.

Кар'єрне планування є частиною кар'єрної стратегії. Поняття «стратегія» зазнало суттєвої мімікрії в процесі адаптації в різних сферах людського буття. У рамках соціального дискурсу слід зважати на думку П. Штомпки, за якою стратегічність соціального процесу є синонімічною до прогресивності, яка має розглядатися як потенційна можливість реалізації процесу [17, с. 62]. У нашому випадку стратегія кар'єри може розглядатися як визначення на основі своїх стратегічних кар'єрних цілей в сфері побудови своєї кар'єри та кола потенційних можливостей для самовдосконалення та самореалізації в рамках трудової діяльності.

Зважаючи на особливості кар'єрного планування та стратегії кар'єри, не слід забувати про первинність технологічності кар'єри. Адже кар'єру можна розглядати у форматі соціальної технології. Технологія – це практичне застосування знань і використання сукупності принципів, прийомів і методів у діяльності з метою досягнення певного результату [10]. Тому під поняттям «технологія кар'єри» слід розуміти алгоритми досягнення кар'єрних результатів, що базуються на всіх наявних ресурсах людини. Ресурси для реалізації кар'єри як технології людина акумулює шляхом навчання, засвоєння певних умінь та навичок у рамках кар'єрних траєкторій.

Як соціальне явище кар'єра має динамічну складову. Зважаючи на дослідження О. Бікли та В. Бурегі, можна зробити висновок, що динаміка кар'єри – це просування людиною різними етапами своєї кар'єри [1, с. 52–54]. Динаміка кар'єри є формалізованим етапом, тому що він може не залежати від рівня професійного розвитку особистості. Адже на кар'єрні звершення особи можуть впливати суб'єктивні процеси, які можуть бути нелогічними і латентними. Ці умови дають мож-

ливість людям з більш низьким рівнем професіоналізму обіймати вищі посади, ніж ті, що займають люди з вищим рівнем професійного розвитку і навпаки.

Технологічність кар'єрних звершень не виключає і особистісних мотивів реалізації кар'єри, оскільки людину до реалізації кар'єрних звершень спонукають саме мотиваційно-ціннісні аспекти. Мотивація виступає рушійною силою розвитку кар'єри. І. Поленц вважає, що основними мотивами кар'єрних звершень є максимізація споживання матеріальних благ та підвищення статусно-рольової ієрархії [11]. Далі зазначені мотиви можуть трансформуватися та вдосконалюватися. Іноді головним мотивом кар'єрних звершень людини може бути накопичення первинних ресурсів, але в такому разі людина несвідомо прагне підвищення свого соціального статусу для монетизації, що знову призводить до збільшення споживання матеріальних ресурсів. Важливим фактором легітимзації поняття кар'єра є суб'єктність особистості, що займається побудовою власної кар'єри. Л. Сокурянська справедливо відмічає, що «суб'єктність проявляється в ціннісних орієнтаціях особи, стратегічному життєвому виборі, самореалізації і активності такого суб'єкта» [14]. Саме тому активність і реальна суб'єктність в процесі розвитку кар'єри є запорукою її високої динамічності та задоволеності особи своєю кар'єрою.

Важливим елементом категоріального апарату поняття «кар'єра» є управління кар'єрою. Це поняття в сучасній соціологічній думці належить не до індивідуальної кар'єри, а до кар'єри в сенсі персоналу підприємства. Зокрема, В. Савельєва та О. Єськов вважають, що «кадрова служба виступає одним із головних суб'єктів управління кар'єрою персоналу. Успіх і ефективність її роботи в цьому напрямі багато в чому залежать від статусу кадрової служби і її складу, від фахівців, які могли б відстежувати безперервну динаміку професійного досвіду організації в цілому, а не тільки персоналу» [12, с.120]. Хоча, на нашу думку, можна розглядати поняття «управління кар'єрою» на рівні індивідуальної кар'єри. На цьому рівні це формування та реалізація кар'єрних планів та стратегій в рамках своєї кар'єрної траєкторії.

Одним із важливих елементів дослідження конкретних кар'єрних практик є моніторинг кар'єрних уподобань. Подібні дослідження мають базуватися на соціологічній методології та мати періодичний характер. Періодичність таких досліджень має забезпечувати їхню валідність. Важливою умовою проведення є специфічна вибірка, основою якої є певна соціальна група, для якої кар'єрні звершення ще попереду. Вимогам нашої вибірки найбільше відповідає молодь. Саме тому в рамках аналізованої проблематики коректніше вивчати громадську думку студентів, молоді та молодих спеціалістів.

Не слід забувати і про необхідність створення специфічних методик для дослідження сучасних та майбутніх кар'єрних звершень молоді. На сьогодні позитивний досвід у цій царині має американський центр вивчення громадської думки – інститут Геллапа. Ця установа вже понад тридцять років вивчає поведінку працівників компаній США і, спираючись на свій накопичений досвід, розробила стандартизовані методики вивчення і оцінки якості життя випускників вишів і їхнє становище в організаціях [18]. Цей досвід необхідно перейняти і українським соціологам і науково-дослідним установам. Адже без подібних рефлексій неможливо розвивати соціологію кар'єри чи досліджувати її окремі структурні елементи в рамках інших галузевих соціологій та суміжних наукових дисциплінах. Вітчизняна система оцінки кар'єрних траєкторій має базуватися на певних індикаторах. Ф. Бородкін визначає соціальні індикатори, як «інструменти діагнозу благополуччя (добробуту) або неблагополуччя частини соціуму і соціуму в цілому» [2, с. 9]. На нашу думку, основними індикаторами кар'єрних траєкторій можуть бути: соціальне самопочуття, соціальний комфорт, заробітна плата, службова посада тощо. У майбутньому слід розробити інтегральний показник оцінки кар'єри. Він міг би включати близько 10-15 індикаторів і має бути представлений у формі коефіцієнта.

Висновки. Поняття «кар'єра» є складним та

багатомірним, на сьогодні в соціологічному дискурсі залишається недостатньо дослідженим. Це сталося тому, що за радянського та пострадянського історичних періодів дослідження здійснювалось у межах соціології економіки та соціології праці. У рамках нашої роботи було проаналізовано поняття «кар'єра» та його похідні в рамках соціологічного дискурсу і скориговано його з урахуванням сучасних соціологічних знань.

У статті розглянуто контекстність вживань поняття «кар'єра» та його генезу. Наведено приклади конкретних соціальних маркерів, що визначають історичні та соціальні особливості вживання поняття в українському соціологічному дискурсі. Визначено особливості ексергічності поняття «кар'єра», що дає можливість досліджувати концептуальність змісту кар'єри відносно її соціальної важливості в контексті актуальних соціальних процесів та практик.

Автором проаналізовано генезис поняття «кар'єрні амбіції» як акумуляції ресурсів для професійного розвитку своєї особистості з метою реалізації свого кар'єрного сценарію, деталізовані особливості структури кар'єри та її похідних. Стратегія кар'єри може розглядатися як визначення на основі своїх стратегічних кар'єрних цілей у сфері побудови своєї кар'єри та кола потенційних можливостей для самовдосконалення та самореалізації в рамках трудової діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бікла О. В. Соціологія кар'єри і лідерства: модуль соціологія кар'єри : навчально-методичний посібник / О. В. Бікла, В. В. Бурега – Донецьк : ДонДУУ, 2009. – 145 с.
2. Бородкин Ф. М. Социальные индикаторы / Ф. М. Бородкин, С. А. Айвазян. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2006. – 607 с.
3. Бурдые П. Биографическая иллюзия / П. Бурдые // Интеракция, интервью, интерпретация. – 2002. – № 1. – С. 75–84.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 49–51, ст. 376.
5. Корель А. Социология адаптации / А. Корель. – Новосибирск : Наука, 2005. – 424 с.
6. Лукашевич М. П. Социология кар'єри : навч. посібник / М. П. Лукашевич; М–во освіти України ХГІ. «НУА». – Харків : 1999. – 114 с.
7. Малахова Ж. Д. Служебная карьера / Ж. Д. Малахова ; Обл. коммун. высш. учеб. заведение «Ин-т предпринимательства «Стратегия». – Желтые Воды: Чернявский Д. А. [изд.], 2014. – 216 с.
8. Орехов В. К. Эксергический анализ в социальном управлении / В. К. Орехов // Материалы первых афанасьевских чтений: «Современное социальное управление: теория, технологии и подготовка кадров». – М. : Изд-во МГСУ, 2004. – С. 51–56.
9. Парсонс Т. Система современных обществ : пер. с англ. / Т. Парсонс – М. : Аспект–пресс, 1998. – 270 с.
10. Перерва П. Г. Искусство самомаркетинга. Трудоустройство без проблем. – Харків : 2009. – 380 с.
11. Поленц И. А. Мотивационное содержание карьеры / И. А. Поленц // Современные аспекты экономики. – 2005. – № 14. – С. 41–47.
12. Савельева В. С. Управління діловою кар'єрою / В. С. Савельева, О. Л. Єськов – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 176 с.
13. Служебная карьера / Гусева А. С., Иглин В. А., Лытов Б. В. и др. ; под общ. ред. Е. В. Охотского. – М. : ОАО «Изд-во «Экономика», 1998. – 302 с.
14. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода : [монография] / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
15. Темнова Л. В. Подходы к исследованию постуниверситетской карьеры / Л. В. Темнова, Ф. В. Малахов, В. С. Восканян // Инициативы XXI века – 2015. – № 2. – С. 67–70.
16. Шабалина Н. Г. Карьера как междисциплинарный феномен: концептуальный анализ // Вестник Новгородского государственного университета. – 2008. – № 45. – С. 70–72.
17. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка – М. : Аспект–Пресс, 1996. – С. 62

18. Great Jobs – Great Lives. The 2014 Gallup–Purdue Index Report. A study of more than 30,000 college graduates Across the U.S. Електронне джерело. Режим доступу <https://www.luminafoundation.org/files/resources/galluppurdueindex-report-2014.pdf>

REFERENCES

1. Bikla O. V., Bureha V. V. (2009). *Sotsiologiya kar'yery i liderstva: modul' sotsiologiya kar'yery: navchal'no-metodychnyy posibnyk [Sociology of career and leadership: a module of career sociology: tutorial]*. Donetsk, DonDUU (in Ukrainian).
2. Borodkyn F. M., Ayvazyanyan S.A. (2006). *Sotsyal'nye yndykatory [Social indicators]*. Moscow: YuNITI-DANA (in Russian).
3. Burd'e, P. (2002). Byohrafycheskaya ylyuzyya [Biographical illusion]. *Interaktsiya, intervyyu, interpretatsiya*, (1): 75-84 (in Russian).
4. Zakon Ukrainy, 2003. «Pro zahal'noobov'yazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya» [The Law of Ukraine «On compulsory state insurance»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*: 49-51, 376 (in Ukrainian).
5. Korel, A. (1999). *Sotsyologiya adaptatsiy [Sociology of adaptation]*. Novosibirsk: Nauka (in Russian).
6. Lukashevych, M. P. (1999). *Sotsiologiya kar'yery [Sociology of career]*. Kharkiv: M-vo osvity Ukrainy KhHI (in Ukrainian).
7. Malakhova, J. D. (2014). *Sluzhebna kar'era [Professional career]*. Zheltyie Vodyi: Chernyavskiy D. A. (in Russian).
8. Orekhov, V. K. (2004). *Ekserhycheskyy analiz v sotsyal'nom upravleniy [Exergic analysis in social management]*. Moscow: Izd-vo MGSU (in Russian).
9. Parsons, T. (1998). *Systema sovremennykh obshchestv [The system of modern societies]*. Moscow: Aspekt press (in Russian).
10. Pererva, P. H. (2005). *Yskusstvo samomarketynga. Trudoustroystvo bez problem [The art of self-marketing. Employment without problems]*. Kharkiv (in Russian).
11. Polents, Y. A. (2005). Motyvatsyonnoe sodержanye kar'ery [Motivational career content]. *Sovremennyye aspekty ekonomiki*, (14): 41–47 (in Russian).
12. Savel'yeva V. S., Yes'kov O. L. (2007). *Upravlinnya dilovoyu kar'yeroyu [Managing a business career]*. Kiyv: Tsentr uchbovoyi literatury (in Ukrainian).
13. Huseva, A. S. (1998). *Sluzhebna kar'era [Professional career]*. Moscow: OAO «Izd-vo «Ekonomika» (in Russian).
14. Sokuryanskaya, L. H. (2006). *Studenchestvo na puty k drugomu obshchestvu: tsennostnyy diskurs perekhoda: [Students on the path to another society: the value transition discourse]*. Khar'kov: Harkovskiy natsionalnyy universitet imeni V. N. Karazina (in Russian).
15. Temnova, L. V. (2015). Podkhody k yssledovaniyu postuniversitytet'skoy kar'ery [Approaches to the research of post-graduate careers]. *Initsiatyvi XXI veka*, (2): 67–70 (in Russian).
16. Shabalyna, N. H. (2008). Kar'era kak mezhdystyuplynarnyy fenomen: kontseptual'nyy analiz [Career as an interdisciplinary phenomenon: conceptual analysis]. *Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, (45): 70–72 (in Russian).
17. Shtompka, P. (1996). *Sotsyologiya sotsyal'nykh yzmeny [Sociology of social change]*. Moscow: Aspekt-Press (in Russian).
18. (2014). Great Jobs – Great Lives. The 2014 Gallup–Purdue Index Report. A study of more than 30,000 college graduates Across the U.S. Available at: <https://www.luminafoundation.org/files/resources/galluppurdueindex-report-2014.pdf> (in English).

Кузьмін Віктор Володимирович - кандидат соціологічних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69063, Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: kuzmin2v@gmail.com

Kuzmin Viktor V. – PhD in sociology, associate professor
Zaporozhye National Technical University
Address: 64, Zhukovskiy Str., Zaporizhzhya, 69063, Ukraine
E-mail: kuzmin2v@gmail.com
ORCID 0000-0003-4940-9395

364.442.2:007:005.53

doi: 10.15421/1717133

Критеріальна основа оцінки якості соціальних послуг в Україні

Ю. О. Приймак

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна

Стаття є складовою теми формування інституціональних засад публічного управління якістю соціального обслуговування. Вона присвячена питанню систематизації та вдосконалення критеріїв оцінки якості соціальних послуг. Відправним її моментом виступає теза про системність зв'язку категорій якості життя та якості соціального обслуговування. З позицій соціологічної науки процес надання/отримання послуги розглянуто як різновид соціальних відносин. Визначено статусно-рольовий набір учасників останніх, а саме: соціально-орієнтованого закладу, соціального працівника та клієнта. Це дало можливість виявити в системі критеріїв оцінки якості три рівні. Визначено, що на перших двох критерії ефективності функціонування закладу сфери соціальної роботи та професійної діяльності соціального працівника мають цілераціональний характер і є дієвими лише в адміністративному ракурсі оцінки підпроцесу надання послуги. Доведено, що критерії третього рівня мають суб'єктивний характер, оскільки пов'язані з проблемою результативності та рівня задоволеності потреб клієнта. Окреслено коло критеріїв оцінки якості соціальних послуг, в якому найбільш важливе місце займають відповідність, відкритість, доступність, безперервність, точність, своєчасність та безпека надання.

Ключові слова: ефективність; клієнт; людина з особливими потребами; обслуговування; параметр якості; соціальна робота; соціальний працівник

Criterion basis for assessing the quality of social services in Ukraine

Y. A. Priymak

Zaporizhzhya National University, Zaporozhye, Ukraine

The starting point of the article is the thesis that the state's implementation of an active social policy necessitates the improvement of management systems and the marketing of services as a mechanism for the distribution of social benefits in society. The monitoring function, in this context, is carried out through diagnostics or quality assessment. This position the author considers quite appropriate in the sphere of the provision of social services. Therefore, the formation and improvement of the existing set of criteria for such an assessment, in her opinion, is one of the top priorities on the way to the development of the concept of a service state and public administration.

The publication proves that social service is one of the tools to ensure the quality of life of a modern person. Accordingly, the quality of social services and the quality of life are defined as the categories are comparable. Depending on the essence of the need, the level of its actualization, the image of the physical, mental, social quality of life is formed.

In this context, the author defined the integral indicator of effective social policy as the existence of an effective system of social assistance and services.

For each person, the subject of obtaining services, the existence of clear criteria for assessing quality and standards is the best way to ensure his rights and legitimate interests. The advantage of this research is that the set of criteria for assessing the quality of the type of services being examined is divided into three groups, as was done in the works of the predecessors. The first includes criteria related to indicators of the effectiveness of the institution of social work or service. The second is the criteria that determine the parameters of the quality of the social worker's activity, as the direct subject of the provision of social services. The third, which is given special attention, contains criteria for the quality of meeting the needs of the client, through the ordered and received social services.

In the context of ensuring the quality of life, social services have typical features – intangibility, continuity of production and consumption, variability in quality, inability to store. They reflect both the general essential components of the service sector, and emphasize specific specificity. Therefore, the most important in the set of criteria are compliance, openness, accessibility, timeliness of delivery, continuity, accuracy and security of delivery.

Keywords: efficiency; client; person with special needs; service; quality parameter; social work; social worker

Цитування даної статті: Приймак Ю. О. Критеріальна основа оцінки якості соціальних послуг в Україні / Ю. О. Приймак // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 55-60. doi: 10.15421/1717133

Citation of this article: Priymak, Y. A. (2017). Kryterial'na osnova otsinky yakosti sotsial'nykh posluh v Ukrayini [Criterion basis for assessing the quality of social services in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 55-60. doi: 10.15421/1717133 (in Ukrainian).

Received: 17.09.2017

Accepted: 18.10.2017

Исходная основа оценки качества социальных услуг в Украине

Ю. О. Приймак

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина

Статья представляет собой элемент темы формирования институциональных основ публичного управления качеством социального обслуживания. Она посвящена вопросу систематизации и совершенствования критериев оценки качества социальных услуг. Отправным ее моментом выступает тезис о системности связи категорий качества жизни и качества социального обслуживания. С позиций социологической науки процесс предоставления / получения услуги рассмотрено как разновидность социальных отношений. Определен статусно-ролевой набор участников последних, в состав которых вошли социально ориентированная организация, социальный работник и клиент. Это позволило выявить в системе критериев оценки качества три уровня. Определено, что на первых двух, критерии эффективности функционирования учреждения сферы социальной работы и профессиональной деятельности социального работника имеют целерациональный характер и являются валидными только в административном ракурсе оценки подпроцесса предоставления услуги. Доказано, что критерии третьего уровня имеют субъективный характер, поскольку связаны с проблемами результативности и уровнем удовлетворения потребностей клиента. Очерчен круг критериев оценки качества социальных услуг, в котором наиболее важное место занимают: соответствие, открытость, доступность, бесперебойность, точность, своевременность и безопасность предоставления.

Ключевые слова: эффективность; клиент; человек с особыми потребностями; обслуживание; параметр качества; социальная работа; социальный работник

Постановка проблеми. Забезпечення населення послугами соціальної сфери є важливим елементом максимально ефективного відтворення та капіталізації людського життя. Здійснення державою активної соціальної політики обумовлює необхідність вдосконалення систем управління та маркетингу послуг, як механізму розподілу соціальних благ у суспільстві. Функція контролю в цьому контексті, здійснюється через діагностику або оцінку якості. Означена теза цілком може бути використана і по відношенню до сфери надання соціальних послуг. Тому формування та вдосконалення дієвого, життєздатного комплексу критеріїв такої оцінки є одним з першочергових завдань на шляху розбудови концепції сервісної держави та публічного адміністрування. Системність, неупередженість, валидність, об'єктивність критеріїв оцінки якості соціальних послуг мають стати ключовим моментом в окресленні ефективності діяльності відповідних установ та їх персоналу. Значущості, в цьому руслі, набуває й проблема рівня задоволення потреб споживачів або клієнтів.

Мета дослідження полягає у систематизації попереднього досвіду та вдосконаленні критеріальної основи оцінки якості соціальних послуг з позиції сучасної соціологічної науки.

Аналіз досліджень та публікацій. Висвітленням питань, пов'язаних з досліджуваною проблемою, займалися такі іноземні науковці, як Н. Варелідіс, Ф. Котлер, Т. К. Лунде, Я. Оксен, Е. Філій [3-4]. Ними розкриті проблеми функціонування комунікативного простору в соціально-адекватному менеджменті та маркетингу соціальної сфери, забезпечення участі клієнтів у процесі прийняття рішень в соціальних організаціях, подання і розгляду скарг та відшкодувань за отриману неякісну послугу. Тема якості соціальних послуг для вітчизняної науки також є достатньо актуальною. Її соціально-комунікативний та публічно-адміністративний аспекти розкрито в працях О. Берданової

[1], Я. Бєлевцової [2], К. Гафарової [3], К. Дубич [6], І. Мещана [9], Т. Семигіної [10] та ін. В своїх роботах науковці підкреслюють, що забезпечення результативності процесу надання/отримання досліджуваного типу послуг тісно пов'язане з проблемою формування соціального партнерства між місцевою владою та громадою. Але запропоновані ними критерії оцінки якості соціального обслуговування громадян пов'язані переважно з параметрами ефективності управління закладом сфери соціальної роботи, що вимагає перегляду і перенесення уваги на проблему задоволеності потреб клієнтів.

Виклад основного матеріалу. Задоволення потреб пенсіонерів, інвалідів, непрацездатних громадян або громадян, які опинилися у складній життєвій ситуації визначається показниками фізичного, соціального, психічного та інтелектуального характеру. Це дозволяє встановити зв'язок між групами потреб людини та засобами й ресурсами їх задоволення. Надання останніх у межах соціальної роботи допомоги та захисту є обов'язковим, внаслідок чого соціальна послуга стає одним із інструментів забезпечення якості життя сучасної людини. В свою чергу якість соціального обслуговування та якість життя є категорії співставні між собою. В залежності від сутності потреби, рівня її актуалізації формується й образ фізичної, психічної, соціальної якості життя.

У цьому контексті слід підкреслити, що інтегральним індикатором ефективної соціальної політики є формування дієвої системи соціальної допомоги та обслуговування. Зростання соціальної ролі останніх пов'язане з підвищенням ролі людського чинника як основної продуктивної сили економічного зростання й нагромадження національного багатства; збільшенням частки населення, яка потребує підтримки з боку держави, що викликано зміною вікової структури у зв'язку із зменшенням тривалості життя; поглибленням не-

рівності в доходах між різними соціальними групами населення [7, с. 544].

Найважливішою складовою соціальної допомоги та соціального захисту виступає система соціальних послуг. Уперше дефініція «соціальна послуга» використовується в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, прийнятих 14 січня 1998 року. Але остаточного визначення цієї дефініції у вказаному законодавчому акті немає [1, с. 398]. Тлумачення наведено в Законі України «Про соціальні послуги», що був прийнятий 19 червня 2003 року та набув чинності з 1 січня 2004 року. Згідно з цим документом соціальними послугами є комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя [8, с. 358].

Разом з цим, чітких критеріїв та індикаторів якості соціальних послуг в українському законодавстві не сформульовано. Як зазначено в проєкті Концепції реформування системи соціальних послуг, за останні 15 років в Україні було прийнято понад 20 законів, якими встановлено державні гарантії щодо надання соціальної допомоги різним категоріям населення, які опинилися в складних життєвих обставинах. Однак, за цей час не було створено нормативно-правової бази, яка б забезпечила гарантування та регулювання певного рівня якості соціальних послуг [11; 14]. Вони поділяються на соціально-побутові, соціально-педагогічні, соціально-економічні, медико-соціальні, психологічні, юридичні послуги пов'язані з працевлаштуванням та професійною реабілітацією осіб з обмеженими фізичними можливостями. Існує подвійне розуміння поняття «соціальні послуги». З одного боку – це послуги, що надаються за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (страхові, соціальні), з іншого – послуги, що надаються в межах здійснення соціальної роботи (власне соціальні). Для розрізнення цих двох різновидів соціальних послуг суттєвими є відмінності в джерелах надходження коштів для забезпечення їх надання [1, с. 399]. Соціальні послуги, у типовому відношенні, можуть належати як до публічних, так і до приватних. Остання риса поширюється на всі, крім адміністративних, класи послуг, що надаються органами місцевої влади.

У контексті забезпечення якості життя соціальні послуги мають типові риси – невідчутність, нерозривність виробництва і споживання, мінливість якості, нездатність до зберігання. Вони відображають як загальні сутнісні складові сфери послуг, так і підкреслюють видову і класову специфічність [5, с. 9].

Невідчутність або нематеріальний характер соціальних послуг означає, що їх неможливо продемонструвати або вивчити до отримання. Потенційному клієнту важко розібратися й оцінити, що продається, як до, так інколи й після отримання послуги. Він мусить вірити суб'єкту надання послуг на слово. Внаслідок цього з боку клієнтів обов'язково присутній елемент надії і довіри до суб'єкта надання соціальної послуги. У той же час невідчутність послуг ускладнює діяльність останнього. Соціальний працівник може лише описати переваги, які отримає клієнт після одержання послуги, а самі послуги можна оцінити тільки після їх виконання.

Характерною особливістю соціальних послуг є їх нездатність до зберігання. Для всіх їх різновидів, незалежно від форми власності закладів соціальної роботи, цю особливість, у певній мірі, можна суттєво знижувати завдяки правильному управлінню попитом і пропозицією їх, скерованому на оптимальне врівноваження. Попит на соціальні послуги, як і на інший продукт систематизованої усвідомленої діяльності людей, є частиною потреб у них, що забезпечується грошовими засобами клієнтів. Попит є об'єднуючою ланкою між виробництвом і споживанням, а це визначає необхідність його вивчення аналізу й прогнозу.

Третьою важливою особливістю є нерозривність виробництва та споживання соціальної послуги. Надати послугу можна лише тоді, коли надходить замовлення або з'являється клієнт. Тому ця риса є саме тим чинником, який робить послуги дійсно послугами і відрізняє їх від товару в матеріальній формі. Залучення клієнта до процесу виробництва і споживання послуги означає, що соціальний працівник повинен проявляти турботу не тільки про те, що виробляти, але й як виробляти. Тому правильний відбір та навчання персоналу, що контактує з клієнтами, необхідні для забезпечення якості соціальних послуг і формування прихильності споживачів до того або іншого закладу сфери соціального обслуговування. Клієнт нерідко розглядає соціального працівника, до функцій якого входить надання послуг, як своєрідного експерта, на чий знання та професійні навички він покладається. У цьому розумінні майже завжди суб'єкт надання послуг стає начебто її частиною. Для більшості соціальних послуг, унаслідок зміни парадигми державного управління в західноєвропейських та пострадянських країнах, крім особистісних рис соціального працівника нерозривність виробництва й споживання залежить також від наявності чітких стандартів і відповідальності за їх порушення.

Останньою рисою, що може також бути охарактеризована як наслідок нерозривності виробництва та споживання, є мінливість надання соціальної послуги. На неї найсуттєвіший вплив мають дві групи чинників. Перша група безпосередньо

пов'язана з організацією підбору та роботи з персоналом соціально орієнтованої установи. Так, мінливість якості соціальних послуг може спричинитися невисокою кваліфікацією працівників, їх слабким тренуванням і навчанням, недолікам комунікації та інформації, відсутністю належного контролю за роботою персоналу. Другий чинник – сам клієнт, його унікальність, що пояснює високий ступінь індивідуалізації послуги відповідно до вимог споживача. Одночасно це викликає необхідність ретельного, всебічного і систематичного вивчення поведінки останніх [6, с. 128].

Підкреслимо, що в контексті проблеми забезпечення якості життя загальні критерії оцінки якості надання соціальних послуг – це ті показники, які є підставою для встановлення норм (стандартів) надання соціальних послуг і за якими можна визначити, наскільки при наданні конкретної послуги є задоволеними потреби та інтереси клієнта і наскільки адекватною та професійною є діяльність закладів сфери соціальної роботи. Разом із цим, можна вивести розуміння критерію як мети, тобто остаточної цілі або цінності. У цьому значенні критерій виступає не стільки засобом оцінки якості надання соціальної послуги, скільки метою, до якої треба прагнути. Як мета критерій завжди є позитивною цінністю, адже спрямований на покращення результату, вдосконалення процедури тощо. Встановлення переліку критеріїв, визначення на їх основі стандартів є обов'язковою умовою якісного розвитку сфери соціальних послуг. Для кожної особи, суб'єкта отримання послуг наявність чітких критеріїв оцінки якості та стандартів – це найкращий спосіб забезпечення її прав і законних інтересів. Відтак, сукупність критеріїв оцінки якості досліджуваного типу послуг можна поділити на три групи: 1) критерії, що пов'язані з показниками ефективності діяльності закладу сфери соціальної роботи або обслуговування; 2) критерії, що окреслюють параметри якості діяльності соціального працівника, як безпосереднього суб'єкта надання соціальної послуги; 3) критерії якості задоволення потреб клієнта, шляхом замовленої та отриманої останнім соціальної послуги.

Щодо першої групи, то серед організаційних критеріїв оцінки якості соціальних послуг найбільш важливу роль відіграють п'ять: відповідності попиту на послугу в локальній територіальній спільності, комунікативної та управлінської ефективності соціально-орієнтованого закладу, доступності, а також економічної ефективності та доцільності обслуговування. Критерій відповідності попиту на послугу в локальній територіальній спільності поділяється на демографічний, медичний, сімейно-соціальний підкритерії. Серед останніх найбільш важливе значення мають попит на соціальний супровід проблемних неповнолітніх одиноких матерів, сімей, які виховують дітей-ін-

валідів, на соціальний патронаж та соціально-медичний догляд членів спільноти. В свою чергу підкритеріями організаційної доступності соціальних послуг виступають кількість діючих на даній території відділень соціальної допомоги вдома, дитячих відділень, відділень геріатрії, завантаженість установи, рівень її технічного та технологічного забезпечення, а також територіальна, адміністративна, інформаційна доступність [4, с. 97]. Кваліфікація персоналу, організація прийому клієнтів, організація обслуговування на дому, робота відділень денного перебування, допомоги сім'ї і дітям виступають складовими третього, комунікативного, критерію оцінки якості соціальної послуги відповідного закладу.

Економічна ефективність, як базовий критерій організаційної складової якості соціального обслуговування, являє собою запит щодо співвідношення витрат та результатів у процесі продукування останньої. Першочергову увагу тут слід звернути на такі складові, як обсяг фінансових, кадрових, технологічних і матеріальних ресурсів вкладених у створення соціальної послуги. Такий підхід дає можливість для формулювання відповіді на питання про співвідношення собівартості та вартості обслуговування одного клієнта, за умов виникнення у нього позитивних змін після отримання соціальної послуги.

Критеріями оцінки якості управління соціальною службою також виступають планування, підтвердження та контроль ефективності її діяльності. Першому відповідає визначення того, які впроваджені та використовуються стандарти якості соціального обслуговування громадян. Другому – індикатори регулярності, циклічності перевірки відповідності пропонованих соціальних послуг існуючим стандартам. Третьюму – моніторинг результатів соціального обслуговування задля усунення причин його неякості [6, с. 134].

Об'єктивною, по суті, є теза про те, що оцінка якості соціальної послуги визначається рівнем професіоналізму безпосереднього суб'єкта її надання. Саме він допомагає людям, які опинилися у скрутній життєвій ситуації, почувати себе повноцінними членами суспільства. Тому друга група критеріїв оцінки якості послуг прямо пов'язана з параметрами та індикаторами професійної компетентності соціального працівника. Специфіка діяльності вимагає від нього знання широкого кола питань, а саме: галузевого законодавства, організації системи соціального забезпечення та обслуговування, базових елементів теорії і практики економіки, соціології, педагогіки, соціальної роботи, психології. Слід відзначити, що поряд із перерахованими вище професійно-раціональними оцінка якості роботи соціального працівника може бути проведена й за допомогою критеріїв етико-професійного змісту. До їх складу слід віднести наявність емпатичності, порядності, ввічливості,

терпеливості, гуманістичної спрямованості в повсякденній праці, соціальної адаптованості та відповідальності, відчуття добра й справедливості, власної гідності і поваги гідності іншої людини, стриманості, ширості [10, с. 76].

Крім того, безпосередній вплив на якість надання-отримання соціальної послуги мають риси психіки соціального працівника. Тому до критеріїв її характеристики слід також віднести здатність до комунікабельності, атрактивності, самокритичності, а також нервово-психічна витривалість, наполегливість у досягненні мети, працездатність, енергійність, ініціативність, впевненість у власних силах. Підкреслимо, що сутність та зміст перших двох груп критеріїв оцінки якості можуть бути зведені до розуміння професійно-організаційної самодостатності та замкненості на собі суб'єкта обслуговування. Вони, за М. Вебером, є ідеально типовими в раціональному бюрократично-адміністративному сенсі. Їх можна використати лише для оцінки процесу надання, а не отримання, послуги. Параметри валідності цієї сукупності критеріїв не враховують запити клієнта. Тому третю групу складають критерії оцінки якості соціального обслуговування суб'єкта отримання.

Зупинимося більш детально на характеристиках третьої групи критеріїв.

Відкритість як елемент останньої, вказує на те, що клієнти повинні знати, як відбувається надання соціальних послуг, хто несе відповідальність за надані послуги та як можна виправити ситуацію у випадку неправильних дій. Задоволення потреб клієнтів (відповідність) акцентує увагу на гарантії надання послуг, що відповідають конкретним запитам. Послуги на зразок «один розмір для всіх» не є доречними, оскільки діяльність соціальних працівників, до функцій яких входить надання послуг, дозволяє зробити останні відповідним вимогам клієнтів. Доступність – клієнти повинні мати доступ до закладів сфери соціального обслуговування в зручний час, а вся необхідна для отримання послуги інформація повинна надаватися простою та зрозумілою мовою. Своєчасність надання соціальних послуг – є відображенням норми часу, відведеної на обслуговування отримувача послуг, задоволення його потреби, створення умов досягнення мети. Близьким до попереднього є критерій обсягу й періодичності надання соціальної послуги, що є характеристикою кількості повторень обслуговування одного споживача за чітко визначений час.

Значний вплив на оцінку якості соціальної послуги має критерій наявності або безперервності її отримання. Критерій безпеки послуги розкриває таку її якісну сторону, як неможливість завдавати споживачеві моральних, фізичних і матеріальних збитків під час процедури отримання. У цьому контексті слід підкреслити, що ідеальним відображенням якості соціальних послуг є ситуація, в якій очікування клієнтів збігаються з наявними в закладі сфери соціальної роботи або обслуговування нормами ефективності діяльності.

Сукупність критеріїв якості соціальних послуг набуває більш чітких меж у разі залучення індикаторів повної або часткової відсутності якості. Тобто, інституціоналізація норм якості соціальних послуг має базуватися також на характеристиці її абсолютної протилежності. Відповідно до цього факторами, що суттєво знижують якість соціальної послуги, є неточність, недоступність, несвоєчасність, невідповідність тощо.

Висновки. Таким чином, системне бачення якості людського життя дозволяє виокремити в останньому фізіологічний, психічний, інтелектуальний та соціальний аспекти. Кожен з них віддзеркалений в певних групах потреб, задоволення яких може відбутися за допомогою надання соціальних послуг. Це робить поняття якості життя та якості послуг взаємопов'язаними. Визначальними ознаками соціальних послуг, в цьому контексті, є невідчутність, нерозривність виробництва і споживання, мінливість якості та нездатність до зберігання. Загальну якість соціальних послуг визначають комплексом критеріїв, що відображають ступінь ефективності діяльності закладу соціальної роботи в цілому, соціального працівника зокрема, а також рівень задоволення потреб клієнтів. Головними серед них виступають відповідність, відкритість, доступність, своєчасність надання, безперервність, точність і безпека надання. Разом з цим, факторами, що знижують якість соціальних послуг, є протилежності перерахованих критеріїв.

Матеріали публікації можуть бути використані при розробці тем соціальної якості життя, сутності емпіричних методів в соціології управління, стилістики управління закладом системи соціальної роботи, ефективності діяльності соціального працівника. Вони стануть у нагоді дослідникам проблем соціології та філософії управління, спектр інтересів яких пов'язаний з питаннями сутності інституціональних засад публічного управління якістю соціального обслуговування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Берданова О. Специфіка змісту поняття «соціальні послуги» в Україні на сучасному етапі / О. Берданова // Вісник Української академії державного управління при Президенті України. – 2003. – № 2. – С. 397–400.
2. Белєвцова Я. С. Основні принципи впровадження системи управління якістю соціальних послуг / Я. С. Белєвцова // Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – № 4. – С. 255–260.
3. Гафарова К. Е. Глобальна трансформація системи соціальних послуг : автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.02 / К. Е. Гафарова. – Київ : ДВНЗ «Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана», 2011. – 20 с.
4. Головатий М. Ф. Управлінські аспекти соціальної роботи : курс лекцій / М. Ф. Головатий, М. П. Лукашевич. – Київ : МАУП, 2004. – 368 с.
5. Горемикіна Ю. В. Оцінювання соціальних послуг: теорія і практика : автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.07 / Ю. В. Горемикіна. – Київ : НАН України, Ін-т демографії та соц. досл. ім. М. В. Птухи, 2012. – 20 с.
6. Дубич К. В. Механізми державного управління соціальними послугами: зарубіжний досвід та українські реалії : монографія / К. В. Дубич, Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2015. – 376 с.
7. Євдокимова І. А. Система соціального обслуговування: стратегії вдосконалення / І. А. Євдокимова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2009. – № 15. – С. 543–546.
8. Про соціальні послуги: закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358
9. Мещан І. В. Територіальна громада як суб'єкт соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування / І. В. Мещан // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – Зб. наук. праць. – Київ : Політехніка, 2014. – № 2. – С. 106–110.
10. Семигіна Т. В. Соціальні послуги в Україні: сьогодення та перспективи / Т. В. Семигіна, К. С. Міщенко, Т. Г. Кіча, С. А. Косянчук, О. В. Курбан, С. С. Ремезовська, С. С. Філь. – Київ : Зірка, 2007. – 150 с.
11. Сташків Б. І. Право соціального обслуговування : Навч. посіб / Б. І. Сташків. – Київ : Знання, 2007. – 567 с.

REFERENCES

1. Berdanova, O. (2003). Spetsyfika zmistu ponyattya «sotsial'ni posluhy» v Ukrayini na suchasnomu etapi [Specificity of the content of the concept of «social services» in Ukraine at the present stage]. *Visnyk Ukrainys'koyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*, (2): 397-400 (in Ukrainian).
2. Byelyevtsova, Y. S. (2009). Osnovni pryntsypy vprovadzheniya systemy upravlinnya yakystyu sotsial'nykh posluh [Basic principles of implementation of the quality management system of social services]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya: zb. nauk. prats'*, (4): 255-260. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr» (in Ukrainian).
3. Hafarova, K. E. (2011). *Hlobal'na transformatsiya systemy sotsial'nykh posluh [Global transformation of the social services system]*. Kyiv: DVNZ «Kyiv. nats. ekonom. un-t im. V. Het'mana» (in Ukrainian).
4. Holovaty, M. F. (2004). *Upravlins'ki aspekty sotsial'noyi roboty : kurs lektsiy [Management aspects of social work: a course of lectures]*. Kyiv: MAUP (in Ukrainian).
5. Horemikina, Y. V. (2012). *Otsinyuvannya sotsial'nykh posluh: teoriya i praktyka : [Assessment of Social Services: theory and practice]*. Kyiv: NAN Ukrayiny, In-t demohrafiyi ta sots. dosl. im. M. V. Ptukhy (in Ukrainian).
6. Dubych, K. V. (2015). *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya sotsial'nykh posluhamy: zarubizhnyy dosvid ta ukrayins'ki realiyi : monohrafiyi [Mechanisms of public administration of social services: foreign experience and Ukrainian realities]*. Kyiv: DP «Inform.-analit. ahent-stvo» (in Ukrainian).
7. Yevdokymova, I. A. (2009). Systema sotsial'noho obsluhovuvannya: stratehiyi vdoskonalennya [Social Services System: Improvement Strategies]. *Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspil'stva*, (15): 543-546 (in Ukrainian).
8. Pro social'ni posluhy: zakon Ukrayiny` vid 19 cherv. 2003 r. № 966-IV [On Social Services: The Law of Ukraine of June 19, 2003 № 966-IV]. (2003). *Vidom. Verhovnoyi Rady` Ukrainy`*, (45): 358 (in Ukrainian).
9. Meshchan, I. V. (2014). Terytorial'na hromada yak sub'yekt sotsial'noho partnerstva v upravlinni zakladamy sotsial'noho obsluhovuvannya [Territorial community as a subject of social partnership in the management of social services]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivs'kyy politekhnichnyy instytut»*, (2): 106-110 (in Ukrainian).
10. Semyhina, T. V. & Mishhenko, K. S. & Kicha, T. G. & Kosyanchuk, S. A. & Kurban, O. V. & Remezovs'ka, S. S. & Fil' S. S. (2007). *Sotsial'ni posluhy v Ukrayini: s'ohodennya ta perspektyvy [Social Services in Ukraine: Present and Prospects]*. Kyiv: Zirka (in Ukrainian).
11. Stashkiv, B. I. (2007). *Pravo sotsial'noho obsluhovuvannya : Navch. posib [The right to social service]*. Kyiv: Znannya (in Ukrainian).

Приймач Юлія Олександрівна - кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології

Запорізький національний університет

Адреса: 69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

E-mail: priimakulyia@gmail.com

Priyak Yuliya A. – PhD in sociology, senior lecturer of sociology department

Zaporizhzhya national university

Address: 66, Zhukovs'kiy Str., Zaporizhzhya, 69600, Ukraine

E-mail: priimakulyia@gmail.com

ORCID 0000-0002-8575-9045

Эпистемология концепта «гибридная война»

И. Ф. Кононов

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Старобельск, Украина

УДК 316.485.26:165.12

doi: 10.15421/1717134

В статье предпринят эпистемологический анализ концепции гибридной войны. Показано, что его распространение может быть объяснено только внеучеными факторами, анализ которых и осуществлен в данном тексте.

Рассмотрено западный, российский и украинский дискурсы гибридной войны.

В статье показано, что концепция «гибридной войны» возникла в США. Появившись как технический термин, это словосочетание при Дж. Буше-мл. стало составляющей частью обоснования экспорта демократии. Методологической основой такого изменения стала концепция модернизации.

В России дискурс гибридной войны является реактивным относительно Запада и охранительным по отношению к действующей власти.

В Украине официальными идеологами создана целая метафизика гибридной войны. В ней внутренним компонентом концепции является цивилизационный подход. Это переводит военный конфликт между Россией и Украиной в русло неразрешимого ценностного конфликта.

В статье выявлено, что эпистемология «гибридной войны» погружена в интересы правящих классов консолидированного Запада, России и Украины. Реально за ним стоит явление, которое в статье предлагается называть «буржуазным бланкизмом». Его возникновение связано с появлением такого социального слоя, как транснациональная буржуазия. В ее среде возникло убеждение, что желательные для себя изменения можно вызвать в любой стране, инвестируя для этого достаточно средств. Человеческие ресурсы для таких мероприятий черпаются в среде прекариата, лишенного реальных жизненных перспектив.

Ключевые слова: гибридная война; буржуазный бланкизм; транснациональная буржуазия; США; Украина; Россия; Донбасс; мировая капиталистическая система

Epistemology of the concept of «hybrid warfare»

I. F. Kononov

Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobelsk, Ukraine

The article makes an attempt for epistemological analysis of the concept of hybrid warfare. This experience is conditioned by the problem which was identified in recent years. In the studies of modern wars, several names were proposed for their invariant content (waramongthepeople, warsofthethirdkind, privatizedwar, postmodernwarsandsoon), but in the public discourse the term «hybrid warfare» has become the most common. Russian-Ukrainian war in the Donbass has contributed to its wide outspread. In Ukraine, the concept of «hybrid warfare» has acquired ideological meaning. The mysteriousness of hybridism is covering commercial component of military confrontation, and is being used for resolving domestic political problems both in Ukraine and in Russia.

The article shows that the concept of «hybrid warfare» is of American origin. Coming into sight as a technical term it became an integral part of the rationale for exporting democracy under George W. Bush. The concept of modernization became a methodological basis for such understanding of the hybrid warfare. In the operations under conditions of «hybrid warfare» military units had to combine purely military and humanitarian tasks contributing to the establishing of Western-like institutions in the «failing states».

Official Ukrainian ideologists have currently created entire metaphysics of hybrid warfare, with the civilizational approach as an internal component of the concept. On the one hand, it is assumed that hybrid warfare is not a local, but a global phenomenon that has come to replace the Cold War. It leads to the chaos of international relations. The source of this chaos is Russia's policy, and, which is more - Russia as a civilizational entity. This translates the military conflict between Russia and Ukraine into an insoluble conflict of values. In this case Russia is portrayed as a «Horde» civilization, hostile to the whole world, whereas Ukraine is depicted as a bastion of the Western civilization system.

In modern Russia, the concept of «hybrid warfare» is firmly tied to the concept of «color revolutions» and viewed as aggression of the West against Russian civilization. Translating certain conflicts into the value plane also makes them insoluble by rational means.

The article reveals that the epistemology of «hybrid warfare» is immersed into the interests of the ruling classes of the consolidated West, Russia and Ukraine. This concept performs a camouflage function. In fact behind it there is a phenomenon,

Цитування даної статті: Кононов І. Ф. Епистемологія концепта «гібридна війна» / І. Ф. Кононов // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 61-80. doi:10.15421/1717134

Citation of this article: Kononov, I. F. (2017). Epistemologiya kontseptu «gibridnaya voyna» [Epistemology of the concept of «hybrid warfare»]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 61-80. doi: 10.15421/1717134 (in Russian).

Received: 18.09.2017

Accepted: 19.10.2017

which in the article we called «bourgeois Blanquism». Its genesis is associated with uprising of such social stratum as transnational bourgeoisie, where there was a belief that the desired changes can be caused in any country by investing enough money. Human resources for such activities are drawn from the precarious environment, especially among young people deprived of real life prospects. Such young people become activists-mercenaries of NGOs created by representatives of the transnational bourgeoisie, and in some countries armed groups of opposing political organizations are formed from them.

Keywords: Hybrid warfare; bourgeois Blanquism; transnational bourgeoisie; USA; Ukraine; Russia; the Donbass; world capitalist system

Епістемологія концепту «гібридна війна»

І. Ф. Кононов

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Старобільськ, Україна

У статті здійснено епістемологічний аналіз концепту гібридної війни. Показано, що його поширення можна пояснити лише позанауковими факторами, аналіз яких і здійснений у даному тексті. Розглянуто західний, російський і український дискурси «гібридної війни». У статті показано, що концепт «гібридної війни» сформувався у США. З'явившись як технічний термін, це словосполучення за Дж. Буша-мол. стало складовою частиною обґрунтування експорту демократії. Методологічною основою такої зміни стала концепція модернізації.

В Росії дискурс гібридної війни є реактивним стосовно Заходу і охоронним по відношенню до діючої влади.

В Україні офіційними ідеологами створена справжня метафізика гібридної війни. У ній внутрішнім компонентом концепції є цивілізаційний підхід. Це переводить військовий конфлікт між Росією і Україною в русло ціннісного конфлікту, який неможливо раціонально розв'язати.

У статті виявлено, що епістемологія «гібридної війни» занурена в інтереси правлячих класів консолідованого Заходу, Росії та України. Реально за ним стоїть явище, яке в статті пропонується називати «буржуазним бланкізмом». Його виникнення пов'язане з появою такого соціального прошарку, як транснаціональна буржуазія. В її середовищі склалося переконання, що бажані для себе зміни можна викликати в будь-якій країні, інвестувавши для цього достатні кошти. Людські ресурси для таких заходів знаходяться в середовищі прекаріату, позбавленого реальних життєвих перспектив.

Ключові слова: гібридна війна; буржуазний бланкізм; транснаціональна буржуазія; США; Україна; Росія; Донбас; світова капіталістична система

*«Гнев снова сменит милость, недовольство
снова сменит радость, и только разрушенное
царство снова не возродится,
а мертвые снова не станут живыми»
(Сунь-цзы «Искусство войны», с. 202- 203)*

Постановка проблемы. Понятием «гибридная война» в Украине пользуются, определяя события на Донбассе, отношения с Российской Федерацией, даже ситуацию в международной системе. Это понятие стало важнейшим в текущем политическом дискурсе внутри страны, задавая ориентацию государственным органам, определяя стратегическое видение для руководства вооруженных сил. Этим понятием пользуются Президент Украины [10], другие высшие должностные лица страны [57].

Оно стало практически общепринятым в обществе политических экспертов и аналитиков, в публикациях представителей общественных наук. Гибридной войне посвящаются монографии [44; 47] и сборники статей [15].

Следует обратить внимание на то, что данное понятие сделало стремительную «карьеру» буквально в течение последних трех лет. Еще в 2015 г. оно употреблялось эпизодически и, скажем, в «Военной доктрине Украины» представление о новой военной ситуации вводилось описательно через указание на то, что перенос акцента «...в военных конфликтах на асимметричное применение военной силы непредусмотренными законом во-

оруженными формированиями, смещение акцентов в ведении военных конфликтов на комплексное использование военных и невоенных инструментов (экономических, политических, информационно-психологических и т.д.), принципиально меняет характер вооруженной борьбы» [11]. За три года данное понятие стало центральным в общественно-политическом дискурсе Украины, переформатировал его. При этом оно осталось понятием с неопределенным объемом и содержанием, которые меняются в зависимости от контекста.

Эпидемический характер распространения понятия «гибридная война», его перемещение в центр дискурса, касающегося вопросов жизни и смерти страны, представляют особую научную проблему. Именно качество дискурса определяет, что мы принимаем за факты, как мы их классифицируем, какие из них делаем выводы. Избитым местом в современной социологии стала теорема Томаса: «Если люди определяют ситуации как реальные, они реальны по своим последствиям» [38]. Но, несмотря на общеизвестность, это утверждение о самоосуществляющемся пророчестве не утратило своей объясняющей силы. Пророчества, которые стремятся сами к своему осуществлению, могут быть весьма опасными, давая людям неверную оптику видения социальной реальности и провоцируя их на губительные действия. В силу этого все важные понятия общественно-политического дискурса должны подвергаться эпистемологической критике. Что касается

эпистемологического анализа эволюции концепта «гибридная война» (то есть смыслового содержания понятия), то он может многое прояснить не только в когнитивных сдвигах последних лет, но и в общественном контексте этих сдвигов.

Анализ исследований и публикаций. В настоящий момент эпистемологический анализ концепта «гибридная война» специально не предпринимался.

Существует обширная литература по проблеме эволюции войны. Тип военных конфликтов, которые сейчас определяются как «гибридные», впервые был описан функционером ОУН Михаилом Колодзинским и русским белогвардейцем, сотрудничавшим в годы Второй мировой войны на территории Югославии с нацистами, Евгением Месснером. Первый это сделал в 1938 г. в «Военной доктрине украинских националистов» [25], второй - в работах конца 1950-х – начала 1960-х гг., в которых излагалась концепция «мятежевойны» [63].

Западными, украинскими и российскими авторами в последние два десятилетия подготовлены содержательные работы, в которых анализируется эволюция военных конфликтов в зависимости от технических и организационных средств. В работах Бевина Александра [2], Мориса Дэйви [17], Мартина ван Кревельда [9], Михаила Требина [55], Владимира Серебрянникова [48] и др. было показано, что для современных войн характерен дрейф от конвенциональности к неконвенциональности. С технико-тактической точки зрения современными стали считать войны четвертого поколения в западной классификации. Их конвенциональную разновидность назвали сетцентрическими войнами, а неконвенциональные – гибридными.

Определение «гибридная» к современной войне стали использовать на рубеже XX – XXI вв. К настоящему времени произошло расслоение западного, российского и украинского дискурсов по этому вопросу. Западный дискурс вращается вокруг проблем глобализации и проблемы «несостоявшихся» государств. В связи с этим упомянуты работы Мери Калдор [20], Маргарет Бонд [69], Френка Хоффмана [72] и Дэвида Джонсона [73].

Большинство работ российских авторов, близких к власти, носят алармистский характер. В них «гибридные войны» рассматриваются в единстве с «цветными революциями». И те, и другие воспринимаются как связанные политические технологии Запада (в первую очередь США), нацеленные на дестабилизацию и последующее подчинение России. В качестве примеров назову работы Владимира Акулинина [1], Александра Бартоша [6], Натальи Епифановой [1], Андрея Манойло [36], Константина Сивкова [49]. Научная составляющая в работах этих авторов подчинена идеологической, носящей охранительный по отношению к нынешней российской власти характер. Следует отметить, что в российском научном сообществе есть

и авторы, которые резко отрицают связь «цветных революций» и «гибридных войн» [51, с. 17].

Среди украинских социологов одними из первых исследовали российско-украинскую войну Игорь Руценко [44] и Михаил Требин [56]. Игорь Руценко проанализировал смещение в ходе вооруженной борьбы военных и уголовных практик, а Михаил Требин пришел к выводу, что основными участниками «гибридной» войны выступают армия, террористы, партизаны, «повстанцы» и др.

Национальный институт стратегических исследований подготовил и издал коллективную монографию «Світова гібридна війна: український фронт» [47]. Она написана как комплексное исследование, но при доминировании геополитического видения проблемы. Данное издание, к сожалению, игнорирует более ранние работы украинских социологов. Названная коллективная монография является показательным объектом интерпретации при эпистемологическом анализе концепта «гибридная война».

Следует также отметить фактические реконструкции определенных периодов войны на Донбассе, сделанные военными специалистами и журналистами, которые позволяют увидеть контекст формирования концепта понятия «гибридная война» [21; 58].

Эпистемологический анализ будем осуществлять в рамках социальной эпистемологии, учитывая работы Людвика Флека [61], Карла Поппера [65], Павла Копнина [33], Ильи Касавина [23], Владимира Поруса [42] и др.

Цель исследования – с помощью эпистемологического анализа концепта «гибридная война» выявить социальные факторы, влияющие на его эволюцию, а также определить роль обозначенного концепта в общественно-политическом дискурсе современной Украины.

Изложение основного материала. Методология анализа. Начну с уточнения понятий, связанных с методологическим направлением анализа. К. Поппером было задано нечеткое понимание эпистемологии, которое, благодаря его авторитету получило широкое распространение. Он писал: «Эпистемология – английский термин, обозначающий теорию познания, прежде всего научного познания. Это теория, которая пытается объяснить статус науки и ее рост» [65, с. 57]. Нетрудно увидеть, что оптика видения предметного поля в этом определении непрерывно скользит: вначале это теория познания вообще, а затем это уже только теория науки и ее роста. Понятно, что гносеология – это общая философская теория познания, но никак не учение о науке и научном познании. Безусловно, она задает контуры анализа научного познания, но только ее участия в этом деле недостаточно. Для того, чтобы понять науку как систему развивающегося знания необходимы логика и методология, а для того, чтобы постигнуть науку

как социальный институт, не обойтись без социологии знания и социологии науки. При этом строй мышления, познавательные интенции имеют сложную социальную природу, поэтому логика и методология научного познания нуждаются в опоре на социологию знания.

Еще в конце 1930-х годов польский ученый Людвик Флек понял бесперспективность анализа языка науки в отрыве от социальных факторов, коим занимался логический позитивизм. По его мнению, «...отправным пунктом позитивного исследования влияния эпохи на науку должна стать общая социология мышления. Ее развитие должно привести к концепции мыслительного коллектива и стиля мышления, подверженного историческим изменениям» [61, с. 171]. Он уточнял: «Гораздо реальней мы оценим историю умственной жизни, если будем рассматривать отдельные мыслительные коллективы и их развитие, взаимодействие, конкуренцию и сотрудничество в различные исторические периоды. <...> Мы узнаем стилевую ауру понятий, для нас обретут смысл на первый взгляд непонятные старинные высказывания, мы найдем свидетельства того, как сегодняшнее значение научных понятий возникает из первоначального» [61, с. 171]. Такая перспектива вела к формированию предметного поля, общего для философии и социологии. При этом взаимодействие философии с социологией на нем не похоже на отношения философии с другими науками. Здесь социология выполняет метафилософские задачи, а философия – метасоциологические. В первом случае речь идет о социальной обусловленности познания и знания (включая философское), во втором – о методологии и логике познавательной деятельности.

В отечественной традиции единство философии и социологии в эпистемологическом анализе обосновал Павел Копнин. Это вытекало из его положения: «Мышление – особая форма отражения, возникающая в результате взаимодействия не любых двух материальных систем, а таких, одной из которых является общество» [33, с. 263]. Отсюда вытекает контекстуальная природа любого знания. Контексты эти многоуровневые и качественно отличные. С одной стороны, любое понятие существует только в системе других понятий. Собственно так формируются и меняются концепты как их смысловые аспекты. Организующим началом в космосе понятий выступают категориальные мировоззренческие системы. П. Копнин писал: «Так называемая эпистемологическая интерпретация с помощью категориального аппарата включает язык научной теории в общий ход движения знания, в интеллектуальное развитие человечества» [33, с. 195]. В другом месте он детализирует свое понимание эпистемологического анализа применительно к научной теории: «Эта эпистемологическая интерпретация теории использует все

имеющиеся в науке и логике средства. Она предполагает и проверку ее посредством логических критериев, эксперимента, прагматического анализа, однако не останавливается ни на одном из этих уровней и их совокупности, а идет дальше. А именно: она включает теоретическую систему в общий процесс развития научного знания, а вместе с тем и человечества вообще и только таким путем устанавливает ее познавательное значение и смысл» [33, с. 296].

В целом П. Копнин был эпистемологическим оптимистом. Решая в общем виде проблему существования научного знания, он смотрел на нее с позиций исторического прогресса. Последний же, хоть и может приобрести зигзагообразный характер, но лишен злокозненности. Поэтому П. Копнин, вопреки своим же выводам, верил в возможность полного слияния объекта и субъекта при использовании правильного метода: «Истинное мышление в своем содержании должно совпадать с объектом, а для этого оно должно развиваться по законам, содержание которых носит объективный характер. Если метод будет вести мышление по правилам, которые не отражают объективных закономерностей, то он из орудия достижения объективной истины превратится в средство увода мышления в сторону от нее. Функция научного метода – направить движение мышления по законам, отражающим объективный мир, только в таком случае оно полностью сольется с объектом» [33, с. 276]. Видимо, просвещенские иллюзии о том, что социальное освобождение позволяет истине воссиять в мире, не дали возможности великому уму заметить логический круг, когда объективность является и предпосылкой, и результатом познания.

Отталкиваясь от основ эпистемологического анализа, сформулированных П. Копниным, я не могу разделить его иллюзий. В наше время эпистемология стала весьма амбивалентной, будучи и наукой, и орудием манипулирования массовым сознанием.

Впрочем, ее амбивалентность почувствовал еще Л. Флек. Он понял, что утверждение о социальной природе знания может быть истолковано как отказ от объективной истины. Ему не нужно было далеко ходить за примерами. В СССР догмой стало представление о классовой природе науки, а в Германии – ее расовая природа. Релятивизм в подходе к познанию в научной среде оборачивался цинизмом: «Из множества опасностей, стоящих за этим, одна наиболее очевидна: растет поколение будущих научных работников, впитавших в себя мысль о том, что нет истины, как она понималась в старом, добром смысле учеными-специалистами. Утратив доверие к разуму, одни становятся фанатиками, другие – циниками, убедившись в том, что нет столь большой глупости, которая не могла бы снискать всеобщее одобрение благодаря умной и

назойливой пропаганде» [61, с. 169 - 170]. Чтобы в этом убедиться, достаточно вспомнить триумфы Трофима Лысенко в сталинском СССР и Ганса Хербигера в нацистской Германии.

Понимание проблемности такого предприятия, как социальная эпистемология, видимо, толкнуло Карла Поппера к созданию явно неудачного проекта «эволюционной эпистемологии», которую сам автор рассматривал как распространение дарвиновского принципа на познавательный процесс. Привлекательным выглядит само стремление К. Поппера к реабилитации истины как гносеологического идеала, однако перспектива достижения истины в дарвиновской борьбе предположений вне учета социальных факторов выглядит весьма туманной. Конечно, в естественных науках познавательный процесс включает собственно мыслительную деятельность с огромной материальной инфраструктурой. Здесь как бы сама природа сопротивляется неверным предположениям. К тому же, естественнонаучные знания включаются в совокупную человеческую практику и это усиливает объективную силу сопротивления неверным предположениям о природе реальности. Здесь можно воскликнуть строкой из стихотворения Гете «Vermächtnis (Завет)»: «Was fruchtbar ist, allein ist wahr...» (Лишь то истинно, что плодотворно ...)¹

Проблема истины сложна и в естествознании, но еще сложнее обстоит дело в науках об обществе, которые сами являются частью общественного процесса. Праксеоморфность знаний (то есть заданность их формами практики) здесь особенно значима. Поэтому в обществоведении и гуманитаристике сливаются собственно наука и идеология, в их категориях мышления отражаются коллективные интенции и надежды. Значительное число понятий имеют нечеткие контуры объема и содержания и меняют смыслы в зависимости от использования субъектами с разной социальной позицией, в ответ на изменение социальной ситуации и пр. Лишь в качестве примеров можно назвать понятия «рынок», «справедливость», «эксплуатация», «революция», «капитализм», «коммунизм». Сочинения авторов, стремящихся к объективности, превращаются в коллекционирование мнений. Даже понятия уже принято определять доксографически (греч. Доха - мнение, взгляд), то есть сравнивая между собой уже высказанные мнения и предлагая на их основе свое.

Даже факты, если под ними понимать не сингулярные (единичные) события, а некие длительные процессы, требующие статистических обобщений, фиксируются нечетко. В разных теоретических перспективах одни и те же события могут попадать в разные группы социально-статистических фактов, не говоря уже об их разном истолковании. Для примера возьму так называемые «волны демократизации». Александр Фисун пишет: «В начале 1990-ых годов в политическую на-

уку широко входит новая теоретическая парадигма «волн демократизации», которая вписывает национальные процессы утверждения современных институтов демократического правления в транснациональный контекст мировых модернизационных преобразований» [60, с. 95]. Далее он сравнивает хронологию этих преобразований в работах ведущих авторов этого направления исследований. Роберт Даль отождествлял волны демократизации с периодами распространения полиархий (этим термином он обозначил конкурентные политические системы, где различные политические группы борются за голоса избирателей). Он их выделил три и дал такую датировку: 1) 1776 – 1930 гг.; 2) 1950 – 1959 гг.; 3) 1980 – ые годы. Сэмюэл Хантингтон дополнил картину Р. Даля понятием «обратной волны» и дал иную хронологию демократизационных порывов: 1) 1828 – 1926 гг.; 2) 1943 – 1962 гг.; 3) после 1974 г. Филипп Шмиттер насчитал четыре глобальные волны демократизации: 1) 1848 – 1852 гг.; 2) 1918 – начало 1930 – х гг.; 3) 1945 – предположительно по средину 1960 – х гг.; 4) после 1974 г. [60, с. 96 - 97]. А. Фисун разделяет концепцию четырехтактной демократизации, но считает, что четвертый ее такт связан не с революцией 1974 г. в Португалии, а с постсоциалистическими трансформациями [60, с. 138]. Однако, это весьма интересная демократизация, ибо она чревата формированием как демократических, так и авторитарных режимов, а ее итогом во многих странах стал захват и функциональная приватизация государственного аппарата элитными группами (неопатриомониализм). Автор пишет: «Моя гипотеза заключается в том, что в условиях инверсионного развития постсоветские пакты совершались вокруг другой «повестки дня», а именно: неформального соглашения по «захвату государства» и монопольной апроприации публичных политико-экономических функций» [60, с. 150]. Я разделяю вывод автора о характере постсоветских режимов, но не могу не выразить удивления по поводу странности «демократизации». В целом же такой разноречивой в конструировании хронологий (социально-статистических фактов) можно объяснить только наложением априорных ценностных конструкций на исторический нарратив, созданный с позиции теории модернизации. Теория модернизации при этом является и методологической основой, и идеологическим фоном.

Как же должен решаться вопрос об истинности знания в общественных и гуманитарных науках? Имею в виду не простое совпадение события и его вербального обозначения, а понимание, согласно которому, как писал П. Копнин, «истина как гносеологическая категория всегда есть система, зрелой формой которой является теория. <...> Объективная истина – это не просто система, а развивающаяся система научного знания. Увековечивание какой бы то ни было системы знания

означает его омертвление, то есть гибель истины» [33, с. 165 - 166].

Этот вопрос сейчас приобрел чрезвычайную остроту. Проблема истины – это и проблема пределов власти людей друг над другом. Если под истинной понимать некую конвенцию или совокупность конвенций власть имущих, то тогда социальные и гуманитарные науки – лишь инструменты создания некоего сновидения, принимаемого народом за действительность. Борьба же ведется лишь за разные варианты сновидений. В такой системе координат вполне допустимо вместе с пиарщиками смаковать гипотезу американского генетика Юджина Маккарти о том, что человек – это гибрид шимпанзе и свиньи и относиться к представителям *Homo sapiens* соответственно [50].

В данном тексте, имеющем достаточно узкую цель, я не могу претендовать на решение проблемы истины, которая выглядит все более запутанной в современной логике и философии. Ограничусь только тем, что намечу путь движения для предмета своего исследования. Для этого воспользуюсь наличием в современной науке двух концепций истины – корреспондентной и когерентной. Первая, восходящая к Аристотелю, предполагает под истиной соответствие языковых утверждений о реальности состоянию этой реальности. Вторая концепция истину усматривает в согласованности высказываний в рамках определенной знаковой системы, формулировку новых высказываний в соответствии со строгими правилами выведения [41, с. 69 - 71]. В данном случае не буду обсуждать другие теории истины, имея в виду прагматическую и перформативную, ибо первая тяготеет к корреспондентной теории, а вторая – к когерентной [4, с. 101]. Знатоки, безусловно, найдут здесь много тонкостей, но для нас они в данном случае несущественны.

Эти теории претендуют на всеобщность и все не имеют целью своего существования решить проблему истины в науках об обществе. К тому же современные логики считают, что они не исключают друг друга. Мирослав Попович пишет: «Можно уверенно сказать, что и там, где ‘язык порождает правду’, где истина является следствием когерентности взаимосвязанных утверждений, справедливо и альтернативное утверждение – истина состоит в корреспонденции знаний и действительности, «правда рождает язык» [41, с. 94]. Это тем более можно принять за отправную точку в дальнейшем исследовании, если говорить об истине не как о некой «вещи», о некоем законченном состоянии знания, а как об истинности, то есть об интенции или векторе познавательного процесса.

Для общественных наук вышесказанное имеет следующее применение. Сейчас непреложным считается, что социальная действительность нам дана двумя способами – в языковом описании и в своей непосредственной предметности. Причем,

даже сталкиваясь с самыми жесткими проявлениями социального мира, человек их видит через призму языковых конструкций. При этом не исключается, что столкновение с реальностью может обусловить переход от одной языковой конструкции к другой или к созданию принципиально новой конструкции.

Языковые конструкции, позволяющие воспринимать мир как поддающуюся пониманию реальность, коммуницировать по его поводу и действовать в нем, сейчас определяются понятием «дискурс». Луиза Филлипс и Марианне Йоргенсен сравнивают дискурс с рыбацкой сетью, в которой узлы – это базовые понятия. Сеть может растягиваться и сжиматься, а, следовательно, конфигурация отношений между понятиями может меняться, но пока существует дискурс эти связи не разрываются [59, с. 57]. В одной и той же предметной области могут сосуществовать и бороться между собой несколько дискурсов, образуя «строй дискурса» [59, с. 105]. Каждый дискурс – это не только языковая конструкция, но это и форма социальной деятельности, а, следовательно, арена реализации власти и сопротивления ей. Думаю, что одной из форм дискурса можно считать нарратив, который играет большую роль в конструировании коллективных идентичностей и является полем реализации власти.

Теория дискурса позволяет уточнить первичные для эпистемологического анализа понятия «стиль мышления» и «мыслительный коллектив». Первое характеризует разновидности дискурсов, а второе предполагает разнообразие субъектов и присутствие властных интенций. Последнее часто означает, что мыслительный коллектив заменяется коллективом штатных пропагандистов, производящих семиотические конструкции для психологического воздействия на население. Они же создают мыслительные конструкции («мыслительные клетки») для лояльных интеллектуалов. Их эпидемическое распространение обуславливается не убедительностью, а конформизмом или прямой демонстрацией реципиентами лояльности.

Эпистемологический анализ предполагает двухуровневый подход: 1) выявление исторических и структурных особенностей дискурса, его интенциональной природы относительно социальных процессов, частью которых он является; 2) определение содержания дискурса, обусловленного внешними по отношению к нему факторами. Это содержание может не только выражаться, но и маскироваться и даже замалчиваться. Первый аспект анализа должен учитывать, что в рамках дискурса действуют когерентные ожидания истины. Метапозиция по отношению к дискурсу предполагает приоритетность корреспондентной теории истины.

«Гибридная война» как дискурс. При обзоре работ я уже писал, что существует несколько дис-

курсов «гибридной войны». Мы остановимся на западном, российском и украинском. Исходным в данном случае, конечно, является западный, в своей основе американский дискурс. Авторы монографии «Світова гібридна війна: український фронт» утверждают, что он вышел из Корпуса морской пехоты США, который по роду своей деятельности вынужден объединять приемы разных родов войск [47, с. 29]. Но позже, при Дж. Буше-мл., в США этот термин начал использоваться для обозначения военных операций в «несостоявшихся / павших странах» (failed states) или в тех, которые приближаются к такому состоянию. Так, полковник Маргарет Бонд доказывала, что в таких операциях армия должна сочетать собственно военные действия с гуманитарными миссиями. По ее мнению, военные это сделают более эффективно, чем неправительственные организации [69]. Таким образом, гибридные войны рассматривались как механизмы экспорта демократии.

Более широкий контекст этому термину задал Фрэнк Гоффман [72], для которого эти войны связаны с глобализацией, распространением политического экстремизма и технологическими новшествами телекоммуникации. Будучи крайне неопределенным, термин «гибридная война» сделал стремительную карьеру в странах НАТО [70; 71]. В качестве модельного события при этом рассматривали Вторую Ливанскую войну 2006 г. и военные операции Израиля в секторе Газа [73]. В названных работах акцент делается на самой технологии войны и на задний план отодвигается ее социальная природа.

В западной литературе дискурс «гибридная война» вписан в порядок дискурса о войнах нового типа, который имеет достаточно конфликтный характер. Этот порядок дискурса породил множество альтернативных терминов: «конфликт низкой интенсивности», «вырожденная война» (degenerate warfare), «обломки» войны, «войны третьего рода», «приватизированные войны», «постсовременные войны» и пр. Многие авторы избегают идеологической нагруженности, которая образовалась у термина «гибридная война». На это указывает Мэри Калдор, предпочитающая идеологически нейтральный термин «новая война». Социальной особенностью новых войн она считает насильственное распространение партикулярных идентичностей, которое подпитывается чудовищной жестокостью. Главными жертвами подобных войн являются мирные жители [20].

Дискурс гибридной войны на Западе опирается на две идейные конструкции, которые сами по себе слабо соединимы. Первой нужно назвать теорию модернизации как воспроизведение в «отсталых» странах западных институтов. Приведу характеристику этой теории, которую дали Шмуель Эйзенштадт и Вольфганг Шлюхтер. Эта характеристика тем более ценная, что Ш. Эйзенштадт сам

был одним из разработчиков названной теории: «Теории модернизации и современности, как они были сформулированы в 50 – 60-е годы, основывались на теории конвергенции. Предполагалось, что процесс модернизации может стереть все культурные, институциональные, структурные и ментальные различия и беспрепятственно привести к однородному современному миру. Хотя небольшие различия могли бы сохраниться, в первую очередь, как считали эти теории, в силу сопротивления досовременных факторов, они, однако, должны были, в конечном счете, постепенно исчезнуть» [66, с. 263].

Второе основание дискурса расходится с первым. Это – постмодерн как интеллектуальное движение. В его рамках нынешний момент жизни человечества расценивался как разрыв с Модерном. Следствием считался отказ от идеологии, более того от больших метанарративов. Прогресс объявлялся пережитком. Все культуры рассматривались как равноценные. Культурная жизнь превращалась в лишенную корней игру смыслами [62]. Это интеллектуальное движение сейчас практически сошло со сцены и о нем вспоминают только в интеллектуальной провинции. Но от него остались словесные новообразования. «Гибридность» – из их числа.

Российский дискурс «гибридной войны» является ответом на соответствующий западный дискурс. Реактивность российского дискурса имеет два аспекта: 1) в нем анализируется опыт военных действий, которые вели США и другие страны НАТО в последние два десятилетия, и на его основе судят о современных войнах. Отсюда делаются выводы о необходимых направлениях развития вооруженных сил РФ; 2) «цветные революции» рассматриваются в качестве одного из этапов новой войны. Обосновывается взгляд, что они, как боевые политехнологии, могут быть применены против России. При этом интересы страны отождествляют с интересами группировки В. Путина, что придает всему российскому дискурсу охранительный реакционный характер.

Первый аспект дискурса развивается российскими военными. Репрезентативной фигурой здесь может выступать генерал армии Валерий Герасимов. Этот военный интеллектуал, способный глубоко и ясно мыслить, поставил свой талант на службу путинской властной группировке и запятнал свою репутацию участием в войне против Украины. Будучи начальником Генерального штаба РФ, он не только планировал захват Крыма и вторжение в Донбасс, но и лично присутствовал во время операции в Илловайске. Он также является одним из главных организаторов российского участия в сирийской войне [39].

Валерий Герасимов свое понимание современной войны сформулировал в январе 2013 г. на общем собрании Академии военных наук РФ. Он

отталкивался от обширного эмпирического материала, полученного в ходе т.н. «Арабской весны». Факты демонстрировали, что даже, казалось бы, благополучные государства могут в короткое время превратиться в арену вооруженной борьбы. Генерал Герасимов пришел к выводу, что сейчас в ходе противостояния государств стираются различия между состояниями войны и мира, а во время военных действий стираются различия между стратегическими и тактическими, наступательными и оборонными мероприятиями. Важным фактором победы становятся асимметричные действия с использованием сил спецопераций (включая использование частных военных компаний), внутренней оппозиции, информационных воздействий. В межгосударственных противостояниях используется широкий спектр политических, экономических, информационных, гуманитарных и др. невоенных мер с опорой на протестный потенциал населения в стане противника. В. Герасимов говорил: «...Сами «правила войны» существенно изменились. Возросла роль невоенных способов в достижении политических и стратегических целей, которые в ряде случаев по своей эффективности значительно превзошли силу оружия» [13]. В современной войне «фронтальные столкновения крупных группировок войск (сил) на стратегическом и оперативном уровне постепенно уходят в прошлое. <...> Дистанционное бесконтактное воздействие на противника становится главным способом достижения целей боя и операции. Поражение его объектов осуществляется на всю глубину территории» [13].

Генерал Герасимов утверждает, что в войнах современного типа повышается роль мобильных межвидовых группировок войск. При этом он сетует, что в РФ организация армии пока препятствует этому. Видимо, отталкиваясь от этого вывода, генерал и решил сделать ставку в 2014 г. на Донбассе вместе армейских межвидовых соединений на бандитские группировки Гиркина, Безлера и др. Следует отдать должное генералу Герасимову. Он подчеркивал еще в 2013 г., что современная война невозможна без науки и что «...каждая война представляет собой частный случай, требующий понимания своей особой логики, своей уникальности» [13]. Поэтому, будучи провозглашенным одним из главных теоретиков «гибридной войны», он никогда не абсолютизировал это понятие. В 2017 г. он писал, что «...использовать этот термин как устоявшийся пока преждевременно» [14].

Генерал Герасимов инициировал дискуссию в среде российского военного экспертного сообщества об определении войны применительно к изменившимся условиям. Он, видимо, осознал, что расширительное использование понятия «война» влечет серьезные политические последствия. Государство имеет право отвечать на агрессию все-

ми наличными средствами, а это может оказаться результатом неадекватного понимания ситуации. Ведь в современном мире формы межгосударственного противостояния стали очень разнообразными, поэтому: «оборотной стороной гибридных действий становится новое восприятие мирного времени, когда военные или иные открытые насильственные меры против того или иного государства не применяются, но его национальная безопасность и суверенитет находятся под угрозой и могут быть нарушены» [14]. Валерий Герасимов склоняется к тому, чтобы такие периоды не считать этапом войны, который неизбежно приведет к применению военной силы. По его мнению, «...основное содержание войн в современности и в обозримой перспективе останется прежним. А их главный признак – наличие вооруженной борьбы» [14]. Что же касается «гибридной войны», то «к ней относятся действия в период, который невозможно в чистом виде отнести ни к войне, ни к миру» [14]. Второй аспект российского дискурса по рассматриваемому вопросу связан с признанием «цветных революций» в соседних странах начальным этапом войны против России. Александр Бартош пишет: «Как правило, «цветные революции» представляют собой начальный этап гибридной войны» [6, с. 75]. Андрей Манойло без обиняков заявляет, что «...целью новой волны «цветных революций» – не Украина и не режим Януковича, а Россия, ее суверенитет, территориальная целостность» [36, с. 27]. По его мнению, события конца 2013 – 2014 гг. в Украине – «...последняя генеральная репетиция такой революции, ее обкатка на стране со сходным менталитетом, культурой и цивилизационной идентичностью» [36, с. 27].

Владимир Акулинин и Наталья Епифанова, будучи авторами с более широким взглядом на обсуждаемую проблематику, тоже пишут, что «...гибридная война является не просто технологией межгосударственной конфронтации, а отдельной концепцией, взятой за основу в межгосударственном противостоянии России и США» [1, с. 53]. Частью «гибридной войны» они считают и санкционную политику США, но при этом утверждают, что она ударила не столько по России, сколько по ЕС, который потерял 1,7% ВВП [1, с. 57].

Александр Бартош, отталкиваясь от справедливого тезиса о том, что «гибридные войны» являются следствием глобальной нестабильности, главное внимание обращает на их политические и социальные технологии: «Под гибридной войной подразумевают необъявленные, тайные военные действия, в ходе которых воюющая сторона атакует государственные структуры или регулярную армию противника с помощью местных мятежников и сепаратистов, поддерживаемых оружием и финансами из-за рубежа и некоторыми внутренними структурами (олигархами, организованной пре-

ступностью, националистическими и псевдорелигиозными организациями)» [6, с. 73].

В России интеллектуалы, близкие к власти, сделали знание о новом характере войны амбивалентным: охранительным орудием и инструкцией по нападению. Но при этом в этих кругах продолжали всю ответственность возлагать на США и НАТО. А. Бартош утверждает: «Разработка США и НАТО стратегий гибридных войн и гибридных угроз, их тестирование в ряде конфликтов в различных районах мира содержит прямую угрозу национальной безопасности России» [6, с. 73]. Для кого Россия, взявшая на вооружение эту же стратегию, превратилась в угрозу, автора не интересует.

И последний сюжет в нашем разборе российского дискурса. Его участники уверены, что организация революций и развязывание «гибридных войн» - это дело ресурсов. А. Бартош писал: «Успешная реализация комплекса угроз зависит от наличия источника, способного обеспечить необходимые силы и средства, а также возможность доступа к ним» [6, с. 74]. А. Манойло выражается более грубо: «... «Цветная революция» не начнется, пока в страну не будут скрыто завезены и размещены в банках и фондах значительные денежные средства» [36, с. 27]. Это суждение ценно для нашего последующего анализа, ибо отражает волонтаристский, политехнологический подход к революциям и войнам. Для них не нужны причины, для них не нужны предпосылки, для них нужны деньги.

Российские авторы, работы которых цитировались до этого момента, мыслят рационально. Однако, в дискурсе «гибридной войны» усилиями авторов наподобие Александра Дугина был внесен с помощью цивилизационного подхода иррациональный ценностный момент [18]. Принятию этого подхода довольно широким кругом интеллектуалов в современной России способствует культ таких мыслителей, как Н. Я. Данилевский, К. Н. Леонтьев, И. А. Ильин и др. В этом же направлении работает концепция борьбы таллассократии и теллутократии. Для простонародного употребления предлагается упрощенная версия антиамериканизма.

В Украине распространение понятия «гибридная война» было обусловлено агрессией РФ на Донбассе. Начавшаяся в 2014 г. война называлась, писавшими о ней, гибридной из-за смешения военных и уголовных методов ее ведения, из-за отказа называть ее подлинным именем братоубийства, из-за постоянного соединения правды и лжи в информационных сообщениях о ней, из-за постоянной смены ее обликов. Автор этих строк также пользовался этим понятием, не находя лучшего определения ситуации [30]. Ее нельзя было по роду применяемого оружия отнести к войнам шестого поколения, следуя принятому украинскими и российскими военными делению [22], но ее слож-

но было отнести и к удавшимся концептуальным войнам. Обе стороны противостояния в Донбассе стремились к разрушению старого порядка в стране семантическими средствами, но эти усилия на население влияли только частично и непредсказуемо.

Ситуация самого именованного происшедшего в 2014 – 2015 гг. не может быть понята вне контекста. Она выглядела иррационально как воплощение абсурда. Тревога и дефицит информации порождали слухи, и распространение самого имени гибридной войны произошло благодаря этим механизмам. Но имя не возникло стихийно, а было настойчиво предложено массовому сознанию СМИ, куда оно попало от политиков и экспертов. К нашим же политикам и экспертам этот термин попал с Запада. 26 апреля 2014 г. на сайте «Радио Свобода» появилось интервью генерала Франка ван Каппена, который говорил: «Гибридная война – это смешение классического ведения войны с использованием нерегулярных вооруженных формирований. Государство, которое ведет гибридную войну, совершает сделку с негосударственными исполнителями – боевиками, группами местного населения, организациями, связь с которыми формально полностью отрицается. Эти исполнители могут делать такие вещи, которые само государство делать не может, потому что любое государство обязано следовать Женевской конвенции и Гаагской конвенции о законах сухопутной войны, договоренностям с другими странами. Вся грязную работу можно переложить на плечи негосударственных формирований» [43]. Генерал, ссылаясь на исследование еще 2004 г. Multiple Futures, представлял произошедшее как практическую неизбежность: «Ни Украина, ни остальные страны, оказавшиеся на линии соприкосновения геополитических платформ, не имеют возможности самостоятельно выбирать свою судьбу: они зажаты между российской сферой влияния с одной стороны и западной или европейской – с другой. Если страна находится на этой линии среза, значит, жди беды» [43]. От столкновения двух «геополитических платформ» он переходил к коварным замыслам В. Путина и достаточно подробно их разбирал.

В украинском дискурсе «гибридной войны» своеобразно переплелись западные и российские представления о войнах нового типа, которые были истолкованы с позиций украинского национализма и его рефлексии над межрегиональными различиями внутри страны. Методологической платформой этого дискурса стал цивилизационный подход.

Концепт того или иного понятия зависит от дискурса, который связывает это понятие с другими и наделяет его смыслом, в котором отражаются смыслы других понятий, объединенных в сеть. В силу этого о концепте нельзя судить по одному определению. Скажем, в нашей стране наиболее

распространенным является такое определение: «Гибридную войну в общем виде понимают, как военные действия, которые осуществляются путем объединения милитарных, квазимилитарных, дипломатических, информационных, экономических и других средств с целью достижения стратегических политических целей» [47, с. 19].

Само по себе оно достаточно бессодержательное. К тому же против него можно выдвинуть множество содержательных контраргументов. Еще Карл фон Клаузевиц сравнивал войну с хамелеоном и делал вывод, «...что война есть не только политический акт, но и подлинное орудие политики, продолжение политических отношений, проведение их другими средствами. То, что еще остается в ней своеобразного, относится лишь к своеобразию ее средств» [24, с. 55-56]. Средства же варьируются в зависимости от обстановки.

Кроме общих соображений, можно содержательно оспорить каждый признак «гибридной войны». Информационная война, как равноценная часть войны, присутствовала уже в Первой мировой войне. Она была ориентирована как на собственное население, так и на население противника. В качестве иллюстрации первого аспекта приведу фрагмент из романа «Семья Тибо» очень осведомленного французского писателя Роже Мартен дю Гара: «Прежде, чем усесться в машину, где уже сидел Антуан, Рюмель купил у газетницы несколько вечерних выпусков. «Обрабатываем общественное мнение», - пробормотал Антуан. Рюмель ответил не сразу. Предосторожности ради он поднял стекло, отделявшее их от шофера: «Конечно, обрабатываем, - ответил он почти вызывающе, поворачиваясь к Антуану. – Как вы не хотите понять, что регулярное снабжение граждан успокоительными известиями так же необходимо стране, как подвоз продовольствия или снарядов?» «Да я и забыл, ведь вы отвечаете за души», - иронически заметил Антуан» [37, с. 55-56]. Второй аспект отражен Эрнстом Юнгером, который описывает воздушные шары с листовками, прикрепленными тлеющей бечевкой, которая должна перегореть как раз над территорией противника [67]. Стирание различий между фронтом и тылом зафиксировал Михаил Кольцов во время войны в Испании еще в 1936 г.: «Фронт и тыл перемешались. Там вооруженные люди в панике бегут. Здесь, на самой линии огня, чинят молотилку, пасется скот, играют дети» [26, с. 140].

Естественно, специфика украинского дискурса вовсе не в общем определении. Я уже говорил, что украинский и российский дискурсы «гибридной войны» связаны. В связи с этим уместно вспомнить вывод А. Бартоша: «Особенностью этого вида угроз является их четкая направленность против заранее вскрытых слабых и уязвимых мест конкретной страны или отдельного региона, что обуславливает уникальный характер гибридной

войны как нового вида современных конфликтов» [6, с. 73]. Если говорить об общем смысле цитаты, то можно сказать, что сказанное вовсе не ново под луной. Наверное, Наполеон, организуя континентальную блокаду, думал об уязвимых сторонах Англии. Новой тут является цель – концептуально «переопределить» страну. Для этого ее нужно провести через хаос и привести к новым параметрам порядка.

В украинских условиях дискурс «гибридной войны» больше направлен вовнутрь страны. Для нашей политической элиты всегда проблемой представлялась монополия распространения власти на территорию страны. Она имеет два аспекта. Первый является производным от выделения современной Украины из СССР в процессе его катастрофического распада. У значительных слоев населения сохранилось чувство общности с бывшими согражданами по Советскому Союзу. В особенности это касается отношения населения к России. Отсюда подчеркнутое пренебрежение на уровне официально поддерживаемой поп-культуры к «совку», обеспокоенность искоренением идентичности «советский человек». Для отделения символических порядков современных Украины и России использовался старый арсенал украинского национализма. Этому служила и служит сакрализация проблемы государственного языка. Законы о декоммунизации должны представить весь советский период украинской истории как колониальный и унижительный. Правящие круги Российской Федерации прямо или косвенно этому способствовали, глорифицируя имперское прошлое своей страны, демонстрируя пренебрежение к украинской независимости, вмешиваясь в наши внутренние дела. Второй аспект связан с региональной гетерогенностью страны, с наличием в ней двух стихийно сложившихся программ создания современной нации – моделей согражданства и этнонации [28]. Разные фракции правящего класса нашей страны выбрали разные модели для мобилизации электората. В силу этого общенациональные выборы с высокими ставками обнажили расколы внутри региональной системы Украины. Для мобилизации электората политтехнологи выявляли уязвимые стороны своей собственной страны, превращая межрегиональные различия в межрегиональные расколы и поминая линию «цивилизационного разлома» С. Хантингтона [12].

В «национал-демократическом» сегменте общественной жизни сложилась группа медийно раскрученных интеллектуалов, которые раздували донбассофобию. На противоположном краю политического спектра пробавлялись галичинофобией. Широко известными стали слова писателя Юрия Андруховича: «Если еще когда-то произойдет такое чудо, что в Украине снова победят, условно говоря, оранжевые, то нужно будет дать возможность Крыму и Донбассу отделиться. <...> ... Одна

седьмая Украины делает свой решающий вклад в то, как жить стране в целом. Поэтому я бы не отказывался от такого проекта и не делал бы вообще эту проклятую целостность какой-то догмой. <...> ... Наш проукраинский политикум без этих двух регионов на каждых выборах имел бы где-то свыше семидесяти процентов. То есть было бы такое прочное проукраинское большинство в парламенте, прочная проукраинская власть и западный вектор был бы вне дискуссий» [3]. Негативное отношение к Донбассу как к региону находило отражение и в публикациях периода войны. Как пример приведу сентенцию луганского журналиста Валентина Торбы: «Апатичный, беспомощный Луганск. Слово «политика» здесь звучит так же, как «университет» на селе. Бражка. Причем паленая, ядовитая бражка. От нее воняет на метры. Эту вонь хочется обойти, заниматься чем-то практичным, полноценным» [54, с. 27].

Примером галичинофобии может служить сочинение Дмитрия Табачника «Утиный суп по-украински» [53]. Здесь, если использовать политкорректные слова, жители украинского региона представлены некультурными агентами иностранного влияния.

Среди украинских правых еще задолго до 2014 г. разрабатывались модели административного выделения из Донбасса севера Луганской области и юга Донецкой области с последующим экономическим удушением ядерной структуры региона [40]. В период войны эта установка превратилась в ожидание распада регионального сообщества. Некоторые социологи операционализировали его для эмпирических исследований. Игорь Руценко писал: «Обе области, как и регион в целом, в свое время были сконструированы искусственно, в соответствии с текущими заданиями, которые решало большевистское правительство в Москве» [45, с. 35].

Ситуация российско-украинской войны была использована украинской правящей элитой для окончательного решения вопроса о монополии власти. Во внутреннем плане это означает победу проекта этнонации как основы региональной политики внутри страны. Она предполагает гомогенизацию культурного пространства страны. Во внешнем плане она предполагает полный разрыв украинского и российского национального организмов.

Второй аспект породил ряд интеллектуальных конструкций, заслуживающих, чтобы на них остановиться. Во-первых, это идея «всемирной гибридной войны». Владимир Горбулин пишет: «Именно такие войны порождают формирование нового гибридного мира, или, точнее, гибридного мироустройства» [47, с. 7]. Он специально подчеркивает всемирное значение событий на Донбассе: «Точкой отсчета для формирования гибридного мироустройства стала агрессия России против

Украины» [47, с. 7]. В этой связи производится отождествление России как страны с правящей группировкой ее политического класса во главе с В. Путиным. В принципе российские пропагандисты тоже усиленно добиваются этой цели. Далее Россия отождествляется, фактически, с метафизическим мировым злом: «Пока что Москва делает то, что она делала всегда, и достаточно успешно, - уничтожает существующую реальность» [47, с. 10].

Сотрудники Национального института стратегических исследований констатируют как факт: «...Гибридная война сменяет холодную войну как новая форма глобального противостояния» [47, с. 19]. В принципе, это тавтологично утверждению о полной хаотизации международных отношений. В таком мире невозможно доверие, все будут умышлять друг против друга, и все будут бояться друг друга.

Предельным основанием объяснения российско-украинской войны в нашем дискурсе рассматривается цивилизационный подход. Среди украинских социологов активным сторонником цивилизационного подхода является И. Руценко. По мнению ученого, «цивилизации являются высшей социальной единицей. Они не совпадают между собой в культурном и архетипическом измерениях народов и племен. Диалог между цивилизациями возможен, но он гораздо более сложен, чем согласование интересов, например, работодателей и наемных работников, где присутствуют только экономические интересы. Относительно конфликта, который мы рассматриваем, пропасть заключается в архетипах коллективного бессознательного, символическо-мифологической отрицательности, ментальной несовместимости, разницы мировоззренческих и идеологических установок двух социальных миров, которые исторически олицетворяли Киев и Москва; следовательно, имеем конфликт ценностей. Противоречия приобретают характеристики статического конфликта с отрицательной суммой (все в проигрыше). Статический конфликт может сохраняться сотни лет, потому что отсутствует естественная динамика, а искусственное решение вопроса путем геноцида или этноцида вражеского сообщества не идет на пользу агрессору» [46, с. 113].

Цивилизационное понимание российско-украинской войны у Игоря Руценко не сводится к поиску четкой пространственной границы между российской (он ее считает «ордынской») и украинской (европейской) цивилизационными системами. В популяциях России и Украины, по его мнению, смешиваются представители обеих цивилизаций. «... И в украинском социуме, в т. ч. в украинском этносе, всегда были слои, преданные Москве и ордынской ментальности. Столкновение цивилизаций не может быть четко обозначено на карте, учитывая смешанный состав пограничных

областей, личностный выбор, который включает как рациональную составляющую, так и неясную и мутную область индивидуального и социального бессознательного. Однако война и государственные границы являются тем моментом истины, когда теоретические дискуссии уступают место суровой реальности и устанавливаются уже не ментальные, а физические пределы» [46, с. 114].

На этих примерах мы видим, что понятие гибридной войны переводит понимание происходящих событий из политико-экономической сферы в сферы этнического бытия, культуры, ценностей. Тем самым народы как носители культур противопоставляются друг другу как непримиримые враги. В случае российско-украинской войны политические классы проводят четкие границы своего господства, отрывая народы друг от друга.

Концепт «гибридной войны» в украинском научном сообществе подвергался критике как закрывающий путь к нюансированному пониманию реальности [35]. Однако, мощная идеологизация концепта «гибридная война» сделала его неуязвимым для рациональной критики. Он превратился в один из моментов легитимизации власти нынешней фракции украинской элиты.

Метаанализ дискурса «гибридной войны». Из дискурса невозможно выйти никуда, кроме как в иной дискурс. Однако, можно построить дискурс, который будет метауровнем по отношению к рассматриваемому дискурсу. Это даст нам необходимую критичность при его рассмотрении.

Методологическую основу для подобного предприятия может дать синтез мир-системного анализа, экологической социологии и теории Второго модерна, о чем мне уже приходилось писать [31]. С этих позиций мы рассмотрим как общие предпосылки новых войн, так и специфические факторы, вызвавшие ту реальность, которая скрывается под этикеткой «гибридная война».

Общие предпосылки повышения конфликтности в современном мире обусловлены современным состоянием мировой капиталистической системы с ее подразделением на центр, полупериферию и периферию. Центр добивался успехов в результате экстернализации издержек своей экономической деятельности. Это достигалось за счет эксплуатации периферии и загрязнения окружающей среды. Сейчас возможности этого практически исчерпаны [8, 2003]. Конечно, капитализм изобретателен. Все время появляются уловки, позволяющие переложить свои издержки на других: офшоры, поддержка формирования компрадорских элит в полупериферийных и периферийных странах, сектантские формы ведения бизнеса. Появление различных «молодых республик» или непризнанных квазигосударственных образований – явление этого же рода. Как правило, в них возникают отгороженные рынки с очень высокими ценами, а движение товаров через границу связано

с криминальными практиками (контрабанда, коррупция). Правда, проявляются на таких довольно ограниченных рынках периферийные и полупериферийные игроки. На периферии мировой капиталистической системы возрождается военное предпринимательство, которым занимаются как поставщики оружия из стран центра и полупериферии, так и местные полевые командиры. Даже появляются новые рабские рынки, что можно было видеть в курдском городе Мосуле под властью ИГИЛ [19]. Примеры военного предпринимательства в разных вариантах можно наблюдать в последние годы в Заире, Ливии, Сирии, Йемене.

Есть также ряд структурных обстоятельств, дестабилизирующих систему международных отношений. Ли Миньци главными среди них считает два: 1) упадок гегемонии США и 2) численный рост мировой полупериферии [34]. Первый аспект как фактор дестабилизации достаточно очевиден, ибо провоцирует борьбу новых претендентов на роль гегемонов в мировом и региональном масштабах. Специально мы его рассматривать не будем. На втором аспекте остановимся более подробно. Если в середине XX века центр – полупериферия – периферия по численности населения соотносились как 20:20:60, то при сохранении нынешних тенденций к 2020 г. полупериферия охватит 60% населения Земли. Это уже приводит к глобальному перераспределению прибавочной стоимости. Вследствие этого меняется и политический ландшафт нашей планеты: на смену G7 пришло G20, появилось много новых субъектов мировой политики (международные организации, созданные государствами; международные НГО, террористические организации) [34].

Ли Миньци и другие социологи к факторам дестабилизации современной мировой системы относят ресурсный кризис и нарастание экологической угрозы. К сожалению, современные игроки на мировой арене как государственные, так и негосударственные идут не по пути кооперации, а наращивают конфронтацию в борьбе за ресурсы. Это становится еще одним фактором производства рисков в современной системе международных отношений [68].

Войны нового типа возникли в результате нескольких обстоятельств. С одной стороны, гегемония США в мировой капиталистической системе после 1945 г., драматическое противостояние социалистической и капиталистической систем, сплотили страны центра и на длительное время сделали войны между ними невозможными. Но зоной войны стал «третий мир», т. е. страны мировой периферии. Это были «войны под ядерным зонтиком» великих держав, руководство которых после Карибского кризиса осознало неприемлемость атомной войны как средства разрешения межгосударственных противоречий. Это обстоятельство толкнуло военную мысль на развитие

обычных вооружений, которые становились все более изощренными. Совершенствовались и организационные средства войны. Все большую роль в войнах играли силы спецопераций и спецслужбы. Террористы и спецслужбы заимствовали друг у друга методы борьбы. Одной из мировых лабораторий выработки новых форм войны стал Израиль, находящийся в перманентной конфронтации с арабским миром.

В техническом аспекте качественные изменения в средствах войны сыграли открытия в области телекоммуникации и компьютеризация армий. Стали возможными бесконтактные войны, наподобие той, которую НАТО вело против Югославии.

Мне не хотелось бы сбиваться на обсуждение технической стороны новых войн, в чем я не являюсь к тому же специалистом. Для целей нашего рассмотрения важно, что само развитие средств ведения войны было обусловлено социальными обстоятельствами.

Однако, далеко не все новые войны могут быть определены как «гибридные». Скажем, войну США и союзников против Талибана в Афганистане вряд ли так можно назвать. Это, кстати, обнажает недостаток нашего отечественного дискурса о «гибридной войне», ибо он не дает необходимых средств различения, топя все в гибридной луже. Между тем, в современном мире возможны и конвенциональные войны. Возможно и много чего другого (военные экспедиции, превентивные удары и пр.).

Реальность, скрывающаяся за термином «гибридная война», связана с изменениями в социальной структуре современных обществ и с изменениями в их политической сфере. Говоря об изменениях в социальной сфере, я сошлюсь на украинского социолога Анатолия Арсеевко, который на основе огромного количества исследований западных и отечественных ученых сделал вывод, что за последние 30-40 лет сформировалась система транснационального капитализма. Она не может рассматриваться как совокупность национальных капитализмов, а является специфической надстройкой над всеми национальными рынками. Эти изменения породили особый социальный слой – транснациональную буржуазию [5]. Это – не просто сверхбогатые люди. Их интересы связаны с деятельностью транснациональных структур (транснациональных корпораций, банков, иных организаций). В силу этого интересы этого слоя далеко не всегда совпадают с интересами правящих классов даже стран центра. Официально эта новая социальная группа нигде не представлена в политике, но реально ее политическое влияние огромно. Оно достигается через финансирование партий, неправительственных организаций (НГО), СМИ, аналитических центров. Во многом из-за этого влияния политическая жизнь в современном мире приобрела проектный характер. Те или иные

движения создаются как проекты, революции замышляются как проекты и войны тоже проектируются.

Понимаю, что нарываюсь на обвинение в поддержке теории заговора, но ведь и заговоры в нашем мире – обыденность. Замечу, что транснациональная буржуазия все же в основном сосредоточена в странах центра, но не привязана жестко к одной стране.

Другим важным изменением в социальной структуре современных обществ является появление прекариата, который занял место пролетариата. Прекариат – это атомизированная совокупность людей наемного труда и самозанятых, при этом воспринимающих свое положение как временное, возникшее в результате жизненной неудачи. Зигмунт Бауман, который является одним из первооткрывателей этого социального слоя, писал, что его объединяющей характеристикой является «состояние крайней дезинтеграции, пульверизации, атомизации» [7, с. 80]. Прекариат вовсе не связан с передовыми производительными силами, как в свое время пролетариат. Он и не является носителем прогрессивных тенденций общественного развития. Из его рядов вербуются наемники для различных проектов. Эвфемистически они именуется активистами. При этом не следует думать, что прекариат состоит только из людей физического труда. В него входят и наемные работники интеллектуального труда, например журналисты, чье положение в современном мире стало очень неустойчивым. Транснациональная буржуазия формирует из прекариата армии для разных целей, армии под проекты.

Второе важное изменение касается политики. Если в период Первого модерна поле политики очерчивалось государством и нормальной его формой считалось национальное государство, то в обществах Второго модерна государства утратили множество функций [29]. Одновременно с этим ослабевшие государственные институты в полупериферийных и периферийных странах временно функционально приватизируются представителями политического класса. Это явление описывается понятием «неопатримониализм». В силу этого демократические по происхождению государственные институты становятся институтами имитативной демократии. Политический класс утрачивает функцию представительства, ибо представляет только самого себя. Политическая борьба становится борьбой его фракций. Впрочем, ставкой в этой борьбе является власть и собственность в единстве. Проницательно об этом пишет Александр Фисун: «Ключевую роль в функционировании постсоветских неопатримониальных систем играют не рационально-легальные отношения в рамках официальных систем взаимодействия, а клиентарно-патронажные связи, которые регулируют доступ неопатримониальных игроков к раз-

личного рода ресурсам на основе отношений личной зависимости, вырастающей из асимметричной конвертации и обмена капиталов. Соответственно, формирование экономического капитала происходит не через присвоение средств производства, а, прежде всего, через присвоение административных средств управления» [60, с. 167].

В описанных условиях, которые я предпочитаю определять понятием «мульковый капитализм» («мульк» - это арабское слово, обозначающее неразрывность власти и собственности, я заимствовал у арабского мыслителя XIV в. Ибн Хальдуна) [27], получившая выборным путем власть та или иная фракция (клиентальная группа) политического класса стремится к монополизации своего доминирующего положения и в политике, и в экономике. Процесс монополизации одновременно является и процессом создания оппозиции. Это обрекает неопатримониальные режимы на цикличность развития. Циклы отделяются друг от друга как цезурами тем, что Александр Фисун изящно определил как «неопатримониальные революции» (известные под бессмысленным названием цветных) [60, с. 200].

У современных неопатримониальных революций есть одна особенность. Они происходят не просто тогда, когда раскалывается элита внутри страны, но и когда ее «революционные» фракции получают поддержку от мощных групп транснациональной буржуазии. В среде современных элит революции начали рассматриваться как дело техники и средств. Это явления я уже предложил назвать «буржуазным бланкизмом» [32]. Его обоснованию послужили исследования Джека Голдстоуна [16] и Джина Шарпа [64]. Пропагандистом буржуазного бланкизма является современный российский теоретик Валерий Соловей [51]. Последний пишет, что «...искать причины революций надо не во внешних факторах – так называемых «объективных причинах» – а в людях, которые эти революции устраивают» [51, с. 55].

«Гибридные войны» - это термин, маскирующий описанную реальность, являющуюся общей социальной почвой как неопатримониальных ре-

волюций, так и войн. Дело не в том, что «цветные революции» являются причиной войн. Дело в том, что они вырастают из одного источника и носят проектный характер. В них страны и народы используются разными фракциями элит для достижения своих целей.

Выводы. Возникнув как технический термин в США, понятие «гибридная война» вошло в политический дискурс и распространилось по всему миру. Оно включилось в национальные дискурсы в Украине и России, приобретя своеобразные смыслы. В США и странах НАТО концепт «гибридной войны» базируется на теории модернизации и применяется для описания военных операций в failed state (несостоятельных/павших странах).

Этот дискурс насыщен техническими аспектами военных действий, которые несут асимметричный характер. Российский дискурс, будучи зеркальным отражением дискурса США, связал войны и «цветные революции». Его методологической основой стала цивилизационная теория. По своей сути он сложился как охранительный по отношению к нынешней властной группировке в России. Украинский дискурс по этому вопросу связан и с американским, и с российским дискурсами. Он чрезвычайно идеологизирован и используется правящей элитной группой для легитимизации своей власти.

Во всех проанализированных дискурсах концепт «гибридной войны» маскирует реальность, из которой возникает. Она является следствием дестабилизации мировой капиталистической системы, появления транснациональной буржуазии, складывания неопатримониальных режимов. В среде современных элитных групп общественные преобразования воспринимаются как проекты, требующие средств.

Распространилась идеология «буржуазного бланкизма», которая находит разное выражение и в «цветных революциях» и в «гибридных войнах». Последние – это войны элитных групп, которые временно функционально приватизируют государственные институты и используют их ресурсы для партикулярных целей.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Вариант перевода предложил в личном общении филолог Александр Забирко.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Акулинин В. Н. Концепция гибридной войны в практике межгосударственного противостояния / В. Н. Акулинин, Н. С. Епифанова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2015. – № 36. – С. 53 – 60.
2. Александер Б. Как выигрываются войны / Б. Александер; пер. с англ. В. Беленького. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. – 608 с. (Серия: Классическая военная мысль).
3. Андрухович вважає, що Криму і Донбасу треба відділитися від України – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/andruhovich-vvazhaye-scho-krimu-i-donbasu-treba-viddilitsya-vid-ukrayini.html>
4. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Ф. Анкерсмит; пер. с англ. О. Гаврилишиной, А. Олейникова. Под научн. ред. Л. Б. Макеевой. – М.: Идея-пресс, 2003. – 360 с.
5. Арсєнко А. Г. Глобалізація: соціальні зміни і наслідки напередодні XXI століття / А. Г. Арсєнко // Соціологія:

- теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 42 – 58.
6. Бартош А. А. Гибридные войны как проявление глобальной критичности современного мира / А. А. Бартош // Геополитика и безопасность. – 2015. – № 1. – С. 71 – 78.
7. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності / З. Бауман, Л. Донскіс; пер. з англ. О. Буценка. – Київ : Дух і Літера, 2014. – 280 с.
8. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн; пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. – М.: Логос, 2003. – 368 с.
9. Ван Кревельд М. Трансформация войны/ М. ван Кревельд/ Пер. с англ.– М.: Альпина Бизнес букс, 2005. – 344с.
10. Виступ Президента України під час загальних дебатів 72-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-zagalnih-debativ-72-yi-s-43442>
11. Воєнна доктрина України – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformni-ta-planuvannya-u-sferi-oboroniv/voenna-doktrina.html>
12. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій / С. Гантінгтон // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1–2. – С. 17 – 23.
13. Герасимов В. В. Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий / В. В. Герасимов. – Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>
14. Герасимов В. В. Мир на гранях войны. Мало учитывать сегодняшние вызовы, надо прогнозировать будущее / В. В. Герасимов. – Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/articles/35591>
15. Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції: зб. наук. праць / За заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. – Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. – 432 с.
16. Голдстоун Д. Революция. Очень краткое введение / Д. Голдстоун; пер. с англ. А. Яковлева. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 192 с.
17. Дэйви М. Эволюция войн / М. Дэйви; пер. С англ. Л. А. Калашниковой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2009. – 382 с.
18. Дугин А. Конспирология / А. Дугин. – М.: Арктогея, 2005. – Режим доступа: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Dugin_Konspirologiya/
19. Зирак А. К. Карим. Культурные изменения в городе Мосул после захвата его террористами ДАИШ / А. К. Зирак // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2017. - № 5. – С. 76 – 85.
20. Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / М. Калдор; пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского; ред. перевода А. Смиронов, В. Софронов. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 416 с. – Режим доступа: <http://www.etextlib.ru/Book/Details/60723>
21. Каліновська О. та ін. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО / О. Каліновська, О. Криштопа, Є. Назаренко, В. Трохимчук, Д. Феденко. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 512 с.
22. Капитанец И. М. Война на море. Актуальные проблемы развития военно-морской науки / И. М. Капитанец. – М.: Вагриус, 2001. – 272с.
23. Касавин И. Т. Социальная эпистемология. Фундаментальные и прикладные проблемы / И. Касавин. – М.: Альфа-М, 2013. – 560 с.
24. Клаузевиц К. О войне / К. фон Клаузевиц; пер. с нем. А. Рачинского. – М.: Издательская корпорация «Логос»; Международная академическая издательская компания «Наука», 1998. – 448 с.
25. Колодзінський М. Націоналістичне повстання. Розділ із праці «Воєнна доктрина українських націоналістів / М. Колодзінський // Україна модерна. – Число 20. Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. – Київ : Критика, 2013. – С. 257 – 295.
26. Кольцов М. Е. Испанский дневник / М. Кольцов. – М.: Художественная литература, 1988. – 607 с.
27. Кононов І. Ф. Адаптаційні та адаптуючі стратегії поведінки міських жителів Луганщини за умов суспіль. кризи. (За результатами вивчення масової свідомості) / І. Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1999. – № 2. – С. 70 – 88.
28. Кононов І. Ф. Донбасс и Галичина в зеркалах региональных сознаний (по материалам фокусированных групповых интервью) / И. Ф. Кононов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. пр. – № 15. – Харків: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 435 – 455.
29. Кононов І. Ф. Глобализация и изменение представлений об обществе / И. Ф. Кононов // Глобалистика как область научных исследований и сфера преподавания / Под. ред. Абызгалиева И. И, Ильина И. В. Отв. ред. Шестова Т. Л. – № 3. – М.: изд-во МГУ, 2009. – С. 244 – 270.
30. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни / І. Ф. Кононов // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 10–16.
31. Кононов І. Ф. Соціологія в умовах кризи і війни: проблема методологічної спроможності / І. Ф. Кононов // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Соціологічні науки / ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 5. – 2016. – С. 5 – 55.
32. Кононов І. Ф. Мировая гибридная война или буржуазный бланкизм? Эссе памяти концепта гибридной войны. Пусть покоится с миром / И. Ф. Кононов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – № 39. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 146 – 153.
33. Копнин П. В. Проблемы диалектики как логики и теории познания. Избранные философские работы / Отв. ред.

- В. А. Лекторский. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
34. Лі Мінці. XXI сторіччя: чи існує альтернатива (соціалізму)? / Переклав Роман Дрямов // Спільне. Журнал соціальної критики. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/chi-isnyue-alternativa-socializmu/>
35. Лісничук О. Наукові дискусії про національні інтереси / Олесь Лісничук // Політична наука в Україні. 1991 – 2016. У двох томах. – Т. 2. Теоретико–методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень / Ред. колегія тому Олег Рафальський, Марія Кармазіна, Олександр Майборода. – Київ : Парламентське видавництво, 2016. – С. 635 – 649.
36. Манойло А. В. Украинский кризис и «управляемый хаос»: след «цветных революций» Арабской весны / А. В. Манойло // Власть. – 2014. – № 4. – С. 24 – 28.
37. Мартен дю Гар Р. Семья Тибо / Роже Мартен дю Гар; пер. с фр. – Т. 2. – М.: Художественная литература, 1972. – 911 с. (Библиотека всемирной литературы. – Т. 167).
38. Мертон Р. Самоисполняющееся пророчество (Теорема Томаса). – Режим доступу: <http://socioline.ru/pages/r-merton-samoispolnyayuscheesya-prorochestvo-teorema-tomasa>
39. Он развязал войну в Украине. Завоеватель Чечни и командир парадов генерал Герасимов. – Режим доступу: https://ru.espreso.tv/article/2015/08/05/on_razvyazal_voynu_v_ukrayne_zavoevatel_chedny_u_komandyr_paradov_general_gerasymov
40. Орел І. Є. Ідеологія Донбасу і новий український світ / І. Є. Орел. – Сєвєродонецьк: ПрАТ «Сєвєродонецька міська друкарня», 2015. – 72 с.
41. Попович М. В. Бути людиною / М. В. Попович. – Київ : Видавничий дім «Кисво–Могилянська академія», 2011. – 223 с.
42. Порус В. Н. Перекрестки методов (опыты междисциплинарности в философии культуры) / В. Н. Порус. – М.: Канон+, 2012. – 384 с.
43. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>
44. Рущенко І. П. Російсько–українська гібридна війна: погляд соціолога / І. П. Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
45. Рущенко І. П. Феномен «двох Донбасів»: вектори розвитку колективної свідомості населення різних частин Донбасу в умовах гібридної війни / І. П. Рущенко // Український соціологічний журнал. – 2015. – № 1–2. – С. 34 – 43.
46. Рущенко І. П. Конфлікти в зоні АТО: зміст і методика виміру / І. П. Рущенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – № 37. – Харків, 2016. – С. 108 – 114.
47. Світова гібридна війна: український фронт. Монографія / За загальною редакцією В. П. Горбуліна. – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.
48. Серебрянников В. В. Социология войны / В. В. Серебрянников. – Москва: Ось–89, 1998. – 317 с.
49. Сивков К. В. «Цветной» сценарий для России / К. В. Сивков // Социс. – 2013. – № 8. – С. 136 – 143.
50. Соловей В. Д. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования / В. Д. Соловей. – М.: ООО Издательство «Э», 2015. – Режим доступу: <https://www.litres.ru/v-solovey/absolutnoe-oruzhie-osnovy-psihologicheskoy-voynu-i-mediamanipulirovaniya/>
51. Соловей В. Д. Революtion. Основы революционной борьбы в современную эпоху / В. Д. Соловей. – М.: Эксмо, 2016. – 320 с. (Мировая политика: Как это делается).
52. Сунь–Цзы. Искусство войны; пер. с кит. И. А. Костанды. – Харьков: Фолио, 2016. – 222 с.
53. Табачник Д. В. «Утиный суп» по–украински / Д. В. Табачник. – Харьков: Фолио, 2008. – 508 с.
54. Торба В. Я – свідок. Записки з окупованого Луганська / В. Торба. – Київ : Українська прес–група, 2015. – 384 с. (Бібліотека газети «День»).
55. Требин М. П. Войны XXI века / М. П. Требин. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 602с. (Военно– историческая библиотека).
56. Требин М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність / М. П. Требін // Український соціум. – 2014. – № 3 (50). – С. 113 – 127.
57. Турчинов предлагает новую защиту «от гибридной войны с Россией» – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-40257805>
58. Тымчук Д. Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии / Д. Тымчук, Ю. Карин, К. Машовец, В. Гусаров. – Київ : Брайт Букс, 2016. – 240 с.
59. Филлиппс Л. Дискурс–анализ. Теория и метод / Л. Филлиппс, М. В. Йоргенсен; пер. с англ. под ред. под ред. А. А. Киселевой. – Харьков: Изд–во «Гуманитарный центр», 2008. – 352 с.
60. Фисун А. А. Демократия, неопатриотизм и глобальные трансформации / А. А. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
61. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива / Л. Флек / Составл., предисл., перевод с англ., нем. и польск. яз., общая ред. Поруса В. Н. – М.: Идея–пресс; Дом интеллектуальной книги, 1999. – 220 с.
62. Харт К. Постмодернизм / К. Харт; пер. с англ. К. Ткаченко. – М.: ФАИР–ПРЕСС, 2006. – 263 с.
63. Хочешь мира, победи мятежевойну! Творческое наследие Е. Э. Месснера / Под общей редакцией В. И. Марченкова. – М.: Военный университет; Русский путь, 2005. – 696 с.
64. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / Составление Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского и В. К. Финна; пер. с англ. Д. Г. Лахути. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 464 с.
65. Эйзенштадт Ш., Шлюхтер В. Пути к различным вариантам современности: сравнительный обзор / Ш. Эйзен-

- штадт, В. Шлюхтер / Перевел с англ. А. А. Фисун // Фисун А. А. Демократия, неопатриомониализм и глобальные трансформации / Александр Анатольевич Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – С. 261 – 281.
66. Шарп Дж. От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения / Д. Шарп. – Режим доступа: http://files.kob.su/books/sharp_ot_diktaturyi_k_demokratii.pdf
67. Юнгер Е. В сталевиx грозах / Е.Юнгер / Переклав з нiм. Юрко Прохасько. – Чернівці: Книги – XXI, 2014. – 324 с.
68. Яницкий О. Н. Экологические катастрофы: структурно-функциональный анализ / О. Н. Яницкий // Официальный сайт ИС РАН – 2013. – 258 стр. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/publ.html?id=2794>
69. Bond M. Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States. Strategy Research Project / Colonel Margaret S. Bond. – U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Carlisle, PA, 2007. – 25 p. – Available at: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/0703bond.pdf>
70. Buta V. Perspectives on the evolution and influence of the hybrid warfare concept / Brigadier General (r.) Dr Viorel Buta, Colonel Valentin Vasile // Romanian Military Thinking. – 2015. – № 3. – pp. 11 – 32. – Available at: http://smg.mapn.ro/gmr/Engleza/Ultimul_nr/buta,vasile-p.11-32.pdf
71. Fleming B. The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military Planning and the Advent of Unrestricted Operational Art / Major Brian P. Fleming. – Fort Leavenworth, KS: School of Advanced Military Studies (SAMS), 2011. – 69 p. – Available at: <http://indianstrategicknowledgeonline.com/web/2753.pdf>
72. Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges / F. G. Hoffman // JFQ. – 2009. – № 52. – pp.34 – 39.
73. Johnson D. E. Military Capabilities for Hybrid War Insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza / D. E. Johnson. – Santa Monica: RAND Corporation, 2010. – 20 p. – Available at: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2010/RAND_OP285.pdf

REFERENCES

1. Akulinin, V. N. & Epifanova, N. S. (2015). Konceptiya gibridnoj vojny v praktike mezhgosudarstvennogo protivostoyaniya [The concept of a hybrid war in the practice of interstate confrontation]. *Nacional'nye interesy: priority i bezopasnost'*, (36): 53-60 (in Russian).
2. Aleksander, B. (2004). *Kak vyigryvayutsya vojny [How wars are won]*. Moscow: OOO «Izdatel'stvo AST»; OOO «Tranzitkniga» (in Russian).
3. Andrukhovych vvazhaye, shcho Krymu i Donbasu treba viddilytysya vid Ukrayiny [Andrukhovych believes that Crimea and Donbass should be separated from Ukraine]. Available at: <https://tsn.ua/ukrayina/andrukhovich-vvazhaye-scho-krimu-i-donbasu-treba-viddilytysya-vid-ukrayini.html> (in Ukrainian).
4. Ankersmit, F. (2003). *Narrativnaya logika. Semanticheskij analiz yazyka istorikov [Narrative logic. Semantic analysis of the language of historians]*. Moscow: Ideya-press (in Russian).
5. Arseyenko, A. H. (1999). Hlobalizatsiya: sotsial'ni zminy i naslidky naperedodni XXI stolittya [Globalization: Social Change and Consequences on the Eve of the 21st Century]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh*, (1): 42 – 58 (in Ukrainian).
6. Bartosh, A. A. (2015). Gibridnye vojny kak proyavlenie global'noj kritichnosti sovremennoogo mira [Hybrid war as a manifestation of the global criticality of the modern world]. *Geopolitika i bezopasnost'*, (1): 71 – 78 (in Russian).
7. Bauman, Z., Donskis, L. (2014). *Moral'na slipota. Vrata chutlyvosti u plynniy suchasnosti [Moral blindness. Loss of sensitivity in the fluidity of the present]*. Kyiv: Dukh i Litera (in Ukrainian).
8. Vallerstajin, I. (2003). *Konec znakomogo mira: Sociologiya XXI veka [The End of the Familiar World: Sociology of the 21st Century]*. Centr issledovaniy postindustrial'nogo obshchestva. Moscow: Logos (in Russian).
9. Van Krevel'd, M. (2005). *Transformaciya vojny [Transformation of war]*. Moscow: Al'pina Biznes buks (in Russian).
10. Vystup Prezidenta Ukrayiny pid chas zahal'nykh debatuv 72-yi sesiyi Heneral'noyi Asambleyi OON [Address by the President of Ukraine during the general debate of the 72nd session of the UN General Assembly]. Available at: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-zagalnih-debatuv-72-yi-s-43442> (in Ukrainian).
11. Voyenna doktryna Ukrayiny [Military doctrine of Ukraine]. Available at: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-taplanuvannya-u-sferi-oboroni/voenna-doktrina.html> (in Ukrainian).
12. Hantinhton, S. (1996). Zitknennya tsyvilizatsiy [Clash of civilizations]. *Filosofs'ka i sotsiologichna dumka*, (1-2): 17 – 23 (in Ukrainian).
13. Gerasimov, V. V. Cennost' nauki v predvidenii. Novye vyzovy trebuyut pereosmyslit' formy i sposoby vedeniya boevykh dejstvij [The value of science in foresight. New challenges require a rethinking of the forms and methods of warfare]. Available at: <http://www.vpk-news.ru/articles/14632> (in Russian).
14. Gerasimov, V. V. Mir na granyah vojny. Malo uchityvat' segodnyashnie vyzovy, nado prognozirovat' budushchie [The world is on the brink of war. It is not enough to take into account today's challenges, we must predict the future]. Available at: <http://www.vpk-news.ru/articles/35591> (in Russian).
15. *Hibrydna viyna na Skhodi Ukrayiny v mizhdystyplinaronomu vymiri: vytoky, realiyi, perspektyvy reintehratsiyi: zb. nauk. prats' [Hybrid war on the East of Ukraine in the interdisciplinary dimension: origins, realities, prospects for reintegration]*. (2017). Starobil's'k: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» (in Ukrainian).
16. Goldstoun, D. (2015). *Revoluciya. Ochen' kratkoe vvedenie [Revolution. A very brief introduction]*. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara (in Russian).
17. Deh'vi, M. (2009). *Evoluciya vojn [Evolution of wars]*. Moscow: ZAO Centrpoligraf (in Russian).
18. Dugin, A. *Konspirologiya [Conspiracy]*. (2005). Moscow: Arktogeya. Available at: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Dugin_Konspirologiya/ (in Russian).
19. Zirak, Abdulla Karim (2017). Kul'turnye izmeneniya v gorode Mosul posle zahvata ego terroristami DAISH [Cultural

- changes in the city of Mosul after the capture of his terrorists by the DAIS]. *Visnik Lugans'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa SHEvchenka. Sociologichni nauki*, (5): 76 – 85 (in Russian).
20. Kaldor, M. (2015). *Novye i starye vojny: organizovannoe nasilie v global'nyu ehposu [New and old wars: organized violence in a global era]*. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara. Available at: <http://www.etextlib.ru/Book/Details/60723> (in Russian).
21. Kalinovs'ka, O. ta in. (2015). *Neoholoshena viyna. Nevidomi fakty i khroniky ATO [Unpublished war. Unknown facts and chronicles ATO]*. Kharkiv: Klub simeynoho dozvillya (in Ukrainian).
22. Kapitanec, I. M. (2001). *Vojna na more. Aktual'nye problemy razvitiya voenno-morskoj nauki [War on the sea. Actual problems of the development of naval science]*. Moscow: Vagrius (in Russian).
23. Kasavin, I. T. (2013). *Social'naya ehpistemologiya. Fundamental'nye i prikladnye problemy [Social epistemology. Fundamental and applied problems]*. Moscow: Al'fa-M (in Russian).
24. Klauzevic, K. (1998). *O vojne [About the war]*. Moscow: Izdatel'skaya korporaciya «Logos»; Mezhdunarodnaya akademicheskaya izdatel'skaya kompaniya «Nauka» (in Russian).
25. Kolodzins'kyy, M. (2013). Natsionalistychne povstannya. Rozdil iz pratsi «Voyenna doktryna ukrayins'kykh natsionalistiv [Nationalist uprising. The section on labor «The Military Doctrine of Ukrainian Nationalists]. *Ukrayina moderna. – Chyso 20. Fashyzm i pravyy radykalizm na skhodi Yevropy: 257-295*. Kiyv: Krytyka (in Ukrainian).
26. Kol'cov, M. E. (1988). *Ispanskij dnevnik [Spanish diary]*. Moscow: Hudozhestvennaya literatura (in Russian).
27. Kononov, I. F. (1999). Adaptatsiyni ta adaptuyuchi stratehiyi povedinky mis'kykh zhyteliv Luhanshchyny za umov suspil'. kryzy. (Za rezul'tatamy vyvchennya masovoyi svidomosti) [Adaptive and adaptive behavior strategies of urban residents of Lugansk region in a society. crises (According to the results of the study of mass consciousness)]. *Sotsiologhiya: teoriya, metody, marketynh*, (2): 70 – 88 (in Ukrainian).
28. Kononov, I. F. (2009). Donbass y Halychyna v zerkalakh rehyonal'nykh soznany (po materyalam fokusyrovannykh hruppovykh ynterv'yuu) [Donbass and Galicia in the mirrors of regional consciousness (based on the materials of focused group interviews)]. *Metodologhiya, teoriya ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspil'stva. Zb. nauk. pr.*, (15): 435 – 455. Kharkiv: Kharkivs'kyy nats. u-t im. V. N. Karazina (in Ukrainian).
29. Kononov, I. F. (2009). Globalizaciya i izmenenie predstavlenij ob obshchestve [Globalization and changing perceptions of society]. *Globalistika kak oblast' nauchnyh issledovanij i sfera prepodavaniya*, (3): 244 – 270. Moscow: izd-vo MGU (in Russian).
30. Kononov, I. F. (2015). Luhans'kyy syndrom yak masova anomichna reaktsiya na roz'hortannya hibrydnoyi viyny [Luhansk syndrome as a massive anomic reaction to the expansion of the hybrid war]. Deviantna povedinka: sotsiologichnyy, psykholohichnyy ta yurydychnyy aspekty: materialy nauk.-prakt. konf. (Kharkiv: 10 kvit. 2015). *MVS Ukrayiny, Khark. nats. un-t vnutr. sprav, F-t prava ta masovykh komunikatsiy, Kafedra sotsiologhiyi ta psykholohiyi; Sotsiologichna asotsiatsiya Ukrayiny*: 10-16. Kharkiv: KhNUVS (in Ukrainian).
31. Kononov, I. F. (2016). Sotsiologhiya v umovakh kryzy i viyny: problema metodologichnoyi spromozhnosti [Sociology in crisis and war: problem of methodological ability]. *Visnyk Luhans'koho natsional'noho universitetu im. Tarasa Shevchenka. Sotsiologichni nauki. DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka*, (5): 5 – 55 (in Ukrainian).
32. Kononov, I. F. (2017). Mirovaya gibridnaya vojna ili burzhuaznyj blankizm? EHsse pamyati koncepta gibridnoj vojny. Pust' pokoitsya s mirom [World hybrid war or bourgeois Blanquism? The essay memory of the hybrid war concept. Let him rest in peace]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'noho universitetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Sociologichni doslidzhennya suchasnoho suspil'stva: metodologiya, teoriya, metodi»*, (39): 146 – 153. Harkiv, Harkivs'kij nacional'nij universitet imeni V. N. Karazina (in Russian).
33. Kopnin, P. V. (1982). Problemy dialektiki kak logiki i teorii poznaniya. Izbrannye filosofskie raboty [Problems of dialectics as logic and theory of knowledge. Selected philosophical works]. Moscow: Nauka (in Russian).
34. Li Min'tsi. XXI storichcha: chy isnuye al'ternatyva (sotsializmu)? [XXI Century: Is there an Alternative (Socialism)?]. Spil'ne. Zhurnal sotsial'noyi krytyky. Available at: <http://commons.com.ua/ru/chi-isnuye-alternativa-socializmu/> (in Ukrainian).
35. Lisnychuk, O. (2016). Naukovi dyskusiyi pro natsional'ni interesy [Scientific discussions on national interests]. Politychna nauka v Ukrayini. 1991 – 2016. U dvokh tomakh. Vol. 2. *Teoretyko-metodologichni zasady i kontseptual'ni pidsumky vitchyznyanykh doslidzhen'.* Red. kolehiya tomu Oleh Rafal's'kyy, Mariya Karmazina, Oleksandr Mayboroda. Kyiv: Parlament's'ke vydavnytstvo (in Ukrainian).
36. Manojlo, A. V. (2014). Ukrainskij krizis i «upravlyaemyj haos»: sled «cvetnyh revolyucij» Arabskoj vesny [The Ukrainian crisis and «controlled chaos»: a trace of the «color revolutions» of the Arab Spring]. *Vlast'*, (4): 24 – 28 (in Russian).
37. Marten dyu Gar, R. (1972). *Sem'ya Tibo [The Thibaut family]*. 2. Moscow: Hudozhestvennaya literatura (Biblioteka vseмирnoj literatury) (in Russian).
38. Merton, R. Samoispolnyayushcheesya prorochestvo (Teorema Tomasa) [Self-fulfilling prophecy (Thomas's theorem)]. Available at: <http://socioline.ru/pages/r-merton-samoispolnyayushcheesya-prorochestvo-teorema-tomasa> (in Russian).
39. On razvyazal vojnu v Ukraine. Zavoevatel' CHEchni i komandir paradov general Gerasimov [He unleashed a war in Ukraine. The Conqueror of Chechnya and the commander of the parades, General Gerasimov]. Available at: https://ru.espresso.tv/article/2015/08/05/on_razvyazal_voynu_v_ukrayne_zavoevatel_chechny_y_komandyr_paradov_general_gerasimov (in Russian).
40. Orel, I. Ye. (2015). *Ideologhiya Donbasu i novyy ukrayins'kyy svit [The ideology of the Donbas and the new Ukrainian world]*. Syeverodonets'k: PrAT «Syeverodonets'ka mis'ka drukarnya» (in Ukrainian).
41. Popovych, M. V. (2011). *Buty lyudynoyu [To be a man]*. Kiyv: Vydavnychyy dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» (in Ukrainian).

42. Porus, V. N. (2012). *Perekrestky metodov (opyty mezhdystryplynarnosti v fylosofyy kul'tury) [Crossroads of methods (experiments of interdisciplinarity in the philosophy of culture)]*. Moscow: Kanon+ (in Russian).
43. Putin vede v Ukraini hibrydnu viynu – general Kappen [Putin conducts a hybrid war in Ukraine - General Kappen]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html> (in Ukrainian).
44. Rushchenko, I. P. (2015). *Rosiy's'ko-ukrayins'ka hibrydna viyna: pohlyad sotsioloha [Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's view]*. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H. (in Ukrainian).
45. Rushchenko, I. P. (2015). Fenomen «dvokh Donbasiv»: vektory rozvytku kolektyvnoyi svidomosti naselennya riznykh chastyn Donbasu v umovakh hibrydnoyi viyny [The phenomenon of the «two Donbas»: the vectors of the development of collective consciousness of the population of different parts of the Donbas in conditions of hybrid war]. *Ukrayins'kyy sotsiologichnyy zhurnal*, (1-2): 34 – 43 (in Ukrainian).
46. Rushchenko, I. P. (2016). Konflikty v zoni ATO: zmist i metodyka vymiru [Conflicts in the ATO zone: the content and method of measurement]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Sotsiologichni doslidzhennya suchasnoho suspil'stva: metodolohiya, teoriya, metody»*, (37): 108 – 114. Kharkiv (in Ukrainian).
47. *Svitova hibrydna viyna: ukrayins'kyy front. Monohrafiya [World hybrid war: Ukrainian front. Monograph]*. (2017). Kyiv: NISD (in Ukrainian).
48. Serebryannikov, V. V. (1998). *Sociologiya vojny [Sociology of War]*. Moscow: Os'-89 (Voennaya sociologiya). (in Russian).
49. Sivkov, K. V. (2013). «Cvetnoj» scenarij dlya Rossii [«Colorful» scenario for Russia]. *Socis*, (8): 136-143 (in Russian).
50. Solovej, V. D. (2015). *Absolyutnoe oruzhie. Osnovy psihologicheskoy vojny i mediamanipulirovaniya [Absolute weapon. Fundamentals of psychological warfare and media manipulation]*. Moscow: OOO Izdatel'stvo «EH». Available at: <https://www.litres.ru/v-solovej/absolutnoe-oruzhie-osnovy-psihologicheskoy-voyny-i-mediamanipulirovaniya> (in Russian).
51. Solovej, V. D. (2016). *Revoljucion. Osnovy revoljucionnoj bor'by v sovremennuyu ehphu [Revolution. Fundamentals of revolutionary struggle in the modern era]*. Moscow: Eksmo (in Russian).
52. *Sun'-Czy. Iskusstvo vojny [Art of War]*. (2016). Har'kov: Folio (in Russian).
53. Tabachnik, D. V. (2008). «Utinyj sup» po-ukrainski [«Duck soup» in Ukrainian]. Har'kov: Folio (in Russian).
54. Torba, V. (2015). *Ya – svidok. Zapysky z okupovanoho Luhans'ka [I am a witness. Notes from the occupied Luhansk]*. Kyiv: Ukrayins'ka pres-hrupa (Biblioteka hazety «Den'») (in Ukrainian).
55. Trebin, M. P. (2005). *Vojny XXI veka [Wars of the XXI century]*. Moscow: AST; Minsk: Harvest (Voенно-istoricheskaya biblioteka) (in Russian).
56. Trebin, M. P. (2014). «Hibrydna» viyna yak nova ukrayins'ka real'nist' [«Hybrid» war as a new Ukrainian reality]. *Ukrayins'kyy sotsium*, 3 (50), 113 – 127 (in Ukrainian).
57. Turchinov predlagaet novuyu zashchitu «ot gibridnoj vojny s Rossiej» [Turchinov offers a new defense «from the hybrid war with Russia.». Available at: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-40257805> (in Russian).
58. Tymchuk, D. (2016). *Vtorzhenie v Ukrainu: Hronika rossijskoj agressii [Invasion of Ukraine: The Chronicle of Russian Aggression]*. Kyiv: Brajt Buks (in Russian).
59. Fillips, L. (2008). *Diskurs-analiz. Teoriya i metod [Discourse analysis. Theory and method]*. Har'kov: Izd-vo «Gumanitarnyj centr» (in Russian).
60. Fisun, A. A. (2006). *Demokratiya, neopatriomonalizm i global'nye transformacii [Democracy, neopatriomonalism and global transformations]*. Har'kov: Konstanta (in Russian).
61. Flek, L. (1999). *Vozniknovenie i razvitie nauchnogo fakta: Vvedenie v teoriyu stilya myshleniya i myslitel'nogo kollektiva [The emergence and development of a scientific fact: Introduction to the theory of the style of thinking and the thinking collective]*. Sostavl., predisl., perevod s angl., nem. i pol'sk. yaz., obshchaya red. Porusa V. N. Moscow: Ideya-press; Dom intellektual'noj knigi (in Russian).
62. Hart, K. (2006). *Postmodernizm [Postmodernism]*. Moscow: FAIR-PRESS (in Russian).
63. *Hochesh' mira, pobedi myatezhevoynu! Tvorcheskoe nasledie E. EH. Messnera [If you want peace, defeat the mutiny! The creative heritage of E. E. Messner]*. Moscow: Voennyj universitet; Russkij put' (in Russian).
64. *Evoljucionnaya ehpiistemologiya i logika social'nyh nauk: Karl Popper i ego kritiki [Evolutionary epistemology and the logic of social sciences: Karl Popper and his critics]*. Moscow: Editorial URSS (in Russian).
65. Ejzenshtadt SH., Slyuhter V. (2006). *Puti k razlichnym variantam sovremennosti: sravnitel'nyj obzor [Ways to various variants of the present: a comparative survey]*. Demokratiya, neopatriomonalizm i global'nye transformacii. Har'kov: Konstanta (in Russian).
66. Sarp, Dzh. Ot diktatury k demokratii. Konceptual'nye osnovy osvobozhdeniya [From dictatorship to democracy. Conceptual framework of liberation]. Available at: http://files.kob.su/books/sharp_ot_diktatury_k_demokratii.pdf (in Russian).
67. Yunher, E. (2014). *V stalevykh rozakh [In the steel thunderstorms]*. Chernivtsi: Knyhy – XXI (in Ukrainian).
68. Yanytskyy, O. N. (2013). Ekolohycheskye katastrofy: strukturno-funktsyonal'nyy analiz [Ecological catastrophes: structural and functional analysis]. *Ofytsyal'nyy sayt YS RAN*. Available at: <http://www.isras.ru/publ.html?id=2794> (in Russian).
69. Bond, M. (2007). Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States. Strategy Research Project. U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Carlisle, PA. Available at: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/0703bond.pdf>
70. Buta, V. (2015). Perspectives on the evolution and influence of the hybrid warfare concept. *Romanian Military Thinking*, 3, 11 – 32. Available at: http://smg.mapn.ro/gmr/Engleza/Ultimul_nr/buta,vasile-p.11-32.pdf
71. Fleming, B. (2011). *The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military Planning and the Advent of Unrestricted Operational Art*. Fort Leavenworth, KS: School of Advanced Military Studies (SAMS). Available at: <http://>

indianstrategicknowledgeonline.com/web/2753.pdf

72. Hoffman, F. G. (2009). Hybrid Warfare and Challenges. *JFQ*, (52): 34 – 39.

73. Johnson, D. E. (2010). Military Capabilities for Hybrid War Insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza. Santa Monica: RAND Corporation. Available at: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2010/RAND_OP285.pdf

Кононов Илья Федорович - профессор, доктор социологических наук
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко
Адрес: 92703, Старобельск, пл. Гоголя, 1
E-mail: kononov_if@ukr.net

Kononov Ilya F. - doctor of sociology, professor
Luhansk Taras Shevchenko National University
Address: 1, Gogolya Sq., Starobelsk, 92703, Ukraine
E-mail: kononov_if@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9253-6261

УДК 061.1ЄС

doi: 10.15421/1717135

Досліджено ключові віхи історичної еволюції обумовленості ЄС від початку процесу європейської інтеграції в 1950-х рр. і до етапу розширення ЄС на посткомуністичний простір у 2000-х рр. Встановлено, що провідною тенденцією розвитку обумовленості ЄС у зазначений період є неухильне зростання її обсягу, тобто кількості та якості вимог і критеріїв їх виконання. Стисло охарактеризовано відмінності в застосуванні обумовленості ЄС щодо західно-європейських і посткомуністичних країн. З'ясовано, що інституціоналізація обумовленості ЄС та її посилення стосовно європейських посткомуністичних країн в 1990-х – 2000-х рр. були викликані необхідністю докорінної трансформації їх суспільно-політичного ладу та економічної моделі. В окрему групу аналізу виділено пострадянські країни, які уклали з ЄС угоди про асоціацію (Грузія, Молдова, Україна) та визначені їх особливості в контексті застосування обумовленості. Окремо розглянуто розвиток обумовленості у відносинах між ЄС та Україною. Виявлено, що обсяг обумовленості ЄС щодо України змінювався залежно від її зовнішньополітичного курсу, а також характеру і темпу внутрішніх реформ. Зроблено припущення, що майбутнє обумовленості ЄС, зокрема її обсяг, залежатиме від того, який сценарій подальшого розвитку ЄС до 2025 р. буде обрано його державами-членами.

Ключові слова: міжнародні відносини; європейська інтеграція; посткомуністичні країни; процес розширення ЄС; обумовленість; критерії членства

EU conditionality: evolution and the development trends

O. O. Rudik

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

The key milestones of the EU conditionality historical evolution, which it applies mainly in two areas of policy: aid and expansion, are researched. The conditionality of assistance relates to the EU relations with developing countries, and the conditionality of membership, which is used in the process of the Union's enlargement.

In the process of European integration, the conditionality of membership evolved from the establishment of minimum requirements for applicant countries (criteria of democracy and European identity) in the 1950s to the development of an institutionalized system of requirements based on criteria groups in the 1990s.

Important milestones in the development of conditionality were democratic revolutions in the middle of 1970s in the Southern Europe countries (Greece, Spain, Portugal) and the collapse of the communist regimes in 1989 – 1991 in the Central and Eastern European countries and the USSR. The capacity of conditionality (quantity and quality of requirements and criteria for their implementation) began to gradually increase and reached its peak with the adoption of the Copenhagen Accession Criteria in 1993, which were clarified and supplemented by decisions of the Madrid (1995) and Luxembourg (1997) EU summits. Post-communist countries faced a significant amount of conditionality, which is growing all the time and qualitatively changing. In the process of studying the evolution of the EU conditionality with regard to post-communist countries, post-soviet countries (Georgia, Moldova, and Ukraine) were marked as separate group which identifies European integration as a strategic foreign policy priority. The peculiarity of these countries is that they do not have a formal prospect of accession, but, on the contrary, have concluded Association Agreements with the EU, whose purpose is to maximally approach the Union by achieving political association and economic integration. In addition, all these countries are still in the zone of political and socio-economic turbulence caused by both internal and external factors. A key external factor is the aggressive policy of the Russian Federation, which aims to destabilize the situation in these countries and break their course towards European integration.

The conditionality in the relations between the EU and Ukraine evolved from the framework agreement, which was not conditional, to the Association Agreement, the achievement of which is due to the implementation (first of all for Ukraine) of both political and economic requirements. It has been established that the EU conditionality regarding to Ukraine has varied according to its foreign policy course, as well as the nature and pace of domestic reforms. The EU conditionality can be a powerful stimulus for internal transformation in Ukraine, prompting the country's leadership to continue and intensify reforms. At the moment, the Association Agreement is a key document that will shape the nature of Ukraine – EU relations in the long-term perspective.

The future of the EU conditionality, in particular its size, will depend on which scenario of further EU development will be chosen by its member states by 2025.

Keywords: International relations; European integration; post-communist countries; EU enlargement; conditionality; membership criteria

Цитування даної статті: Рудік О. О. Обумовленість ЄС: еволюція та тенденції розвитку / О. О. Рудік // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 81-86. doi: 10.15421/1717135

Citation of this article: Rudik, O. O. (2017). Obumovlenist' YeS: evolyutsiya ta tendentsiyi rozvytku [EU conditionality: evolution and the development trends]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 81-86. doi: 10.15421/1717135 (in Ukrainian).

Received: 19.09.2017

Accepted: 20.10.2017

Обусловленность ЕС: эволюция и тенденции развития

А. А. Рудик

Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара, Днепр, Украина

Исследованы ключевые вехи исторической эволюции обусловленности ЕС от начала процесса европейской интеграции в 1950-х годах и до этапа расширения ЕС на посткоммунистическое пространство в 2000-х годах. Установлено, что ведущей тенденцией развития обусловленности ЕС в указанный период является неуклонный рост ее объема, то есть количества и качества требований и критериев их выполнения. Кратко охарактеризованы различия в применении обусловленности ЕС в отношении западноевропейских и посткоммунистических стран. Выяснено, что институционализация обусловленности ЕС и ее усиление относительно европейских посткоммунистических стран в 1990-х – 2000-х годах были вызваны необходимостью коренной трансформации их общественно-политического строя и экономической модели. В отдельную группу анализа выделены постсоветские страны, заключившие с ЕС соглашения об ассоциации, (Грузия, Молдова, Украина) и определены их особенности в контексте применения обусловленности. Отдельно рассмотрено развитие обусловленности в отношениях между ЕС и Украиной. Выявлено, что объем обусловленности ЕС относительно Украины менялся в зависимости от ее внешнеполитического курса, а также характера и темпа внутренних реформ. Сделано предположение, что будущее обусловленности ЕС, в частности ее объем, будет зависеть от того, какой сценарий дальнейшего развития ЕС до 2025 г. будет избран его государствами-членами.

Ключевые слова: международные отношения; европейская интеграция; посткоммунистические страны; процесс расширения ЕС; обусловленность; критерии членства

Постановка проблеми. У сучасних міжнародних відносинах обумовленість є поширеним інструментом впливу. Американський учений Ф. Шміттер визначає обумовленість як «використання виконання наперед обговорених та зафіксованих політичних зобов'язань як передумови отримання економічної допомоги, полегшення боргового тягаря, надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі, доступу до субсидованого кредиту або набуття омріяного членства в регіональній чи глобальній організації» [9, р. 42] (тут і далі переклад авторки – О. Р.). Застосування покарання (наприклад, призупинення переговорів про вступ) через невиконання певних умов або надання винагороди (наприклад, надання безвізового режиму) у разі їх успішного виконання є сутнісною характеристикою обумовленості ЕС, яку він застосовує до країн-кандидатів, потенційних кандидатів на вступ та навіть до третіх країн, які прагнуть до поглиблення відносин із Союзом. Дієвість обумовленості ЕС пройшла випробування часом, оскільки в період з 2004 по 2013 р. державами-членами Союзу стали 11 посткоммунистичних країн Центральної та Східної Європи та регіону Західних Балкан. Це означає, що в умовах внутрішньополітичної нестабільності, інституційної слабкості та економічної непевності в перехідних країнах обумовленість ЕС може мати вирішальний вплив на зміст, напрям і темп їх трансформаційних процесів. З огляду на вищезазначене, важливим завданням дослідницького порядку денного європейських студій є з'ясування тенденцій подальшого розвитку обумовленості ЕС, особливо стосовно пострадянських країн, які уклали з ЕС угоди про асоціацію.

Аналіз досліджень і публікацій. Процес європейської інтеграції європейських посткоммунистичних країн надав величезний обсяг емпіричного матеріалу, який потребує наукового осмислення. Науковців особливо цікавить роль, яку відіграв ЕС в обумовленні політичних та соціально-економічних змін, які відбулися в країнах-кандидатах у процесі їх інтеграції в ЕС. Серед публікацій у цій сфері, що заслуговують на особливу

увагу, слід відзначити праці Б. Ліпперт, Г. Умба, Ф. Шиммельфеніга, У. Седелмейера, А. Дімітрової, Л. Андонової, Х. Граббе, М. Вахудової, К. Сміт, М. Кремони та інших європейських і американських дослідників. Серед українських дослідників можна виділити праці І. Грицяка, О. Оржель, І. Солоненко, О. Рудіка, Л. Прокопенка, Н. Рудік. Наукові праці цих учених присвячені дослідженню впливу ЕС на європеїзацію посткоммунистичних країн та аналізу обумовленості як одного з механізмів узгодження та з'єднання міжнародної та внутрішньої політик, а також як ефективного інструменту систематизації та організації впливу ЕС на країни-кандидати і треті країни. Оскільки ЕС й надалі залишатиметься ключовим зовнішнім чинником європеїзації посткоммунистичних країн, дослідження сутності обумовленості, її еволюції та тенденцій подальшого розвитку є актуальним і таким, що має практичне значення.

Метою дослідження є розгляд еволюції обумовленості ЕС від самого початку процесу європейської інтеграції та з'ясування тенденції її подальшого розвитку, зокрема стосовно України.

Виклад основного матеріалу. ЕС застосовує обумовленість переважно у двох сферах політики: допомоги і розширення. Обумовленість допомоги пов'язана з відносинами ЕС з країнами, що розвиваються. Сьогодні це понад 70 країн Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону (колишні колонії Франції та Великої Британії), з якими ЕС уклав Ломейські конвенції, які діяли з 1975 по 2000 р., а потім Котонуську угоду (червень 2000 р.). Допомога цим країнам надавалася на основі торговельних угод, які спочатку, як правило, не містили обумовленості. Проте вже третя Ломейська конвенція 1984 р. містила положення щодо поваги до прав людини, а базовими принципами «всеосяжного, збалансованого та глибокого політичного діалогу» сторін у межах Котонуської угоди стали повага прав людини, демократичні принципи, верховенство закону та належне врядування. Політичний діалог передбачає регулярну оцінку дотримання сторонами цих принципів, а його підтримання є, фактично,

основною умовою надання допомоги [11, р. 21 – 22].

Однак набагато важливішою в діяльності ЄС є обумовленість членства, яка бере свій початок у Договорі про заснування Європейської спільноти вугілля та сталі (1951 р.), у ст. 98 якого підтверджено інклюзивну природу процесу європейської інтеграції: «Будь-яка європейська держава може звернутись з проханням про приєднання до цього Договору» [12]. Трохи згодом ст. 237 Договору про Європейську Економічну Спільноту (1957 р.) уже встановлювала чіткий і недвозначний географічний критерій членства в Спільноті та неявний критерій демократичності (країни ЄЕС мають бути демократіями) [13, р. 69].

Перше розширення ЄЕС (вступ Британії, Ірландії та Данії) відбулося без застосування обумовленості, хоча членство Великої Британії було під питанням через суттєві відмінності в національній правовій системі. Протягом перших десятиліть «холодної війни» критерії членства не викликали занепокоєння, оскільки вступ у Спільноту країн, що перебували за «залізною завісою», був неможливим за визначенням. Інші країни Західної Європи були або незацікавлені у вступі (насамперед члени створеної в 1960 р. Європейської асоціації вільної торгівлі) або недемократичними (наприклад, Греція, Іспанія, Португалія).

Першою відкритою заявою щодо демократії як політичної умови членства стала доповідь голови комітету В. Біркелбаха «Про політичні та інституційні аспекти вступу в Спільноту або асоціації з нею» Європейському Парламенту від 19 грудня 1961 р. У цій доповіді заявлено про те, що під час розгляду заявок на членство на додаток до географічних та економічних умов братиметься до уваги й політична структура країни. Щоб запобігти появі «чужорідного елемента» в тілі Спільноти, країна-заявник має гарантувати існування демократичної форми правління в сенсі ліберальної політичної організації [8, р. 7 – 8]. На підставі цієї доповіді Іспанії часів диктатора Франко відмовлено у вступі в ЄЕС. Отже, формування політичної та економічної обумовленості було пов'язане з необхідністю визначити позиції ЄЕС стосовно бажання окремих країн Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія) та Туреччини, політичні режими яких на той момент були недемократичними, встановити зі Спільнотою тісніші відносини, які в перспективі могли б привести до набуття членства.

Значення обумовленості зросло, коли в середині 1970-х рр. ці країни почали перехід від авторитаризму до демократії, фактично розпочавши третю глобальну хвилю демократизації. Однак, незважаючи на важливість поваги до демократії, Європейська Комісія була більше стурбована адміністративними та економічними спроможностями країн-заявників, тим самим зробивши їх імпліцитною умовою членства. Також у відносинах з Грецією «з'явилась рання версія «умови добросусідства», хоча вона була не стільки умовою, скільки заявою про добрі наміри. Комісія та Рада заявили, що вступ Греції не має негативно вплинути на відносини Спільноти з Туреччиною; Греція оголосила, що це не заважатиме

ме зміцненню зв'язків з Туреччиною» [10, р. 110].

Революційні події 1989 р. в країнах ЦСЄ та розпад СРСР і світової соціалістичної системи стали справжнім вододілом для ЄС, його політики розширення та європейської обумовленості. У чергу на вступ стали як західноєвропейські держави-члени ЄАВТ (Австрія, Норвегія, Швеція, Фінляндія), так і посткомуністичні країни ЦСЄ. Незважаючи на те що країни ЄАВТ фактично відповідали всім критеріям ЄС, негативний досвід досягнення домовленостей, надання права на участь та проблемної ратифікації Маастрихтського договору зумовив запровадження посадовими особами Комісії нових умов – країни-кандидати мали погодитись на адаптацію національного законодавства до всього обсягу *acquis communautaire* (правового доробку ЄС). Головною складністю стала імплементація положень Маастрихтського договору щодо спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) та її складової – спільної безпекової та оборонної політики (СБОП). Однак Австрія, Норвегія, Швеція, Фінляндія без проблем вступили в ЄС 1 січня 1995 р. Проте, як і очікувалось, розширення ЄС на Схід, тобто вступ країн ЦСЄ, таїло в собі багато нових викликів, ризиків і проблем.

Після закінчення «холодної війни» в ЄС домінуючою стала ідея остаточного подолання повоєнного розколу та об'єднання Європейського континенту. Лідери ЄС та європейські політики постали перед величезною дилемою – як відповісти на вимоги палких прихильників возз'єднання Європи, з одного боку, і затягих євроскептиків, які просто не вірили в сумісність посткомуністичних країн з Європейським економічним простором (ЄЕП) – з іншого. Проблеми, з якими вони почали стикатись, були дуже серйозними: «В економічному плані країни Центрально-Східної та Південно-Східної Європи історично належали до напівпериферії європейського розвитку. < ... > Історично обумовлений розрив у розвитку проявляв себе не лише у відмінностях у доходах, але й, що важливіше, у відмінностях у менталітеті та поведінці, які можна було спостерігати не лише між країнами, а й у межах однієї країни» [4, р. 81]. Ситуацію ускладнило те, що міжнародні організації та ЄС планували надавати допомогу посткомуністичним країнам у такий же спосіб як і країнам Латинської Америки або Південно-Східної Азії. Але «вони не зрозуміли, що відповідний європейський регіон не був слабозвинутим так само, як інші слабозвинуті частини світу. Вони були недостатньо розвиненими, недостатньо структурованими та неправильно функціонуючими» [4, р. 82].

Складність реформ полягала в необхідності докорінної трансформації як політичного ладу, так і економічної моделі посткомуністичних країн. З іншого боку, після досить легкого вступу в ЄС країн ЄАВТ деякі держави-члени вважали, що поглиблення інтеграції є не просто важливішим питанням порядку денного політики Союзу, а необхідною передумовою для подальшого розширення та охоплення інтеграційними процесами посткомуністичних країн

Центрально-Східної Європи. Відповіддю на занепокоєння щодо обох зазначених питань стали посилення та інституціоналізація обумовленості. Запровадивши економічну та політичну обумовленість, Союз сподівався заохотити посткомуністичні країни до проведення необхідних та болісних реформ, сприймаючи трансформаційні перетворення в Центрально-Східній Європі як запоруку довгострокової стабільності в Європі. Крім того, більш жорсткі умови членства зняли занепокоєність держав-членів щодо несумісності одночасного поглиблення інтеграції та розширення ЄС.

З огляду на це в червні 1993 р. на засіданні Європейської Ради в Копенгагені лідерами ЄС була схвалена позиція Комісії щодо запровадження чіткого набору умов вступу і визнання їх правовими інструментами: «Членство вимагає від країн-кандидатів досягти стабільності інститутів, що є гарантами демократії, верховенства права, поваги до прав людини і меншин та їх захисту, існування функціонуючої ринкової економіки, а також спроможності впоратися з ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах Союзу. Членство передбачає здатність країн-кандидатів взяти на себе обов'язки, що випливають із членства, у тому числі прихильність цілям політичного, економічного і валютного союзу» [2, р. 1]. Рішеннями Копенгагенського саміту фактично відкрито шлях для розширення ЄС на посткомуністичний простір.

Ці умови відомі тепер як Копенгагенські критерії вступу. Для держав-членів було дуже важливо «мінімізувати ризик того, що нові держави-члени стануть політично нестабільними та економічно обтяжливими для існуючого ЄС» [3, р. 10], а також надати посткомуністичним країнам ЦСЄ певного роду керівні настанови щодо реформ. Окрім цих критеріїв (політичного, економічного, юридичного), існував ще один, виконання якого залежало не від спроможності країн-кандидатів, а від спроможності самого ЄС приймати нових бажаних: «здатність Європейського Союзу прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції, також є важливим фактором спільного інтересу як Союзу, так і країн-кандидатів» [2, р. 1]. Ця остаточна умова стала відомою як «спроможність до поглинання» і залишається суто внутрішньою справою Союзу. На відміну від інших критеріїв, виконання цієї умови ніколи не оцінюється, що додає непередбачуваності відносинам між ЄС та країнами-кандидатами.

У такий спосіб держави-члени ЄС, продовжуючи політично невпинний процес розширення на посткомуністичний простір, зарезервували додатковий час для власної необхідної перебудови. Мадридським самітом ЄС (грудень 1995 р.) був запроваджений так званий адміністративний критерій вступу. У рішеннях саміту підкреслювалося, що критерії членства також вимагають обов'язкового створення державою-кандидатом умов для інтеграції шляхом пристосування національних адміністративних структур до європейських. Визнавалось, що ефективна імплементація законодавства за участю відповідних адміністративних та судових структур є необхідною умовою для взаємних зобов'язань, які випливають з членства в ЄС [6]. Важливість Копенгагенських критеріїв була посилена рішеннями Люксембурзького саміту 1997 р., в яких зазначалося, що «відповідність Копенгагенським політичним критеріям є передумовою початку будь-яких переговорів про вступ. Економічні критерії та здатність виконувати зобов'язання, які випливають з членства, мають оцінюватись далекоглядно та гнучко» [5]. Обумовленість стала невід'ємною складовою правової системи ЄС. Досліджуючи еволюцію обумовленості ЄС щодо посткомуністичних країн, в окрему групу варто виділити пострадянські країни – Грузію, Молдову, Україну, – які визначили європейську інтеграцію як стратегічний зовнішньополітичний пріоритет. Особливістю цієї групи країн є те, що вони не мають офіційної перспективи вступу (принаймні, на даний момент), але, натомість, уклали з ЄС угоди про асоціацію, метою яких є максимальне наближення до Союзу шляхом досягнення політичної асоціації та економічної інтеграції. Крім того, усі ці країни все ще перебувають у зоні політичної та соціально-економічної турбулентності, викликані як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Ключовим зовнішнім чинником безсумнівно є Російська Федерація, політика якої стосовно цих країн має чітко виражений деструктивний характер і має на меті їх дестабілізацію і зрив курсу на європейську інтеграцію. Характерно, що в усіх цих країнах зусиллями Росії підтримуються сепаратистські рухи, що призвело до утворення на їх територіях «заморожених конфліктів» (Грузія, Молдова) або до виникнення тривалого збройного конфлікту (Україна). До того ж значна частина української території була брутально анексована Росією (АР Крим), що стало першим таким випадком у повоєнній Європі.

Обумовленість у відносинах між ЄС та Україною еволюціонувала від рамкової УПС, яка не містила навіть елементів обумовленості, до Угоди про асоціацію, досягнення мети якої, обумовлене виконанням сторонами (насамперед Україною) цілого ряду вимог як політичного, так і економічного характеру. Можна стверджувати, що обсяг обумовленості ЄС (тобто кількість та якість вимог і критеріїв їх виконання) щодо України змінювався залежно від її зовнішньополітичного курсу, а також характеру і темпу внутрішніх реформ.

Так, у відповідь на прагнення України до поглиблення відносин (зроблена в червні 1998 р. офіційна заява про прагнення набутти статусу асоційованого членства в ЄС та затверджена Указом Президента України «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу»), ЄС охарактеризував стан двосторонніх відносин як стратегічне унікальне партнерство, визнав європейські прагнення та привітав європейський вибір. У схваленій Європейським Парламентом у березні 2001 р. резолюції стосовно спільної стратегії ЄС щодо України Союзу запропоновано підготувати дорожню карту, зазначивши, що кожен її

крок передбачатиме виконання певних умов, зокрема щодо проведення внутрішніх реформ. Іншим прикладом є запропонована Європейською Комісією у квітні 2010 р. так звана матриця реформ – одностороння ініціатива ЄС, спрямована на заохочення керівництва України до проведення необхідних реформ шляхом пропонування певних стимулів у вигляді поглиблення співпраці в ряді важливих для нашої країни сфер. Показовим стимулом до реформ стало надання Україні безвізового режиму з ЄС, заради отримання якого Верховною Радою України було прийнято 144 закони [1].

Більше того, ЄС суттєво збільшив ціну невиконання безвізовими країнами взятих на себе зобов'язань. Ухвалений ЄС в лютому 2017 р. механізм призупинення безвізового режиму зобов'язав Європейську Комісію впродовж семи років здійснювати моніторинг стану виконання безвізовими країнами критеріїв, які були частиною Плану дій з візової лібералізації, і щороку звітувати про його результати перед Європейським Парламентом та Радою ЄС [7, р. 3]. У разі виявлення тривалих і системних порушень зобов'язань безвізовий режим може бути призупинений.

Як уже зазначалось, положення Угоди про асоціацію є обов'язковими до виконання. З огляду на це обумовленість може стати потужним стимулом внутрішніх перетворень в Україні, спонукаючи керівництво країни до продовження та активізації реформ. На даний момент угода є ключовим документом, який обумовлюватиме характер відносин України з ЄС на довгострокову перспективу. Хоча текст угоди не містить положень щодо перспектив вступу України в ЄС, успішна імплементація цього документа істотно наблизить Україну до виконання Копенгагенських критеріїв вступу, які на сьогодні є ключовою складовою обумовленості членства ЄС. Як бачимо, обумовленість ЄС і в цьому випадку діє як інструмент європейської інтеграції.

Подальший розвиток обумовленості ЄС залежатиме від обраного Союзом сценарію свого майбут-

нього. Розроблені Європейською Комісією навесні 2017 р. п'ять сценаріїв майбутнього ЄС до 2025 р. – «Продовжуємо роботу», «Нічого, крім єдиного ринку», «Ті, хто бажають більшого, робитимуть більше», «Робити менше, але більш ефективно», «Робити набагато більше разом» – пропонують державам-членам моделі інтеграції, які варіюються від збереження статус-кво або зосередження на максимізації переваг єдиного внутрішнього ринку до суттєвого поглиблення співпраці. Зрозуміло, що обсяг обумовленості членства ЄС буде мінімальним, якщо оберуть сценарій «Нічого, крім єдиного ринку», і суттєво більшим за сценарій «Робити набагато більше разом» [14, р. 15 – 25]. ЄС має визначитися зі сценарієм / сценаріями восени 2017 р. У будь-якому разі умови вступу в ЄС та навіть поглиблення співпраці з Союзом можуть істотно змінитися, що стане черговим випробуванням для країн-кандидатів, потенційних кандидатів та третіх країн.

Висновки. Таким чином, виразною тенденцією розвитку обумовленості ЄС є неухильне збільшення її обсягу, особливо стосовно посткомуністичних країн. Розпочавши в 1950-х рр. висування мінімально можливих вимог до країн, які бажали приєднатися до Спільноти, Союз в 1990-х рр. стрімко наростив обсяг обумовленості, офіційно ухваливши набір критеріїв вступу та розбудувавши системи звітності про досягнутий країнами-кандидатами поступ.

Вимоги, які ЄС висуває до країн-кандидатів або країн, які є потенційними кандидатами на вступ, давно вийшли далеко за межі стандартного пакета умов міжнародних фінансових організацій і сьогодні стосуються ключових соціально-політичних атрибутів держави. Обумовленість ЄС застосовується й до країн, які поки що не мають офіційної перспективи членства, але визначили європейську інтеграцію як стратегічний зовнішньополітичний пріоритет, зокрема до України. Майбутнє обумовленості ЄС, зокрема її обсяг, залежатиме від того, який сценарій подальшого розвитку ЄС до 2025 р. оберуть його держави-члени.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. А. Парубій: ВРУ ухвалила 144 закони, щоб отримати «безвіз». – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1657036-a-parubiy-vru-ukhvalila-144-zakoni-schob-otrimati-bezviz>
2. Copenhagen European Council – 21 – 22 June 1993. Presidency Conclusions. Available at: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/europeanCouncil/pdf/cop_en.pdf
3. Grabbe, H., 2006. The EU's Transformative Power – Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe. London: Palgrave Macmillan. 231.
4. Inotai, A., 2003. The «Eastern Enlargements» of the European Union. In The Enlargement of the European Union, ed. M. Cremona. Oxford: Oxford University Press. 260.
5. Luxembourg European Council 12 and 13 December 1997. Presidency Conclusions. Available at: http://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm
6. Madrid European Council, 15 and 16 December 1995. Presidency Conclusions. Available at: http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm
7. Regulation of the European Parliament and of the Council amending Council Regulation (EC) No 539/2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement (revision of the suspension mechanism). Available at: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-58-2016-INIT/en/pdf>
8. Report by Willi Birkelbach on the political and institutional aspects of accession to or association with the Community (19 December 1961). Available at: https://www.cvce.eu/en/obj/report_by_willi_birkelbach_on_the_political_and_institutional_aspects_of_accession_to_or_association_with_the_community_19_december_1961-en-2d53201e-09db-

43ee-9f80-552812d39c03.html

9. Schmitter, P. (2002). The Influence of the International Context upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies. *The International Dimensions of Democratization: Europe and Americas* / L. Whitehead eds., pp. 26-54. Oxford: Oxford University Press

10. Smith, K. E., 2003. The Evolution and Application of EU Membership Conditionality. In *The Enlargement of the European Union*, ed. M. Cremona. Oxford: Oxford University Press. 260 p.

11. The Cotonou Agreement 2014 (signed in Cotonou on 23 June 2000, revised in Luxembourg on 25 June 2005, revised in Ouagadougou on 22 June 2010) and multiannual financial framework 2014–20. Available at: http://www.europarl.europa.eu/intcoop/acp/03_01/pdf/mn3012634_en.pdf

12. Treaty constituting the European Coal and Steel Community. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Treaty%20constituting%20the%20European%20Coal%20and%20Steel%20Community.pdf>

13. Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957). Available at: http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/cca6ba28-0bf3-4ce6-8a76-6b0b3252696e/publishable_en.pdf

14. White paper on the future of Europe and the way forward «Reflections and scenarios for the EU27». – European Commission COM(2017)2025 of 1 March 2017. Available at: https://ec.europa.eu/commission/white-paper-future-europe-reflections-and-scenarios-eu27_en

REFERENCES

1. A. Parubiy: VRU ukhvalyla 144 zakony, shchob otrymaty «bezviz» [A. Parubiy: The Verkhovna Rada has passed 144 laws to get «visa free»]. Available at: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1657036-a-parubiy-vru-ukhvalila-144-zakoni-schob-otrimati-bezviz> (in Ukrainian)

2. Copenhagen European Council – 21 – 22 June 1993. Presidency Conclusions. Available at: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/europeanCouncil/pdf/cop_en.pdf

3. Grabbe, H. (2006). *The EU's Transformative Power – Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*. London: Palgrave Macmillan. 231.

4. Inotai, A. (2003). The «Eastern Enlargements» of the European Union. In *The Enlargement of the European Union*, ed. M. Cremona. Oxford: Oxford University Press. 260.

5. Luxembourg European Council 12 and 13 December 1997. Presidency Conclusions. Available at: http://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm

6. Madrid European Council, 15 and 16 December 1995. Presidency Conclusions. Available at: http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm

7. Regulation of the European Parliament and of the Council amending Council Regulation (EC) No 539/2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement (revision of the suspension mechanism). Available at: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-58-2016-INIT/en/pdf>

8. Report by Willi Birkelbach on the political and institutional aspects of accession to or association with the Community (19 December 1961). Available at: https://www.cvce.eu/en/obj/report_by_willi_birkelbach_on_the_political_and_institutional_aspects_of_accession_to_or_association_with_the_community_19_december_1961-en-2d53201e-09db-43ee-9f80-552812d39c03.html

9. Schmitter, P. (2002). The Influence of the International Context upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies. *The International Dimensions of Democratization: Europe and Americas* / L. Whitehead eds., 26 - 54. Oxford: Oxford University Press.

10. Smith, K. E. (2003). The Evolution and Application of EU Membership Conditionality. In *The Enlargement of the European Union*, ed. M. Cremona. Oxford: Oxford University Press. 260.

11. The Cotonou Agreement 2014 (signed in Cotonou on 23 June 2000, revised in Luxembourg on 25 June 2005, revised in Ouagadougou on 22 June 2010) and multiannual financial framework 2014–20. Available at: http://www.europarl.europa.eu/intcoop/acp/03_01/pdf/mn3012634_en.pdf

12. Treaty constituting the European Coal and Steel Community. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Treaty%20constituting%20the%20European%20Coal%20and%20Steel%20Community.pdf>

13. Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957). Available at: http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/cca6ba28-0bf3-4ce6-8a76-6b0b3252696e/publishable_en.pdf

14. White paper on the future of Europe and the way forward «Reflections and scenarios for the EU27». – European Commission COM(2017)2025 of 1 March 2017. Available at: https://ec.europa.eu/commission/white-paper-future-europe-reflections-and-scenarios-eu27_en

Рудік Олександра Олександрівна – аспірант кафедри міжнародних відносин
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72
E-mail: alexorudi@ukr.net

Rudik Oleksandra O. – postgraduate, department of international relations
Oles Gonchar Dnipro National University
Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine
E-mail: alexorudi@ukr.net
ORCID 0000-0002-0866-3752

Україна – Ізраїль: крізь призму глобальної геополітики

П. П. Черник

Національна Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
Львів, Україна

УДК: 327: (477)+(569.4)

doi: 10.15421/1717136

Доведено, що Україна та Ізраїль на сьогоднішній день вважаються відносно молодими державами. Проте історія відносин між українським та єврейським народами налічує не одне століття. Що ж стосується новітньої доби, то Україну та Ізраїль поєднують понад 25 років досвіду дипломатичних відносин.

З'ясовано – Ізраїль, як і Україна зараз, мав перед собою чисельні виклики, що загрожували самому його подальшому існуванню. Тому саме ця країна готова надати необхідну допомогу нашій державі, особливо в боротьбі з тероризмом. Станом на сьогодні в Ізраїлі налічується більш як 0,5 мільйона євреїв-вихідців з України, більшість яких активно підтримує зв'язки з нею і висловлюється за подальший розвиток двосторонніх відносин.

Обґрунтовано, що Ізраїль зацікавлений розвивати відносини у сфері сільського господарства, пропонуючи поєднати український потенціал з ізраїльськими високими технологіями. Наслідком цього можуть бути нові експортні можливості українських виробників, що відповідатиме світовим трендам і зростаючим потребам світового ринку в продовольстві та продуктах харчування. І хоча Ізраїль не приєднався до міжнародних санкцій проти Росії, він став однією з більшості країн світу, що висловилися в ООН на підтримку України, визнавши РФ агресором і окупантом частини української території. У такому значенні Ізраїль може бути стратегічним союзником України не тільки на Близькому Сході, а й в широкому глобальному контексті.

Ключові слова: терористична загроза; міждержавні відносини; стратегічне партнерство; економічне співробітництво

Ukraine-Israel: through the prism of global geopolitics

P. P. Chernyk

National Army Academy named after hetman Petro Sahajdachnyj, Lviv, Ukraine

Nowadays Israel is a member of Organisation for Economic Cooperation and Development. Its GDP per capita is ten times bigger than Ukrainian. Israel heads top lists of the most innovative countries in the world due to its exceptional system of organisation scientific researches; it possesses highly successful agriculture and healthcare system. Rising influence of Israel in the world due to economic reforms, usage of advanced technologies and despite continuing military conflict is an excellent example of success for Ukraine and its experience ought to be adapted. Considerable commercial and economic, cultural and humanitarian potentials of both countries create for this a favourable perspective. Diplomatic relations between Ukraine and Israel have a record of 25 years. During this period both states have promoted close cooperation through a number of interstate, intergovernmental and interdepartmental bilateral documents which regulate activities in political, economical, scientific and technical, military, cultural and humanitarian spheres and for that matter they concern consular relations, law enforcement and customs issues, issues concerning education, communication, agriculture and environment protection etc. Our countries are connected not only by political and socio-economic relations. Since the 1990s approximately five hundred thousand people have moved to Israel from Ukraine and according to unofficial figures approximately forty thousand Israeli citizens stay in Ukraine on business or as family members on a daily basis. Since 2011 Ukraine and Israel have shared visa-free regime and there was signed the Agreement on Temporary Employment of Ukrainian Workers in Specific Labor Market Sectors in the State of Israel. According to Ukraine-Israel Business Council, nowadays both states are connected by more than 40 flights per week. Ukraine is of great interest for Israel as a birthplace of Hasidism and Ukrainian cities and resorts become more tourist attractive. On the whole, Ukrainian expert environment and state establishment consider Israel as a «transformational model» of some kind since this is the country that has become successful regardless of the ongoing war. It is known that since its foundation and up to now, Israel is in the state of permanent military conflict. However, it managed to flourish and insure its self-sufficient security. From the political perspective, both countries strive for each other's support on the international arena: Ukraine needs support in resistance to Russian aggression and Israel in its own conflict with Palestine. Nevertheless, maintaining of one's own national interests and dependency on wider geopolitical context do not always allow countries consistently to be allies and in some cases, it may lead to mutual distrust and deterioration in relations. Israel is a significant partner of Ukraine in the Middle East. It is worth mentioning that dynamics of bilateral relations between Ukraine and Israel is higher than with any other countries of the Middle East, Africa and even some member states of EU. However, Israel refrains from public censure of Russian aggression including imposing sanctions against the RF etc.

Keywords: terrorist threat; interstate relations; strategic cooperation; economic cooperation

Цитування даної статті: Черник П. П. Україна – Ізраїль: крізь призму глобальної геополітики / П. П. Черник // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 87-93. doi: 10.15421/1717136

Citation of this article: Chernyk, P. P. (2017). *Ukrayina – Izrayil': kriz' pryzmu hlobal'noyi heopolityky* [Ukraine-Israel: through the prism of global geopolitics]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 87-93. doi: 10.15421/1717136 (in Ukrainian).

Received: 20.09.2017

Accepted: 21.10.2017

Україна – Ізраїль: сквозь призму глобальної геополітики

П. П. Черник

Национальная Академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного, Львов, Украина

Доказано, що на сьогоднішній день Україна і Ізраїль вважаються відносно молодими державами. Однак історія відносин між українським і єврейським народами налічує не одне століття. Що ж стосується нової епохи, то Україну і Ізраїль об'єднують більше 25 років дипломатичних відносин.

Вияснено – Ізраїль, як і Україна зараз, мав перед собою численні виклики, які загрожували його подальшому існуванню. Тому саме ця країна готова надати необхідну допомогу нашій державі, особливо в боротьбі з тероризмом. На сьогодні в Ізраїлі нараховується більше 0,5 мільйона євреїв-вихідців з України, більшість з яких активно підтримує зв'язки з нею і виступає за подальше розвиток двосторонніх відносин.

Обґрунтовано, що Ізраїль зацікавлений розвивати відносини в сфері сільськогосподарського виробництва, пропонуючи поєднати український потенціал з ізраїльськими високими технологіями. Наслідком цього можуть стати нові експортні можливості українських виробників, що відповідають світовим трендам і зростаючим потребам світового ринку в продуктах харчування та сировині. І хоча Ізраїль не приєднався до міжнародних санкцій проти Росії, він став одним з більшості країн світу, які висловилися в ООН на підтримку України, визнавши РФ агресором і окупантом частини української території. В цьому сенсі Ізраїль може стати стратегічним союзником України не тільки на Близькому Сході, але й в ширшому глобальному контексті.

Ключові слова: терористична загроза; міждержавні відносини; стратегічне партнерство; економічне співробітництво

Постановка проблеми. Останнім часом в українському експертному середовищі та державному істеблішменті Ізраїль сприймається як певна «трансформаційна модель» – країна, яка стала успішною попри триваючу війну. Як відомо, Ізраїль від свого створення і донині перебуває у стані постійного збройного конфлікту, однак зміг досягти розквіту, а також забезпечити власну безпеку та самодостатність. У політичній площині обидві країни прагнуть підтримки одна одної на міжнародній арені: Україна – у протидії російській агресії, Ізраїль – у власному протистоянні з Палестиною. При цьому переслідування власних національних інтересів, а також залежність від ширшого геополітичного контексту не завжди дозволяє країнам послідовно виступати союзниками, а подекуди породжує взаємну недовіру і погіршення відносин.

У відносинах з Ізраїлем загалом не працює звична для України система координат, у якій орієнтиром є європейська інтеграція. Ізраїль, якого з Україною об'єднує Європейська політика сусідства, провадить щодо ЄС політику, абсолютно відмінну від української.

Ізраїль – особливий партнер України на близькосхідному напрямку. Варто лише зазначити, що динаміка двосторонніх відносин України з Ізраїлем є вищою, ніж з усіма іншими країнами Близького Сходу, Африки та навіть деякими країнами-членами ЄС. Утім, Ізраїль утримується від публічного засудження російської агресії, а також від запровадження санкцій проти РФ тощо. Тому на сьогодні дослідження динаміки українсько-ізраїльських відносин більш ніж актуальне.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід констатувати, що досліджень на дану тематику доволі багато. Досить широко питання українсько-ізраїльських відносин висвітлено в роботах таких науковців, як Давидчук С. [1], Заблоцький В., Ряхих В. [2], Зарембо К. [3], Тарасенко Н. [10], однак з огляду на

швидкоплинність світових геополітичних процесів дана тематика потребує постійного уточнення та наукового опрацювання.

Метою дослідження є визначити геополітичні аспекти українсько-ізраїльських відносин сучасної доби в найширшому глобальному контексті.

Виклад основного матеріалу. Дипломатичні відносини України та Ізраїлю мають 25-річну історію. За цей період обидві держави налагодили тісне співробітництво через низку міждержавних, міжурядових та міжвідомчих двосторонніх документів, які регламентують діяльність у політичній, економічній, науково-технічній, військовій, культурно-гуманітарній сфері, а також стосуються консульських відносин, правоохоронних та митних питань, освіти, зв'язку, сільського господарства, охорони довкілля тощо [10].

Наші країни пов'язують не лише політичні і соціально-економічні зв'язки. З початку 1990-х в Ізраїль з України переїхали близько 500 тис. осіб і за неофіційними даними в Україні щодня перебувають по роботі, а також як члени сімей близько 40 тис. громадян Ізраїлю. Із 2011 р. між Україною та Ізраїлем діє безвізовий режим, укладено Угоду про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих галузях на ринку праці Ізраїлю. За даними ділової ради «Україна-Ізраїль», нині дві держави пов'язані більш як 40 авіарейсами на тиждень. Великий інтерес для ізраїльтян Україна становить як батьківщина хасидизму, посилюється туристичний інтерес до українських міст і курортів [10].

Разом з тим, відносини України та Ізраїлю різко погіршилися наприкінці 2016 р., коли Україна в числі 14 членів Радбезу ООН підтримала резолюцію, яка визнавала, що створення Ізраїлем поселень на окупованій палестинській території «не має юридичної сили і є кричущим порушенням міжнародного права». Такий крок України був кваліфікований керівництвом Ізраїлю як недружній, особливо

на тлі підтримки напередодні делегацією цієї країни резолюції Радбезу ООН щодо визнання РФ окупантом і агресором. Дипломатичний скандал між Україною та Ізраїлем набув широкого резонансу в українському експертному середовищі, ставши приводом як для аналізу обґрунтованості дипломатичної позиції України в голосуванні за «антиізраїльську» резолюцію, так і для прогнозування її впливу на перспективи українсько-ізраїльського співробітництва [10].

Як наслідок, під час дискусій в ООН щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту Київ незмінно виступає із засудженням політики ізраїльських поселень як такої, що суперечить міжнародному праву, а Ізраїль на це незмінно бурхливо реагує. А саме: Ізраїль не підтримав ключовий для України документ - резолюцію ГА ООН про територіальну цілісність України, що була ухвалена 27 березня 2014 р.; делегація Ізраїлю утрималась від приєднання до співавторів ініційованої Україною резолюції 26-ї сесії Ради ООН з прав людини (РПЛ) «Співпраця та допомога Україні в галузі прав людини» (червень 2014 р.); уряд Ізраїлю, ідучи назустріч проханням РФ, заблокував постачання нашій державі ізраїльських БПЛА (до речі, це один з найбільших аспектів російсько-ізраїльського співробітництва [8; 9]); у березні 2015 р. Ізраїль не підтримав Спільну заяву від імені 41 країни щодо ситуації з правами людини в АР Крим; делегація Ізраїлю відмовилася стати співавтором резолюції ГА ООН щодо «Ситуації з правами людини в Криму»; Україна визнала трагедію Голокосту актом геноциду єврейського народу. Натомість Ізраїль проігнорував усі зустрічні прохання української сторони й не визнав Голодомор актом геноциду українського народу тощо [12].

Тим не менше, Ізраїль все більше набуває статусу світової, впливової держави. Фактором, який вплинув на появу Ізраїлю у списку впливових країн, стала зміна близькосхідного балансу сил. Сирія, колись один з найзапекліших ворогів Ізраїлю і найбільша загроза його безпеці, тепер сама потерпає від війни. Проти терористичних організацій ХАМАС, ІДІЛ, Ісламський джихад так само, як і Ізраїль, виступають найпотужніші держави світу, у тому числі США, які за нового президента Д. Трампа особливо підкреслюють свою прихильність до Ізраїлю. Позиція Д. Трампа щодо розв'язання палестино-ізраїльського конфлікту стала зрозумілою ще до його вступу на пост президента США. Одразу після ухвалення Радою Безпеки ООН резолюції про заборону єврейських поселень на палестинських територіях у грудні 2016 р., Д. Трамп заступився за Ізраїль, закликавши його «залишатися сильним» і дочекався 20 січня – дня інавгурації. Знаковим стало й те, що прем'єр-міністр Ізраїлю Б. Нетаньяху став одним із перших політиків, з ким Д. Трамп провів телефонні переговори [10].

Є ще один принциповий вектор, котрий однозначно впливає на українсько-ізраїльські відносини – це, звичайно, Росія, яка є надпотужним гравцем на Близькому Сході.

За словами ізраїльських співрозмовників такі кроки, як засудження або введення санкцій проти Росії, можуть нести для Ізраїлю екзистенційні наслідки, на кшталт активної підтримки Москвою терористичних угруповань, як-от: ХАМАС або Хезболла. Російський фактор також впливає на військово-технічне співробітництво України та Ізраїлю [3]. Росію неодноразово звинувачували в тому, що вона підтримує ХАМАС, а не тільки Хезболлу, і в Ізраїлю навіть є докази того, що ХАМАС використовує російське озброєння! ХАМАС не входить в число терористичних організацій в Росії. Тому Ізраїль дуже обережно здійснює свою політику в регіоні, оскільки розуміє, що якщо Росія почне системніше озброювати ХАМАС, то це може призвести до посилення збройних конфліктів у регіоні [4].

Не менш критичним питанням є сама Сирія, у якій вирує громадянська війна за участю військового контингенту Росії. У Сирії перебуває російська ударна авіагрупа, котра час від часу провокує ізраїльтян перетинами їхнього кордону, на що Ізраїль готовий відповісти силою. На сьогодні ця межа вкрай тонка і керівництво Ізраїлю докладає максимум зусиль для збереження балансу, однак червоні лінії можуть бути перейдені будь-якої миті. Йорданія також досить активно спілкується з Росією і це створює додатковий фактор небезпеки. Саме тому ізраїльтяни намагаються публічно Росію зайвий раз не чіпати [4].

Не можемо обминути увагою й ізраїльсько-іранську проблему в російському вираженні. Для Ізраїлю Іран на сьогоднішній день – ворог номер один. Саме тому Ізраїль дуже активно виступає проти скасування санкцій щодо Ірану і будь-якої ядерної діяльності цієї країни. Російська Федерація здійснює активну комплексну підтримку Ірану одночасно наголошуючи, що дії Росії нічого спільного з агресивною діяльністю Ірану не мають. Разом з тим в Ізраїлі добре розуміють, що тісне військово-технічне співробітництво Росії та Ірану несе суттєву загрозу Ізраїлю, особливо у застосуванні ракетного озброєння великого радіусу дії [4]. Саме в такому ключі і слід розглядати позицію Ізраїлю в частині українсько-російського протистояння.

Для України також є важливим досвід 8-мільйонного Ізраїлю, який не лише від початку свого існування знаходиться фактично в умовах війни, але й активно вибудовує власну економіку, розвиває високі технології і створює сучасні збройні сили, з якими змушені рахуватися його сусіди.

Тому для України, як воюючої країни, безумовно, важливим є розвиток ВТС з Ізраїлем, як одним із світових лідерів у сфері високих технологій. Але ця країна дуже обережно і прагматично підходить до зазначеного питання, у тому числі з

огляду на високий рівень її співробітництва з Росією. Втім відомо, що Ізраїль терміново припинив реалізацію програми з випуску для ЗС РФ тактичних безпілотників після того, як російський БПЛА було перехоплено під час польоту в прикордонному районі самого Ізраїлю. Відзначається, що рівень ВТС Ізраїлю з Україною за деякими важливими напрямками, які поки що не розголошуються, поступово підвищується. Київ не раз висловлював зацікавленість у придбанні ізраїльського військового обладнання, зокрема безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та засобів зв'язку. Однак у 2014 р. угода щодо придбання ізраїльських БПЛА, погоджена оборонними відомствами, була заблокована МЗС Ізраїлю через небажання дратувати Росію.

Разом з тим на сьогодні є й спільні моменти – це автомобільні та військово-технічні бази. На нашу авіатехніку можна було б ставити ізраїльську авіаніку і її вже почали встановлювати на наш Ан-124, на вертольоти. Також Міністерство закордонних справ Ізраїлю виділило понад \$100 тис. для військових потреб України тощо [4]. Активну роботу в цьому напрямку веде Голова комітету Верховної Ради з питань національної безпеки і оборони, народний депутат фракції «Народний фронт» Сергій Пашинський, який координує роботу ізраїльського оборонного концерну «Elbit Systems» з Українським оборонпромом [6].

Відомими є факти лікування в Ізраїлі постраждалих під час подій Євромайдану та бійців АТО на сході України. Важливий факт – у грудні 2014 р. ізраїльські медики разом із експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я розпочали практичну роботу з підвищення якості української медицини [1].

Крім того, в Україні вже працюють приватні ізраїльські фірми, що допомагають у фізичній та психологічній реабілітації тих, хто постраждав від наслідків війни. З огляду на зростаючі потреби у цій сфері, за участю ізраїльських фахівців, планується відкрити Центр з реабілітації. Також важливою є допомога ізраїльтян у підготовці кадрів та передачі досвіду в тактичній медицині, підготовці особового складу військових підрозділів з надання першої допомоги на полі бою і т.д. [2].

Головна медсестра Міністерства охорони здоров'я Ізраїлю проводила в Україні заходи з підвищення кваліфікації українських медсестер. В Україні побувала делегація «Маген Давид адом» – ізраїльського еквівалента Міжнародного Червоного Хреста. Вона допомагала створювати інструкції для екіпажів мобільних амбулаторій з надання допомоги бійцям і мирним мешканцям у зоні АТО [1].

Помітною також стала допомога ізраїльтян у навчанні українських бійців для АТО. Ізраїльський інструктор Цві Азріелі, який брав участь у створенні єврейських дружин самооборони Києва та Маріуполя, а також у доправленні тяжкопоранених українських бійців до Ізраїлю, розпочав у квітні 2016 р.

підготовку бійців новоствореного батальйону легкої піхоти Національної гвардії України. Також ізраїльтяни проводять тренінги для психологів із надання допомоги військовим і цивільним, які внаслідок бойових дій отримали психологічні травми.

Дійсно проривним можна вважати візит прем'єр-міністра В. Гройсмана до Ізраїлю в травні 2017 р.

Тоді В. Гройсман провів зустріч із прем'єр-міністром Ізраїлю Б. Нетаньяху Далі у присутності прем'єрів Україна та Ізраїль підписали низку двосторонніх документів: спільну Декларацію про наміри про співробітництво у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків, План співробітництва у галузі охорони здоров'я та медицини, Адміністративне розпорядження відносно взаємної допомоги в митних питаннях стосовно обміну даними статистики двосторонньої торгівлі, Імплементаційний протокол (будівельна галузь) до Угоди про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих галузях на ринку праці Держави Ізраїль тощо. Політики наголосили, що працюють над підписанням Угоди про зону вільної торгівлі [11].

В Єрусалимі В. Гройсман зустрівся з президентом Ізраїлю Р. Рівліном. Останній наголосив, що Ізраїль підтримує суверенітет і територіальну цілісність Української держави.

Український прем'єр-міністр звернув увагу президента Ізраїлю на трагедію, яка спіткала український народ у минулому сторіччі – трагедію Голодомору. Він закликав ізраїльську сторону до поглибленого вивчення цього питання, що зробить можливим визнання цієї трагедії актом геноциду українського народу. Більше того, прем'єр-міністр України відвідав Меморіальний комплекс Голокосту «Яд Вашем» в Єрусалимі і вшанував пам'ять жертв трагедії. Разом з дружиною він поклав вінок до пам'ятника жертвам, запалив Вічний вогонь, оглянув експозицію Меморіального комплексу та Дитячий меморіал [11].

Володимир Гройсман в Єрусалимі відвідав національне та військове кладовище на горі імені Т. Герця – місце поховання лідерів держави, видатних діячів та людей, які віддали життя за Ізраїль. Голова Уряду поклав вінок до могили Теодора Герця – видатного єврейського громадського та політичного діяча. Також прем'єр відвідав «Гай націй» в Єрусалимі та посадив оливкове дерево. Також В. Гройсман провів зустріч зі спікером кнесету Юелем Едельштейном. Йшлося про активізацію міжпарламентського співробітництва і взаємодію країн на інших рівнях [11].

Україна та Ізраїль шукатимуть спільні рішення проблеми нелегальної міграції та політичних біженців, а також усунення складнощів, з якими стикаються українці при перетині ізраїльського кордону. Про це йшлося на зустрічі українського прем'єра зі співголовою Українсько-ізраїльської міждержаво-

вої комісії з питань торговельного та економічного співробітництва, міністром з питань охорони навколишнього середовища, міністром у справах Єрусалима та спадщини Держави Ізраїль Зеєвом Елькіним [11].

З міністром оборони Ізраїлю А. Ліbermanом В. Гройсман обговорив можливості посилення співробітництва країн у військово-технічній сфері. Прем'єр-міністр України поінформував ізраїльську сторону про ситуацію на Донбасі і висловив зацікавленість у досвіді Ізраїлю щодо лікування та реабілітації учасників бойових дій [11].

На зустрічі з Патріархом Святого Града Єрусалима і всієї Палестини, Сирії, Аравії, всього Заїорданія Теофілом III йшлося про відновлення міжцерковного діалогу. Медичні та фармакологічні технології Держави Ізраїль визнані одними з найкращих у світі і можуть бути максимально корисними для України в контексті реалізації оголошеної Урядом реформи сфери охорони здоров'я. Про це сказав український прем'єр під час зустрічі з керівництвом Центру «Тева» та керівниками провідних ізраїльських компаній сфери біомедичної інженерії [11].

Продовжуючи, наголосимо, що доволі важливим аспектом, на нашу точку зору, є міжрегіональна співпраця між країнами, яка покликана зміцнити співробітництво не тільки безпосередньо між урядами, а й між містами. Уже стало доброю традицією підписання взаємовигідних угод між такими містами, як Київ – Єрусалим, Одеса – Хайфа, Харків – Рішон ле-Ціон, Чернівці – Нацрат – Ілліт, Чернігів – Петах-Тиква тощо. Такою співпрацею передбачається розвиток взаємовигідних зв'язків між закладами освіти та освітніми громадськими організаціями; обмін досвідом у галузі інноваційних педагогічних технологій; створення системи моніторингу якості навчання відповідно до міжнародних стандартів; обмін студентами й учнями з метою спільної участі в проектах, олімпіадах, тематичних програмах, спортивних змаганнях та екскурсіях; стажування педагогічних і науково-педагогічних кадрів заради підвищення їхньої кваліфікації та поліпшення мовної практики; проведення спільних конференцій, семінарів, практикумів, мовних курсів; участь творчих колективів у мистецьких, театральних, кіно- та концертних фестивалях, партнерство у сфері фізичної культури та спорту, обмін експозиціями та виставками, співробітництво у музичній справі тощо [5].

Безперечно чи не найважливішим напрямом є економічна співпраця між державами. Розглянемо це питання більш детально.

Отже, обсяг торгівлі товарами та послугами між нашими країнами у 2016 р. склав \$ 861,7 млн. При цьому експорт з України до Ізраїлю суттєво перевищує імпорт, а його чільною складовою є товари сільськогосподарської галузі: зернові, насіння та плоди олійних рослин, продукція борошномельно-

круп'яної промисловості, цукор та кондитерські вироби.

Так, скажімо сьогодні понад 40% ізраїльського хліба випікається з українського борошна. Тільки за 10 місяців 2015 р. Україна експортувала на ізраїльський ринок зернових на суму \$ 217 млн. Майже кожна друга хлібина в Ізраїлі виготовляється з українського борошна. Зокрема в 2014 р. Україна поставила туди 390 тис. тонн пшениці, що становить 41,4% від загального імпорту Ізраїлем цієї культури. При цьому частка імпортованого українського борошна складає 41,7 тис. тонн, або 37% від загального імпорту борошна Ізраїлем тощо [7].

Щодо інвестицій, то ця ніша двосторонніх зв'язків майже незаповнена. Ізраїльські інвестиції в Україну сягають \$ 50 млн., що становить 0,1% від загального обсягу іноземних інвестицій в Україні. Українські інвестиції в Ізраїлі взагалі відсутні. Винятки становлять державні квоти для певних національностей і певних спеціальностей. Так, Україна зараховує до своїх дипломатичних успіхів те, що наприкінці 2016 р. дві держави ратифікували угоду про працевлаштування українських будівельників із квотою на 20 тисяч осіб [3].

Крім того, основними статтями експорту України до Ізраїлю є чорні метали (26,4 %), а також відходи харчової промисловості (9,8 %). У свою чергу Ізраїль експортує до України нафту і продукти її переробки (41,4 %), хімічну продукцію (17,4 %), а також пластмаси та полімерні матеріали (7,1 %), тощо [10].

Дійсно перспективною темою залишається досягнення домовленостей щодо зони вільної торгівлі між Україною та Ізраїлем, що може носити для України стратегічний характер, але це вже завдання більш широких та спеціалізованих досліджень.

Висновки. Сьогодні Ізраїль – член Організації економічного співробітництва та розвитку. Його ВВП на душу населення вдсятеро перевищує український. Ізраїль очолює рейтинги найбільш інноваційних країн світу завдяки своїй винятковій системі організації наукових досліджень, має надзвичайно успішне сільське господарство, систему охорони здоров'я та надпотужні систему національної безпеки та обороною.

Зростаючий вплив Ізраїлю у світі, всупереч тривалому військовому конфлікту, завдяки економічним реформам, використанню новітніх технологій є чудовим прикладом успіху для України, досвід якого варто переймати та розвивати в найширшому контексті. Значний торговельно-економічний, культурний, гуманітарний потенціал обох країн створює для цього сприятливу перспективу.

Сподівання на суттєвий прогрес в розвитку взаємовигідних та таких, що взаємно збагачують відносини двох країн, дає усвідомлення загальної спадщини українського та єврейського народів, що сприятиме виробленню спільного взаємокорисного бачення майбутнього.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Давидчук С. Українсько-ізраїльські відносини (2014–2016 рр.) / С. Давидчук // Зовнішні справи. – Режим доступу: // <http://uaforeignaffairs.com.ua/blog/usi-blogi/view/article/ukrajinsko-izrajilski-vidnosini-2014-2016>
2. Заблоцький В., Рябих В. Україна–Ізраїль: від загальної спадщини до спільного бачення / В. Заблоцький, В. Рябих // Defense express. – Режим доступу: <https://defence-ua.com/index.php/statti/1991-ukrayina-izrayil-vid-zahalnoyi-spadshchyny-do-spilnoho-bachennya>
3. Зарембо К. Складнощі, незрозуміння та перспективи: аудит україно-ізраїльських відносин / К. Зарембо // Європейська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/25/7066208/>
4. Кудрик В. Ізраїль підтримує Україну, але дуже боїться Росію / В. Кудрик // Ukrainian foreign policy association. – Режим доступу: <http://ufpa.org.ua/en/node/938/>
5. Міжрегіональне співробітництво між Україною та Ізраїлем Українсько-ізраїльське співробітництво на муніципальному рівні // Посольство України в державі Ізраїль. – Режим доступу: <http://israel.mfa.gov.ua/ua/ukraine-il/regions>
6. Пашинський обговорив із представником концерну Elbit Systems українсько-ізраїльське співробітництво в сфері національної безпеки // Interfax–Україна. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/439888.html>
7. Понад 40% ізраїльського хліба випікається з укр. зерна // Український державний фонд підтримки фермерських господарств. – Режим доступу: <http://udf.gov.ua/uk/node/377>
8. Российско-израильское сотрудничество в сфере беспилотной техники // NEWSru.co.il. – Режим доступу: http://www.newsru.co.il/finance/17nov2008/drones_124.html
9. Россия покупает израильские БПЛА. Планы, заявления и реальность // Newzz.in.ua. – Режим доступу: <http://newzz.in.ua/newzz/1148824917-rossijsko-izrajskoe-sotrudnichestvo-v-sfere.html>
10. Тарасенко Н. Українсько-ізраїльські відносини: перспективи потепління у 2017 році / Н. Тарасенко // Україна: події, факти, коментарі. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr4.pdf>
11. Усе про візит прем'єра Гройсмана до Ізраїлю // Український репортер. – Режим доступу: <http://ukrreporter.com.ua/politic/ua/rygody-prem-yera-grojsmana-v-izrayili-foto.html>
12. Чорновіл Т. Справжня ціна ізраїльської дружби. 17 прикладів // Новое время. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/choronovil/spravzhnja-tsina-izrajilskoj-druzbi-17-prikladiv-364595.html>

REFERENCES

1. Davydchuk, S. Ukrainsko-izrajski vidnosyny (2014-2016 rr.) [Ukrainian-Israeli relations (2014-2016)]. Available at: // <http://uaforeignaffairs.com.ua/blog/usi-blogi/view/article/ukrajinsko-izrajilski-vidnosini-2014-2016> (in Ukrainian)
2. Zablotskiy, V., Ryabyh, V. Ukraina-Izrail: vid zahalnoi spadshchyny do spilnoho bachennya [Ukraine-Israel: from the common heritage to the common vision]. Available at: // <https://defence-ua.com/index.php/statti/1991-ukrayina-izrayil-vid-zahalnoyi-spadshchyny-do-spilnoho-bachennya> (in Ukrainian)
3. Zarembo, K. Skladnoshchi, nerozumynnya ta perspektyvy: audyt ukrayino-izrajskikh vidnosyn [Difficulties, misunderstandings and prospects: an audit of Ukrainian-Israeli relations]. Available at: // <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/25/7066208/>
4. Kudryk, V. Izrail pidtrymuje Ukrainu, ale duzhe boyitsya Rosiyu [Israel supports Ukraine, but it is very afraid of Russia]. Available at: <http://ufpa.org.ua/en/node/938/> (in Ukrainian)
5. Mizhrehionalne spivrobotnytstvo mizh Ukrainoyu ta Izrailem. Ukrainsko-izrajske spivrobotnytstvo na munitsypalnomu rivni [Inter-regional cooperation between Ukraine and Israel. Ukrainian-Israeli cooperation at the municipal level]. Available at: <http://israel.mfa.gov.ua/ua/ukraine-il/regions> (in Ukrainian)
6. Pashynsky obhovoryv iz pradtavnykom konzernu Elbit Systems ukrajinsko-izrajske spivrobotnytstvo v sferi natsbezbecky [Pashynsky discussed with Elbith Systems' leader Ukrainian-Israeli cooperation in the field of national security]. Available at: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/439888.html> (in Ukrainian)
7. Ponad 40% izrajskoho hliba vypikeyetsya z ukrajinskoho zerna [More than 40% of Israeli bread is baked from Ukrainian grain]. Available at: <http://udf.gov.ua/uk/node/377> (in Ukrainian)
8. Rossiysko-izrajskoye sotrudnichestvo v sferi bespilotnoy tekhniki [Russian-Israeli cooperation in the field of unmanned equipment]. Available at: <http://newzz.in.ua/newzz/1148824917-rossijsko-izrajskoe-sotrudnichestvo-v-sfere.html> (in Ukrainian)
9. Rossiya pokupayet izrajskiye BPLA. Plany, zayavleniya i realnost [Russia buys Israeli UAVs. Plans, statements and reality]. Available at: <http://newzz.in.ua/newzz/1148824917-rossijsko-izrajskoe-sotrudnichestvo-v-sfere.html> (in Ukrainian)
10. Tarasenko, N. Ukrainsko-izrajski vidnosyny: perspektyvy poteplynnya u 2017 rozi [Ukrainian-Israeli relations: the prospect of warming in 2017]. Available at: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr4.pdf>. (in Ukrainian)
11. Use pro vizut prem'yera Hroysmana do Izrailyu [All about Prime Minister Groisman's visit to Israel]. Available at: <http://ukrreporter.com.ua/politic/ua/rygody-prem-yera-grojsmana-v-izrayili-foto.html> (in Ukrainian)
12. Chornovil, T. Spravzhnja tsina izrajskoyi druzhby. 17 prukladiv [The true price of Israeli friendship. 17 examples]. Available at: <http://nv.ua/ukr/opinion/choronovil/spravzhnja-tsina-izrajilskoj-druzbi-17-prikladiv-364595.html> (in Ukrainian)

Черник Петро Петрович – кандидат політичних наук, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу

Національна Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Адреса: 79012, Львів, вул. Героїв Майдану, 32

E-mail: petro.chernyk@ukr.net

Chernyk Petro P. – PhD in political sciences, associate professor, department of the foreign languages and military translation

National Army Academy named after hetman Petro Sahajdachnyj

Address: 32, Gerojiv Majdanu Str., 79012, Lviv, Ukraine

E-mail: petro.chernyk@ukr.net

ORCID 0000-0003-1584-2887

The youth policy of Azerbaijan and its contribution to international cooperation of youth

N. Pashayeva

Baku Slavic University, Ministry of Youth and Sport of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan

УДК 32

doi: 10.15421/1717137

In Azerbaijan, each age group of society has its own role, which is important for strengthening of a stable civil society and other purposes. YOUTH as an important category of the society has many roles depending on the perspective used. In accordance with the Law of the Republic of Azerbaijan on «Youth Policy», young people are persons aged 14-29 years old. This article reviews that the sustainable development of Azerbaijan affects to the positive changes in the society and to the development of lives of young people. The youth of Azerbaijan has an active role in socio-political, economic, cultural, international and other spheres of the country. The young people largely drawn into decision-making processes. The main purposes of the youth policy of Azerbaijan became the creation of conditions for the physical, mental and spiritual development of youth, assistance in the realization of their abilities and competences, the solution of their social problems and the guarantee of the protection of their rights.

The current stage, formed by the rapid spread of globalization and the formation of the information society, requires the improvements of implemented works towards more active participation of young people at a new level in social, economic, scientific, cultural, educational and other fields.

Therefore, there are many new opportunities becoming available that can provide different perspectives and future for today's youth that were not available to previous generations. The author analyses the role of the state policy on youth of Azerbaijan in the development of young people and the methods of its implementation, as well as the contributions of this policy to international youth cooperation. In the context of the international activity of youth from different countries and continents, the researcher focuses on the role of international events implemented in the framework of Azerbaijani youth policy in expanding and developing of international relations and cooperation of youth. That, in turn, has a positive impact on the development of the mutual understanding and international cooperation between states.

Keywords: Azerbaijan; youth policy; international activity of youth; international youth events; international cooperation of youth; Ministry of Youth, Sports and Tourism; United Nations

Молодіжна політика Азербайджану та її внесок у міжнародний розвиток співпраці молоді

Н. Пашаєва

Бакінський слов'янський університет, Міністерство молоді та спорту Азербайджанської Республіки, Баку, Азербайджан

Кожна вікова група суспільства в Азербайджані грає свою роль, що є важливим для зміцнення стабільного громадянського суспільства та інших цілей. Молодь, як важлива категорія суспільства, має багато ролей в залежності від використаної перспективи. Відповідно до Закону Азербайджанської Республіки «Про молодіжну політику», молодими людьми вважаються особи у віці від 14 до 29 років. У статті йдеться про те, що Азербайджан стійко розвивається і змінюється, це впливає на позитивні зміни в суспільстві і на розвиток життя молоді. Таким чином, виникає багато нових можливостей, які забезпечують нинішній молоді представляти різні точки зору і майбутнє, недоступні попереднім поколінням. Автор аналізує роль державної політики щодо молоді Азербайджану в розвитку молоді і методи її реалізації, а також внесок даної політики в міжнародне молодіжне співробітництво. В контексті міжнародної діяльності молоді різних країн і континентів автор фокусується на ролі міжнародних заходів, що реалізуються в рамках молодіжної політики Азербайджану, в розширенні та розвитку міжнародних відносин і співробітництва молоді. Це, в свою чергу, робить позитивний вплив на розвиток взаєморозуміння і міжнародного співробітництва між державами.

Ключові слова: Азербайджан; молодіжна політика; міжнародна молодіжна діяльність; міжнародні молодіжні заходи; міжнародне молодіжне співробітництво; Міністерство Молоді, Спорту та Туризму; Організація Об'єднаних Націй

Цитування даної статті: Пашаєва Н. Молодіжна політика Азербайджану та its contribution до міжнародного співробітництва молоді / Н. Пашаєва // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 93-97. doi: 10.15421/1717137

Citation of this article: Pashayeva, N. 2017. The youth policy of Azerbaijan and its contribution to international cooperation of youth. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 93-97. doi: 10.15421/1717137 (in English).

Received: 21.09.2017

Accepted: 22.10.2017

Молодежная политика Азербайджана и ее вклад в международное сотрудничество молодежи

Н. Пашаева

Бакинский славянский университет, Министерство молодежи и спорта Азербайджанской Республики, Баку, Азербайджан

Каждая возрастная группа общества в Азербайджане играет свою роль, что является важным для укрепления стабильного гражданского общества и других целей. Молодежь, как важная категория общества, имеет много ролей в зависимости от используемой перспективы. В соответствии с Законом Азербайджанской Республики «О молодежной политике», молодыми людьми считаются лица в возрасте от 14 до 29 лет. В статье говорится о том, что Азербайджан устойчиво развивается и меняется, это влияет на позитивные изменения в обществе и на развитие жизни молодежи. Таким образом, возникает много новых возможностей, которые обеспечивают нынешней молодежи различные перспективы и будущее, недоступные предыдущим поколениям. Автор анализирует роль государственной политики в отношении молодежи Азербайджана в развитии молодежи и методы ее реализации, а также вклад данной политики в международное молодежное сотрудничество. В контексте международной деятельности молодежи разных стран и континентов автор фокусируется на роли международных мероприятий, реализуемых в рамках молодежной политики Азербайджана, в расширении и развитии международных отношений и сотрудничества молодежи. Это, в свою очередь, оказывает положительное влияние на развитие взаимопонимания и международного сотрудничества между государствами.

Ключевые слова: Азербайджан; молодежная политика; международная молодежная деятельность; международные молодежные мероприятия; международное молодежное сотрудничество; Министерство Молодежи, Спорта и Туризма; Организация Объединенных Наций

Youth policy is one of the main priorities of the Government of the Republic of Azerbaijan. The care for youth that makes 2.6 million or 26.3 percent of the country population is the important issue of the state policy. Azerbaijan is one of the youngest states in Europe, with 70.4 percent of the total population under the age of 35 [7].

The youth of Azerbaijan has an active role in socio-political, economic, cultural, international and other spheres of the country. The young people largely drawn into decision-making processes. After the collapse of the Soviet Union, post-soviet youth work came to the end. The new youth policy started its implementation gradually and in a difficult context. Like in any post-Soviet transition societies, Azerbaijani youth has faced with a number of problems. The early years of Azerbaijan's renewed independence were a very challenging time with instability and various crises in the country and a war with Armenia over Nagorno-Karabakh territory that is internationally recognized territory of Azerbaijan by a number of pivotal institutions such as United Nations, European Union, Council of Europe, Organization of Islamic Conference, OSCE etc. After national leader Heydar Aliyev's political comeback, socio-political stability was established and conditions for democratic development, as well as political and economic reforms have been provided. As result of these processes, favourable environment for the development and better opportunities of young people have been created and the government has commenced to pay more attention on implementation of proper policy concerning youth problems. The problems of youth policy formation and implementation were solving under the leadership of the President of the Republic of Azerbaijan H.Aliyev. Decree of the President on establishing the Ministry of Youth, Sports and Tourism of the Republic of Azerbaijan» of July 26, 1994, the Law on «Youth policy», state programs for youth and other normative legal acts on the youth policy have determined

the mechanisms for implementation and the legal framework of the scope of works with youth. The opportunities have created the necessary condition for the active participation of youth in the country's socio-political life. Due to the state care, the rights of the youth and their organizations providing their participation in state youth policy expanded. The youth policy conducted by the national leader was the system of measures directed to create socio-political, organizational and legal conditions and guarantees by the state in order to provide all-round development of the youth, their active participation in the social life. The said policy embraced a wide range of fields, education, health, intellectual and moral development of the youth, aspects of leisure time organization, youth problems solution, youth rights protection. All these efforts helped Azerbaijani youth to develop new principles, moral values, and a system of new outlooks on life, the purposes, principles, directions, legal organizational basis of the Youth Policy in the Republic of Azerbaijan.

The main purposes of the youth policy of Azerbaijan became the creation of conditions for the physical, mental and spiritual development of youth, assistance in the realization of their abilities and competences, the solution of their social problems and the guarantee of the protection of their rights. The Law on Youth Policy of the Republic of Azerbaijan adopted on May 6, 2002, defined the goals, principles, and directions, legal grounds of the Youth Policy, regulating the relations in this sphere and coordinating the cooperation between youth institutions. Main principles stated in this document are the bringing up of the youth in the spirit of respect for the history, cultural heritage, customs and traditions, state language and symbols, for the national-moral and universal human values under the basis of the principles of patriotism, statehood, nationality. In addition, the ensuring of active participation of youth and the mobilization of their creative potential for the development of

the country and the solution to the national problems, as well as the inadmissibility of restricting youth rights and freedoms are considered as the main principles of the youth policy [8, p. 16-18]. The issue of youth has always been under the special attention of the Government of Azerbaijan. To ensure youth policy and the regulations related to youth issues, the Ministry of Youth, Sport and Tourism was established as a central state body. Then it has called the Ministry of Youth and Sport since 2006. As a responsible body for youth affairs, the ministry improves youth policy by conducting different events, projects and programs, supports the initiatives and the participation of Azerbaijani youth in international events, coordinates the work of the youth organizations and finances their projects. In addition, the ministry focuses on the promotion of healthy lifestyles among young people and the prevention of smoking, drug abuse, alcoholism and the implementation of social programs for youth and employment assistance, supports the organizations working with young people in difficult circumstances. Working with creative and gifted young people and organizing leisure for young people, propagating patriotic ideas with providing more information about history, national and traditional values, and promoting citizenship ideas also apply to the functions of the ministry [3]. Youth policy became an important element in the process of implementing the political course of the state and in the development of mechanisms functioning of public institutions. This statement is due to strengthening attention from the leading elites to the development of youth policy and to attracting young people staff in the political institutions of the state [9].

The current stage, formed by the rapid spread of globalization and the formation of the information society, requires the improvements of implemented works towards more active participation of young people at a new level in social, economic, scientific, cultural, educational and other fields. Proceeding from this, there have been implemented the programs «Azerbaijan Youth in (2005-2009)» and «Azerbaijan Youth in 2011-2015».

«Azerbaijani Youth in (2005-2009)» is the first program approved by the order of the President of Azerbaijan Republic on August 30, 2005. The program was an important activity document for the implementation of the state youth policy. In connection with the implementation of this Program, successful changes have taken place in the priority areas of the youth policy and progresses were made. In the field of patriotic education of youth sustainable works were carried out, the state support for the creative youth has been expanded. The activities based on international practice and youth initiatives in this sphere were developed. As well as the measures have been taken to address employment problems and stimulate the activities of young people in the regions [1, p. 215-216]. Thus, necessary conditions for the active participation of youth in the country's socio-political life and youth representatives in international events were created. The youth has gotten opportunities to show their initiatives, desires and to implement ideas and its continuous activity inside and beyond the country, and to contribute to international youth cooperation. The implementation of the State Program «Azerbaijani

Youth in 2011-2015» was necessary in order to ensure the next stage in the development of young people. The main goal of the state program was further development of youth policy in the Republic of Azerbaijan, to create favourable conditions for the active participation of youth in the field of management, employment of young specialists and to ensure the solutions of other socio-economic problems. Within the framework of this program, a number of activities were carried out to support the participation of young people in international exchange and intercultural dialogue, as well as to increase the participation of young people in diaspora organization and lobbying [6].

Strategic development of young people and improvement of their potential meeting modern requirements are one of the focused points of the state policy. In this regard, Azerbaijan has developed the Youth Development Strategy. President of Azerbaijan Ilham Aliyev has signed an executive order approving the «Strategy for the Development of Youth of Azerbaijan 2015-2025», which aims to stimulate the intellectual, physical and moral development of young people and encourage their active involvement in the country's socio-economic, public and political life. In international field, the «Youth Development Strategy of Azerbaijan in 2015-2025» is aimed at developing relations with the youth of priority countries for Azerbaijan, supporting international cooperation, coordinating the activities of Azerbaijani youth who live and study abroad, spreading the truths of the Azerbaijani people in the world. Providing consultative, organizational and logistical support to youth work, expanding the ranks of young friends of Azerbaijan. As can be seen, this Strategy covers broader prospects for the development of international activities [4]. The significance of all these legal documents relating to youth testifies to the high appreciation of youth in the country. More than 20 legal documents (laws, governmental programs, etc.) regulating a youth policy both directed to development and protection of the rights of young citizens have been adopted since 1994. Decrees of the President of the Republic of Azerbaijan on «State assistance to the talented youth», on «Providing special scholarships for the talented youth», on «Enhancement of the patriotism and civil feelings of the youth», the Program «Young family», «National Program on solution of social, economic problems of talented adolescent and creative young people, helping to develop their abilities», «Occupancy of the young people dismissed from the army» acts to strengthen the work of physical, mental and ethical, patriotic education of the youth and the solution of their social-economic problems [3, p. 239]. One of the key subjects of the state youth policy are youth organizations. The youth organization is the main factor conditioned the participation of the youth in the development of the civil society. The activities of youth organizations in Azerbaijan cover almost all sectors, including the education (in increasing the quality of education, in applying the best non-formal education methods based on international practise and etc.), the social sector (in unemployment issues, in enhancement of competitiveness of young specialists, in support to vulnerable groups and etc.). The youth organizations encourage volunteer-

ism, implement projects to solve environmental problems, organize social surveys among different groups of population and support public activities that positively affect young generation. Azerbaijani youth organizations are representing in the respectful international youth organizations of the world and Europe and promote the realities about Azerbaijan from the high tribunes. Today Azerbaijani young people actively contribute with the new initiatives in the direction of the establishment of international youth platforms. Azerbaijan's youth policy is one of the exemplary model in the world. Young people from other countries and representatives of international institutions on youth affairs coming to Azerbaijan to participate in international youth events confirm this fact. Contributions of this policy in support of the international activities of youth is large. There are held very many international events concerning youth in Azerbaijan. Over time, for the implementation of such events was accumulated a great deal of experience. Holding international youth events along with economic, sports, cultural and other spheres in Azerbaijan has already become a tradition. It should be noted that, taking into account the great experience of our country in this area, the international organizations undoubtedly chose Azerbaijan to host the events such as the 4th World Forum on Intercultural Dialogue, IV Islamic Solidarity Games, 24th International Caspian Oil and Gas Conference, Formula 1 Azerbaijan Grand Prix and other international in 2017.

In the great scout spirit atmosphere, the 41st World Scout Conference of 2017 was recently organized in Azerbaijan on August 14, 2017. For the first time in the world in the history of scouts, all 169-member countries of the World Organization of the Scout Movement participated in the World Scout Conference. International events take an important place in the state youth policy. Numerous events held in Azerbaijan within the framework of cooperation with international organizations help to unite young people from different countries and develop friendship and cooperation between them. Such events contribute to the mobility and development of young people coming to Azerbaijan. Young people get the opportunities to develop their ideas, find a partner to implement their initiatives and projects. International youth events organized in Azerbaijan cover various spheres. These events are held separately for young scientists, entrepreneurs, doctors, creative youth, scouts, students and young people of other spheres, as well as with participation of all together. The main goals of the youth policy in implementation international events are to create conditions for youth to network, be part of intercultural dialogue, contribute to mutual understanding of nations, participate in youth exchanges, voluntary services, expand borders of friendship and peace. In turn, the activities, contributions, connections and relations of youth from different countries create favorable conditions for close relations and cooperation of their states. Young people, representing different cultures, customs, traditions and values, face only with tolerance in Azerbaijan. At different times, various events were organized on different topics, for promoting the tolerance - the conference «Beyond religious differences: Islam phobia and other forms of discrimination based on religion or belief:

consequences for young people and youth work responses» in 2008 in the spirit of consolidating the results of the «All Different – All Equal» European youth campaign. The conference was co-organised by the Council of Europe's Directorate of Youth and Sport, the Islamic Educational, Scientific and Cultural Organisation and the Ministry of Youth and Sport of Azerbaijan and in co-operation with the European Youth Forum and the Islamic Conference Youth Forum for Development and Cooperation; it brought together over 100 participants from 42 countries [3].

The conference on Youth Policy development «The First Global Forum on Youth Policy» jointly organized by the Government of Azerbaijan, the UN Development Programme, and the Office of the UN Secretary-General's Envoy on Youth, UNESCO and the Council of Europe was held in 2014 in Baku. 705 government representatives, experts, heads of youth organizations and active young people from 165 countries took part in the forum. The main objective of the forum was to attract attention to the youth policy pursued in various countries, bring together the world's experts in the youth policy, analyse existing practices, and set standards of the state youth policy. These events service for creating close communication among young people from various continents, religions, languages and cultures, for establishing and developing intercultural dialogue, relations and cooperation between the youth. Azerbaijan were initiators of creation of various international youth platforms, such as the Youth Forum of the Organization of Islamic Conference «For the sake of dialogue and cooperation», the Youth forum of the countries of GUAM, Association of young lawyers of Eurasia, etc. [5]. Today's youth is the first generation in the new history, living in the conditions of not global confrontation, but integration of the world community, the generation that has improved access to knowledge, experience, technology and resources in order to direct the process of development along a rational, positive path [10]. For any development that happens in any society, the youth must be a significant part in that process of growth. This is a main reason why nowadays the nations, countries and international organizations focus more on the development of youths, because the future of such investments would be never lost.

It can be concluded that the youth policy of Azerbaijan is a one of the priority directions of the state policy. Young people are considered the future because they bring new ideas and energy to the sustainable development processes of the country. The youth policy founded by the national leader of Azerbaijani H.Aliyev is a system of measures aimed at creating social, political and legal conditions and guarantees by the state to ensure the comprehensive development of young people and their active participation in social life. In this article author focused on the fact that the Azerbaijani youth policy actively contributes in building and maintaining intercultural dialogue and international cooperation. In implementation of international youth events Azerbaijan takes into account required new approaches, effective mechanisms for ensuring additional dynamics of youth participation.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Азербайджанская молодежная государственная программа (2005–2009 гг.), Баку: Сборник нормативных правовых документов по молодежной политике, 2009, 373 с.
2. Aliyev V. Гейдар Алиев и современная молодежь / V. Aliyev // Журнал «История и ее проблемы», 2003, № 3, с. 235–246.
3. Страновой лист по молодежной политике. Азербайджан обновлен в 10.03.2010 г. Режим доступа: <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668133/Azerbaijan.pdf/8a496309-232f-40ff-86f6-33670cd37cf1>
4. «Стратегия развития азербайджанской молодежи в 2015–2025 годах». Режим доступа: <http://www.president.az/articles/14132>
5. Отзывы о молодежной политике и молодежной работе в странах Юго–Восточной Европы, Восточной Европы и Кавказа – Азербайджан. Режим доступа: http://www.youthpolicy.org/national/Azerbaijan_2011_Youth_Policy_Briefing.pdf
6. Государственная программа «Азербайджанская молодежь в 2011–2015 годах». Режим доступа: <http://gencler2011-2015.az/pdf/dovlet%20proqrami.pdf>
7. Государственный комитет статистики Азербайджанской Республики, Молодежь Азербайджана 2017 года. Режим доступа: <http://www.stat.gov.az/source/demography/ay/>
8. Закон Азербайджанской Республики «О молодежной политике». Баку: Сборник нормативных правовых документов по молодежной политике, 2009, 373 с.
9. Вовенда А. В. Молодежные организации: их влияние на мировую политику / А. В. Вовенда // Мировая политика. Режим доступа: <http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/vovenda.pdf>
10. Молодежь в процессе развития. Режим доступа: <http://www.ilinskiy.ru/publications/stat/molrazv.php>

REFERENCES

1. *Azerbajdzhanskaya molodezhnaya gosudarstvennaya programma (2005-2009 gg.) [Azerbaijan Youth State Program (2005-2009)].* (2009). Baku: Sbornik normativnyh pravovyh dokumentov po molodezhnoj politike, 2009 (in Russian).
2. Aliyev, V. (2003). Gejdar Aliev i sovremennaya molodezh' [Heydar Aliyev and the modern youth]. *ZHurnal «Istoriya i ee problemy»*, (3): 235-246.(in Russian).
3. Stranovoj list po molodezhnoj politike. Azerbajdzhan obnoven v 10.03.2010 g [Country leaflet on youth policy. Azerbaijan was updated on 10.03.2010]. Available at: <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668133/Azerbaijan.pdf/8a496309-232f-40ff-86f6-33670cd37cf1> (in Russian).
4. «Strategiya razvitiya azerbajdzhanskoj molodezhi v 2015-2025 godah» [«Strategy of development of Azerbaijani youth in 2015-2025»]. Available at: <http://www.president.az/articles/14132> (in Russian).
5. Otzyvy o molodezhnoj politike i molodezhnoj rabote v stranah YUgo-Vostochnoj Evropy, Vostochnoj Evropy i Kavkaza - Azerbajdzhan [Reviews about youth policy and youth work in the countries of South-Eastern Europe, Eastern Europe and the Caucasus - Azerbaijan]. Available at: http://www.youthpolicy.org/national/Azerbaijan_2011_Youth_Policy_Briefing.pdf (in Russian).
6. Gosudarstvennaya programma «Azerbajdzhanskaya molodezh' v 2011-2015 godah» [The State Program «Azerbaijani Youth in 2011-2015»]. Available at: <http://gencler2011-2015.az/pdf/dovlet%20proqrami.pdf> (in Russian).
7. Gosudarstvennyj komitet statistiki Azerbajdzhanskoj Respubliki, Molodezh' Azerbajdzhana 2017 goda [State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, Youth of Azerbaijan in 2017]. Available at: <http://www.stat.gov.az/source/demography/ay/> (in Russian).
8. *Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki «O molodezhnoj politike» [The Law of Azerbaijan Republic «On Youth Policy»].* (2009). Baku: Sbornik normativnyh pravovyh dokumentov po molodezhnoj politike (in Russian).
9. Vovenda, A.V. Molodezhnye organizacii: ih vliyanie na mirovuyu politiku [Youth organizations: their influence on world politics]. *Mirovaya politika*. Available at: <http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/vovenda.pdf> (in Russian).
10. Molodezh' v processe razvitiya [Youth in the development process]. Available at: <http://www.ilinskiy.ru/publications/stat/molrazv.php> (in Russian).

Pashayeva Nisa - doctoral candidate

Baku Slavic University, Ministry of Youth and Sport of the Republic of Azerbaijan

Address: 4, Olimpiya Str., Narimanov, Baku, AZ1110, Azerbaijan

Пашаєва Ніса - докторант

Бакинський слов'янський університет, Міністерство молоді та спорту Азербайджанської Республіки

Адреса: AZ1110, Азербайджан, Баку, вул. Олімпія, 4

ORCID 0000-0003-3746-8566

Легітимаційні технології в міжнародних відносинах

О. Ю. Висоцький

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

УДК 316.774:004.738.5:327

doi: 10.15421/1717138

Стаття ставить проблему можливості управління легітимністю на світовій арені через використання технологій легітимації як ефективних інструментів регулювання міжнародних відносин. Завдяки застосуванню технологічного підходу автору вдалося виокремити і проаналізувати основні легітимаційні технології на світовій арені. Автор доводить, що головна мета легітимаційних технологій – це створення значущості відносин, влади, інститутів, правил, принципів, рішень, символів. Він визначає технології легітимації в міжнародних відносинах як процедури, прийоми, способи та процеси, спрямовані на найбільш оптимальну та ефективну реалізацію цілей і завдань суб'єкта міжнародної діяльності стосовно здобуття, укріплення та розширення своєї влади на міжнародній арені. Автор обґрунтовує думку, що найбільш ефективними та перспективними в глобальному світі є легітимаційні технології союзницького зв'язування. Вони здійснюються через механізм ініціювання союзнно-договірних відносин та багатобічних структур у різноманітних сферах життя міжнародної спільноти у відповідь на наявні або уявні загрози. Такі технології та результати їх використання є надійним фундаментом для успішної реалізації будь-яких інших легітимаційних заходів на світовій арені.

Ключові слова: світова політика; легітимація; глобальне панування; система альянсів та коаліцій; публічна дипломатія; цифрова дипломатія; м'яка влада

Technologies of legitimation in international relations

O. Y. Vysotskyi

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

An important condition for the exercise of power on the world arena is the legitimacy, which may be understood as significance, validity, or compulsory obedience of the subjects of international relations to certain principles, rules, norms, policies, decisions, appeals, and arguments. Meanwhile, all these imperatives are the embodiment of the will of the dominant international actors. This suggests that legitimacy is an important component of global governance, the stabilization of the global order, the global sustainable development. The main objective of the study is to reveal the possibility legitimacy management on the world arena through research the legitimation technologies of as effective tools of the international relations regulation. Methodological basis of research is the technological approach, which allowed to consider the practice of social and political actors as instruments to achieve goals with maximum economy of effort and cost, with the implementation of the powerful tasks for a lower price. The study of the legitimation technologies problem in international dimension has led to fruitful results. The author found that legitimacy is inherently technological, since it is a resource that allows to reduce the cost of the exercise of power. Legitimacy is the importance of all social relations (including political power ones) that defines their recognition and effectiveness. Legitimization makes things and relationships positively or negatively significant. The author argues that the main purpose of the legitimation technologies is to form meaning of relationships, power, institutions, rules, principles, decisions, and symbols. He defines technologies of legitimation in international relations as procedures, techniques, methods and processes aimed to optimal and efficient implementation of the goals and objectives of the actor of international activities to the acquisition, strengthening and expanding its power in the international arena. The author substantiates the idea that the most effective and promising in the global world is an alliance associate legitimation technologies. They are implemented through the mechanism of initiation of the alliance relations and of multilateral structures in various spheres of life of the international community in response to existing or perceived threats. Such technologies and the results of its use is a solid foundation for the successful implementation of any other legitimate tools on the world arena. At the same time, the hybrid legitimation technologies used by Russia in international relations, is fundamentally futile, since ones do not rely on dynamic controlled universality - nor ideological, nor value, nor practical, neither in prognostic visions of the future.

Keywords: world politics; legitimation; global supremacy; system of alliances and coalitions; публічна дипломатія; public diplomacy; digital diplomacy; soft power

Цитування даної статті: Висоцький О. Ю. Легітимаційні технології в міжнародних відносинах / О. Ю. Висоцький // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 98-104. doi: 10.15421/1717138

Citation of this article: Vysotskyi, O. Y. (2017). Legitimatsiyni tekhnolohiyi v mizhnarodnykh vidnosynakh [Technologies of legitimation in international relations]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 98-104. doi: 10.15421/1717138 (in Ukrainian).

Received: 22.09.2017

Accepted: 23.10.2017

Легитимационные технологии в международных отношениях

А. Ю. Высоцкий

Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара, Днепр, Украина

Статья ставит проблему возможности управления легитимностью на мировой арене через использование технологий легитимации как эффективных инструментов регулирования международных отношений. Благодаря применению технологического подхода автору удалось выделить и проанализировать основные легитимационные технологии на мировой арене. Автор доказывает, что главная цель легитимационных технологий – это создание значимости отношений, власти, институтов, правил, принципов, решений, символов. Он определяет технологии легитимации в международных отношениях как процедуры, приемы, способы и процессы, направленные на наиболее оптимальную и эффективную реализацию целей и задач субъекта международной деятельности в отношении достижения, укрепления и расширения своей власти на международной арене. Автор обосновывает идею, что наиболее эффективными и перспективными в глобальном мире являются легитимационные технологии союзнического связывания. Они осуществляются через механизм инициирования союзо-договорных отношений и многосторонних структур в различных сферах жизни международного сообщества в ответ на имеющиеся или мнимые угрозы. Такие технологии и результаты их использования являются надежным фундаментом для успешной реализации любых других легитимационных мероприятий на мировой арене.

Ключевые слова: мировая политика; легитимация; глобальное господство; система альянсов и коалиций; публичная дипломатия; цифровая дипломатия; мягкая власть

Постановка проблеми. Здійснення світової політики, регулювання міжнародних відносин неможливо без влади, яка грає ключову роль на світовій арені. Однією із важливих умов здійснення влади на світовій арені виступає легітимність, яка може розумітися як значущість, обґрунтованість, чи обов'язковість підпорядкування суб'єктів міжнародних відносин певним принципам, нормам, настановам, рішенням, закликам, аргументам, що є втіленням волі, інтересів та цілей домінуючих міжнародних суб'єктів. Легітимність є важливою складовою глобального управління, стабілізації світового порядку, сталого глобального розвитку. При цьому легітимність у міжнародних відносинах не здобула ще належного осмислення. Особливо це стосується осмислення можливості ефективного управління легітимністю в глобальному масштабі. Тому актуальність дослідження легітимационних технологій як ефективних інструментів регулювання міжнародних відносин є безумовною в нинішніх умовах кризи світового порядку.

Аналіз досліджень і публікацій. Дане дослідження спирається на ідеї та концепції, що були сформульовані та обґрунтовані такими авторами, як Дж.Най-молодший [10;11], Дж.Мелісен [9], Ж.Еллюль [3], З.Бжезинський [1], К.Коулман [2], Т.Франк [4], М.Вестергрэн [14], А. ван Стаден [12] та іншими.

Мета статті – дослідити особливості легітимационних технологій як ефективних інструментів регулювання міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою дослідження став технологічний підхід, що орієнтований на розгляд практик соціальних та політичних суб'єктів як інструментів, спрямованих на досягнення цілей з максимальною економією зусиль та витрат, з реалізацію владних завдань за найменшу ціну.

Ж.Еллюль у своїй книзі «Технологічна система» вказував, що «технологія як поняття дозволяє

нам зрозуміти низку явищ, які залишаються невидимими навіть там, де технології відчутно виявляються» [3, р.23]. Для нього важливішою особливістю технології є її ефективність, а сама технологія – це «ансамбль абсолютно найбільш ефективних засобів у даний момент часу» [3, р.26]. «Скрізь, де має місце дослідження та застосування нових методів за критерієм ефективності, можна говорити про наявність технології» [3, р.26], – зазначає Ж.Еллюль. З точки зору французького мислителя, технологія є автономним, системним, інклюзивним та тотальним явищем.

З точки зору технологічного підходу, легітимність за своєю сутністю є технологічною, оскільки є ресурсом, що дозволяє зменшувати ціну реалізації влади. Легітимність – це значущість будь-яких соціальних відносин (в т.ч. і політико-владних), що визначає їх визнання та результативність. З позицій соціального конструктивізму, будь-які відносини в суспільстві існують завдяки легітимациї. Легітимация робить речі та відносини позитивно чи негативно значущими. Відповідно, є сенс осмислювати й легітимність у позитивному та негативному ключі. Міжнародний тероризм, війна, насильство – мають негативну легітимність, тоді як безпека, демократія, процвітання, добробут, сталий розвиток, свобода та рівність можливостей – позитивну. Але тероризм, насильство, як і засоби забезпечення миру, стабільності та процвітання на планеті можуть виступати легітимацийними технологіями в міжнародних відносинах.

Головна ціль легітимационних технологій – це створення значущості відносин, влади, інститутів, правил, принципів, рішень, символів. Очевидно, що на міжнародній арені, як і у внутрішньополітичному житті, конкурують різні значущості, що різним чином та з різною інтенсивністю визначають підпорядкування суб'єктів соціальних та політичних відносин. Один із перших теоретиків легітимності в міжнародних відносинах Т.Франк

зазначав, що, як мінімум, у науці існують три розуміння легітимності – інституціонально-процесуальне, процедурно-субстанційне та результативне [4, р.16-18]. При цьому він справедливо стверджує, що ці довільні категорії легітимності не можуть вмістити все розмаїття її нюансів [4, р.18]. Т.Франк істотно звужує поняття легітимності, називаючи її властивістю правила чи нормотворчих інститутів, які виробляють згоду для тих, кому адресовані, тому що останні вірять, що правило чи інституція існують чи діють у відповідності з загальноприйнятими принципами правового процесу [4, р.24].

Зрозуміло, що ті, хто вірять, не завжди складаються на загальноприйняті принципи правового процесу. Мотивами для легітимності на міжнародній арені можуть бути національні інтереси, тактика та стратегія їх реалізації, можуть бути цінності, що визначають будь-яке ставлення до реальності, або просто оцінка поточної ситуації, яка диктує один із найкращих у даному контексті (легітимний) виходів-рішень, що не мав раніше прецедентів. У будь-якому разі, можна погодитися з Т.Франком, що у випадку легітимності одним із варіантів її виробництва є досягнення згоди певної кількості суб'єктів на міжнародній арені. При цьому досягнення згоди можна розглядати як певний рід технологій легітимності. Реалізація такого роду технологій відбувається через укладання угод, союзів, блоків, утворення міжнародних організацій.

Міжнародна легітимність держави досить часто означає, в якій мірі вона може відстояти свій суверенітет від зовнішніх зазіхань, гарантувати недоторканість власної території та безпеку своїх громадян, реалізувати свої національні інтереси у міжнародному просторі, тобто наскільки вона має владу впливати на світову політику. Як зазначає Ф.Закарія, легітимність дає можливість встановлювати порядок денний, визначати кризу та мобілізувати підтримку політики як серед країн, так і урядових сил, таких як підприємницькі та масові організації» [15, р.247]. Іншими словами, зовнішня легітимність держави, як і внутрішня, виступає одним із необхідних та вирішальних ресурсів влади, посилення якого забезпечують технології легітимності. Тут слід звернути увагу на те, що здебільшого оцінюється не легітимність держави як такої (за винятком невизнаних держав, зокрема Косово, Абхазії, Південної Осетії, Придністровської Молдавської Республіки, Турецької Республіки Північного Кіпру, Сахарської Арабської Демократичної Республіки, Вільного Кашміру і т.ін.), а її політика як зовнішня, так і внутрішня. Здійснення державою технологій легітимності саме і спрямовується на легітимізацію її дій іншими державами як повноправними представниками світової громадської думки. Як зазначає К.Коулман, «дії держав можуть бути – і часто – публічно оцінюються як легітимні чи нелегітимні іншими державами» [2, р. 23].

У випадку, коли дії держави оцінюються як нелегітимні, проти неї можуть бути застосовані різноманітні контрзаходи. Якщо нелегітимні дії держави полягають у втручанні у справи іншої держави, вона може зазнати певних наслідків такої нелегітимності як на рівні суспільства країни втручання, так і на рівні міжнародного співтовариства.

На рівні країни втручання ознаки нелегітимності дій держави можуть виражатись у протидії суспільства країни втручання аж до терактів, спрямованих проти військових та офіційних осіб держави-інтервента. У цьому зв'язку достатньо пригадати теракти проти Іспанії у 2004 р., американських військових в Афганістані та Іраку протягом 2003–2010 років, захоплення заручників держав, що брали участь в інтервенції до Іраку. На рівні міжнародного співтовариства ознаками нелегітимності дій держави можуть виступати звучний осуд, глобальні економічні санкції, контрзаходи військового характеру.

Одним із прикладів контрзаходів військового характеру може слугувати операція багатонаціональних сил 1991 року «Буря в пустелі», що була спрямована проти Іраку та мала на меті визволення Кувейту. У деякій мірі іншим прикладом можна назвати Фолклендську війну Великобританії та Аргентини у 1982 році, після захоплення Аргентиною Фолклендських (Мальвінських) островів.

Ознаками нелегітимності дій держави також можуть виступати спрямовані проти них громадські кампанії по всьому світу, споживчі бойкоти, критичні та викривальні матеріали у світовій пресі. Проте, якщо ці заходи не підтримуються та не мають наслідків на офіційному рівні інших держав, вони нездатні значно обмежити нелегітимні дії держави. Тому можна стверджувати, що суб'єктами надання легітимності державам та їхнім діям, головним чином, виступають інші держави або міжнародне співтовариство держав, тоді як громадські організації та кампанії у пресі лише готують ґрунт, реакцію суспільства в державах, що можуть виступити суб'єктами легітимності.

Визначимо, що розуміється під легітимізаційними технологіями в міжнародних відносинах. Технології легітимності в міжнародних відносинах належать до політичних технологій, оскільки являють собою процедури, прийоми, способи та процеси, спрямовані на найбільш оптимальну та ефективну реалізацію цілей та завдань конкретного суб'єкта міжнародно-політичної діяльності стосовно здобуття, укріплення та розширення своєї влади на міжнародній арені. Поняття «легітимізаційні технології в міжнародних відносинах» або «технології міжнародної легітимності» охоплює усі можливі процеси, процедури, способи, які мають відношення до легітимізації міжнародних відносин та спрямовуються на досягнення визнання політичної влади в інтересах тих чи інших учасників світової політики. У виокремленні технологій міжнародної

легітимації підставою, головним критерієм виступає мета процесу легітимації, тобто легітимність суб'єктів міжнародної політики, їх практик та взаємовідносин на світовій арені.

Однією із найбільш всеохоплюючих та ефективних легітимаційних технологій на міжнародній арені є технологія союзницького зв'язування через ініціювання союзнно-договірних відносин та багатобічних структур у різноманітних сферах життя міжнародної спільноти у відповідь на наявні або уявні загрози. За словами Зб.Бжезинського, американська гегемонія у світі якраз і «підкріплюється складною системою союзів та коаліцій, яка буквально обплутує увесь світ» [1, р. 27]. «Організація Північноатлантичного договору (НАТО) зв'язує найбільш розвинені й впливові держави Європи з Америкою, перетворюючи Сполучені Штати на головну діючу особу навіть у внутрішньоєвропейських справах. Двосторонні політичні і військові зв'язки з Японією прив'язують найбільш могутню азіяську економіку до Сполучених Штатів...» [1, р. 27], – зазначає Зб.Бжезинський. Крім того, США брали та беруть участь у зародженні та діяльності різноманітних міжнародних організацій, зокрема, транстихоокеанських багатобічних організацій, таких як Азіясько-Тихоокеанський форум економічного співробітництва (АТЕС). На колишніх радянських просторах набули поширення різні підтримані матеріально американцями схеми більш тісного співробітництва з НАТО, такі як програма «Партнерство заради миру» [1, р.27]. Також слід вважати частиною легітимаційно-технологічного впливу США на глобальну мережу спеціалізованих організацій, особливо «міжнародні» фінансові інститути: Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Всесвітній банк, клієнтами яких є увесь світ. Легітимаційна технологія союзницького зв'язування дозволяє США непомітно управляти легітимаційними процесами у світі через діалог, маневрування та формальний консенсус у межах контрольованих американцями відносин у сфері колективної безпеки (НАТО, військові коаліції), економічного співробітництва (МВФ, Всесвітній банк, АТЕС) та прийняття правових рішень (Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал по колишній Югославії (МТКЮ)), забезпечуючи міжнародне визнання своєї політики у світі. Умовно кажучи, технологію союзницького зв'язування можна уявити як управління глобальною взаємозалежністю у власних національних інтересах окремих держав або управління глобальними проблемами для легітимації політичної влади на міжнародній арені. Легітимаційну технологію союзницького зв'язування деякі автори, зокрема А. ван Стаден, іменують ще «ефективною багатобічністю» («effective multilateralism») [12, р. 14].

Технологія союзницького зв'язування виступає фундаментом здійснення будь-яких інших легітимаційних технологій на міжнародній арені. Пошук

та об'єднання союзників у сучасному взаємозалежному світі стає важливою стратегією мобілізації глобальної легітимності як у відношенні певної держави, її суверенітету, політичних та культурних цінностей, окремих громадян, так і у відношенні її політики на міжнародній арені, реалізації її національних інтересів у світовому просторі. Сьогодні технологія союзницького зв'язування, завдяки розвитку інтернету, соціальних мереж, розширює можливості дії завдяки цифровій дипломатії, яка охоплює широке коло громадян різних країн.

Технологія союзницького зв'язування реалізується на різних рівнях та у різних формах. На міждержавному рівні це укладання двосторонніх та багатосторонніх угод про різні форми співробітництва, на інституціональному рівні – це створення та підтримка міжнародних організацій, що реалізують спільні інтереси союзників за певною сферою чи проблемою; на процесуальному – проведення спільних заходів (міжнародних конференцій, святкувань, консультацій, зустрічей лідерів); на політичному – реальна та ритуальна підтримка лідерів союзницьких країн (надання експертної, гуманітарної та військової допомоги, висловлювання привітань та співчуттів), на економічному (виділення державної допомоги, кредитів через міжнародні фінансові організації, інвестиції в інфраструктурні проекти), на громадянському рівні – формування союзників серед громадян інших країн через освітні, наукові та культурні обміни, реалізацію різноманітних технологій м'якої влади.

Можна стверджувати, що монополярність, біполярність або мультиполярність міжнародних відносин пов'язана зі здійсненням технології союзницького зв'язування. В цілому, йдеться про ефективні способи підпорядкування цілей міжнародних суб'єктів своїм цілям через їх підпорядкування міжнародним організаціям, які своєю чергою діють у руслі інтересів певної держави (або групи держав, пов'язаних союзницькими відносинами). Показовим прикладом використання міжнародної організації переважно в інтересах однієї держави є Співдружність незалежних держав, що виступає інструментом реалізації політичних цілей переважно Росії.

Отже, можна стверджувати, що міжнародні організації є важливим інструментом здійснення легітимаційних технологій на міжнародній арені (зокрема, ООН) та її різноманітні структурні підрозділи, регіональні міжнародні організації – НАТО, Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКОВАС), Співтовариство розвитку Півдня Африки (САДК) і т.ін.). Саме рішення міжнародних організацій, таких як НАТО, ЕКОВАС, САДК (навіть без мандата ООН), як демонструє, зокрема, К.Коулман, у деякій мірі надали легітимність військовим акціям проти інших держав [2, р. 59, 72].

Однією з основних організаційних технологій

легітимації держави та її політики на міжнародній арені є притягнення до спільних з нею дій (зокрема, військових операцій) інших держав, участь яких може бути лише символічною. Так, як відомо, ініційовані США військові операції («гуманітарні інтервенції») в Югославії, в Іраку, в Афганістані, завдяки участі в них держав НАТО, попри їх сумнівність з позицій міжнародного права, певною мірою могли розглядатись міжнародним співтовариством як легітимні. Відомо, наприклад, що Комісія по Косово визнала військову інтервенцію НАТО неправомірною, оскільки «вона не отримала попередньої згоди Ради Безпеки ООН», але легітимною [13, р. 4].

Тут йдеться про технологію коаліційності, яка забезпечує, на відміну від технології притягнення згоди міжнародних організацій, ефективну легітимність військовим інтервенціям проти будь-яких країн. Формування коаліції демонструє, що інтервенція підтримана більш ніж однією державою і, таким чином, слугує як міжнародним, так і багатобічним інтересам. А розмір коаліції є кардинальним аргументом її здатності покращити легітимність інтервенції: чим більше держав бере участь у коаліції, тим важче представити інтервенцію як задоволення партикулярних інтересів однієї держави [2, р. 294].

Як зазначають Р.Дж.Джексон та Ф.Тоул, «навіть гегемони потребують союзників, щоб розділити фінансові труднощі та забезпечити моральний авторитет і легітимність» [6, р. 28]. Легітимаційна технологія коаліційності була використана США при нападі на Ірак у березні 2003 року (операція «Іракська свобода»). Як відомо, США, як і у випадку Югославії, здійснили операцію проти Іраку без мандата ООН, але залучивши до коаліції Великобританію, Південну Корею, Італію, Грузію, Польщу, Україну, Іспанію, Нідерланди, Румунію, Японію, Данію, Болгарію, Таїланд, Австралію, Сальвадор, Гондурас, Угорщину, Домініканську Республіку, Сінгапур, Монголію, Азербайджан, Норвегію, Португалію, Латвію, Литву, Нікарагуа, Чехію, Словачію, Албанію, Нову Зеландію, Естонію, Філіппіни, Вірменію, Тонгу, Македонію, Казахстан та Молдавію.

Як відомо, технологія коаліційності при підготовці та проведенні операції «Іракська свобода» США була доповнена іншими технологіями легітимації. Зокрема, технологією залучування через створення іміджу ворога та його демонізацію та ціннісно-мобілізуючою технологією на основі актуалізації серйозної небезпеки для всього людства [2, р.293]. Так, президент США Дж.Буш у своїх публічних виступах вміло пов'язав погрозу створення Іраком зброї масового знищення, можливу підтримку іракським лідером тероризму з наявними втратами 11 вересня 2001 року та успішно ініціював політику дебатів щодо запобігання майбутнім втратам [8, р. 3].

Можна стверджувати, що легітимаційна технологія коаліційності є однією з варіацій, підвидом вже згаданої технології союзницького зв'язування.

Однією із важливих технологій легітимації влади держави на міжнародній арені є технологія м'якої влади («soft power»), концепцію якої обґрунтував Джозеф Най-молодший. За його словами, «здатність країни приваблювати інших виникає з її культури, її цінностей та внутрішніх практик, а також сприйнятої легітимності її зовнішньої політики» [10, р. 5].

Американський вчений сутність м'якої влади визначив як здатність змусити інших бажати те, чого бажає той, хто змушує, який при цьому не примушує інших робити те, чого вони не бажають [10, р. 5].

Технологія м'якої влади пов'язана з невлітими ресурсами влади, такими як привабливі культура, політичні цінності та установи, а також політика, що розглядається як легітимна та морально авторитетна. Ефективність цієї технології обумовлена економією ресурсів держави у керуванні іншими та досягненні власних національних інтересів [10, р. 5].

Дж.Най-мол. зазначав, що «маніпуляція взаємозалежністю в поточних обставинах» є витратною, оскільки економічні санкції, військове втручання, розрив дипломатичних відносин у сучасному взаємозалежному світі може призвести до негативних наслідків для держави-ініціатора таких жорстких заходів. Замість цього американський вчений виокремив такі інструменти реалізації технології м'якої влади, як ідеологічна привабливість (принципи вільного ринку, близькість відстоюваних ідей провідним нормам міжнародних відносин), універсальність та відкритість культури (розповсюдження продуктів культури, особливо розважального характеру), міфи (міф неминучості, міф непереможності), транснаціональні корпорації як агенти розповсюдження культурних цінностей та ідей серед громадськості інших країн [10, р. 77-79].

Слід зазначити, що, обґрунтовуючи концепцію м'якої влади, Дж.Най-мол. не заперечував корисності жорсткої влади. На його думку, ці влади (точніше, м'які та жорсткі владні ресурси) пов'язані між собою. «Здатність об'єднати м'яку та жорстку владу в ефективну стратегію є розумною владою» [11, р. 43], – зазначає Дж.Най-мол. Отже, сутність технології м'якої влади складає використання будь-яких засобів приваблювання, спокуси (слово «спокуса» для ілюстрації м'якої влади використовує сам Дж.Най-мол. [11, р. 29]) замість примушення з метою досягнення бажаних результатів.

Одним із ключових інструментів м'якої влади, своєрідною її варіацією є публічна дипломатія (public diplomacy) [9, р.4], концептуалізація якої пов'язується з іменем американського дипломата,

декана Флетчерської школи права та дипломатії Едмунда Галіона (Edmund Gullion) [9, р.6]. Публічна дипломатія включає діяльність у сфері інформації, освіти та культури з метою впливу на закордонний уряд через вплив на його громадян. Крім того, прагне роз'яснювати (як це часто роблять США) зовнішню політику, пояснюючи, чому вона вигідна для інших країн та народів [5, р. 57].

Як зазначає П. ван Гам, «публічну дипломатію здебільшого розглядають як основний постмодерністський інструмент управління державою (statecraft), який виробляє легітимність та підтверджує, що в нашому глобалізованому світі держава втратила свою монополію на вироблення та розповсюдження інформації» [5, р. 57]. Публічна дипломатія будується на нових комунікативних технологіях, що відкривають нові (та, можливо, безпрецедентні) можливості взаємодії з широкою громадськістю на основі мережного підходу з максимальним використанням поліцентричної глобальної, взаємозалежної системи [5, р. 57]. Певним етапом розвитку публічної дипломатії виступає цифрова дипломатія. Цифрова дипломатія є технологією реалізації дипломатичних завдань, що пов'язані з конституванням та розподіленням владних відносин у міжнародній політиці. Вона дає можливість її суб'єктам безпосередньо впливати на світову громадськість через електронні засоби комунікації, зокрема, через інтернет-сайти, соціальні мережі (Facebook, Twitter та ін.), фото- та відеохостінги. Важливою технологією легітимзації влади є ціннісно-мобілізуюча технологія. Як зазначає К.Джаясурія, легітимність стверджується через призупинення звичайного міжнародного правопорядку в ім'я цінностей, що, як вважається, мають підтримувати той самий міжнародний порядок [7, р. 31]. На його думку, глобальний світовий порядок після холодної війни розглядається через призму нового політичного екзистенціалізму, що передбачає інтерпретацію фундаментальних політичних відносин як екзистенціальних антагонізмів, матеріальної складової конфліктів (зіткнення інтересів) – як розходження в цінностях, самі соціальні та політичні конфлікти – як глобальні екзистенціальні загрози [7, р. 47]. Новий політичний екзистенціалізм дозволяє тлумачити міжнародні конфлікти не в політичних термінах, а з позицій моральних цілей, етичних стандартів та, більш широко, стандартів відповідального управління, які визначаються поза формальною культурою міжнародного права [7, р. 48]. Таке моралізаторство, яке К.Джаясурія зокрема пов'язує з пануванням неоконсерваторів у американській зовнішній політиці та «іракською кризою» [7, р.51], стає, за його словами, «курйозним видом антиполітичної політики, яка розглядає політику як створення ворогів на базі екзистенціальних загроз» [7, р.48]. У результаті моралізаторства на основі нового політичного екзистенціалізму деформалізуються між-

народне право та політика, маргіналізується формальна структура міжнародної законності в ім'я поняття легітимності, що визначається утвердженим набором цінностей. Міжнародна законність не лише долається легітимністю; структура та функції міжнародного права зазнають фундаментальної трансформації [7, р.51-52]. Отже, ціннісно-мобілізуюча технологія легітимзації дозволяє окремим державам, зокрема США, ефективно домагатися підтримки своєї активної політики на міжнародній арені з боку інших держав, незважаючи на те, що ця політика порушує норми міжнародного права.

Особливу групу легітимізаційних технологій в міжнародних відносинах становлять гібридні технології. Вони побудовані на механізмах замовчування, подвійних стандартів, вторинної міфологізації. Лідером використання таких технологій на міжнародній арені виступає Росія. Щоправда, в повному значенні слова важко говорити про них як про технології, тому що вони виявились ефективними лише в обмежений проміжок часу, лише на формально-процедурному рівні та показали результативність лише в сприйнятті союзників Росії. Це побічно доводить, що основоположною легітимізаційною технологією в міжнародних відносинах є технологія союзницького зв'язування. Інші технології можуть бути дієвими лише при масштабному та всебічному здійсненні технології союзницького зв'язування. По суті, в основі технології союзницького зв'язування лежить динамічна керування універсальність, що діє як механізм досягнення єдності через багатоманітність (diversity). Наприклад, диверсифікація проєктованого майбутнього являє собою одну із технологій досягнення єдності через багатоманітність.

Гібридні легітимізаційні технології, що застосовувалися Росією на міжнародній арені, привели лише до негативних наслідків щодо її політики та владних можливостей. Разом з Північною Кореєю, Іраном, Росія фактично проголошена ворогом усього цивілізаційного світу, проти неї застосовується ціла низка санкцій. До таких легітимізаційних технологій Росії на міжнародній арені можна віднести «кримський референдум» та «руську весну». Легітимізаційна технологія «кримський референдум» передбачала легітимізацію анексії Кримського півострова Росією через квазіплебісцит на його території. Легітимізаційна технологія «руська весна» мала обґрунтувати громадянську війну в Україні та інтервенцію Росії на територію низки областей України (Донецької, Луганської, Харківської та Одеської).

Висновки. Отже, легітимізаційні технології на світовій арені є ефективними інструментами регулювання міжнародних відносин. Недалекоглядне проєктування легітимізаційних технологій без урахування необхідних умов їх успішної реалізації редукує такі технології до формально-символічних процедур гіпертрофованої та непереконливої вто-

ринної міфологізації. Найбільш ефективними та перспективними в глобальному світі є легітимаційні технології союзнницького зв'язування. Такі технології та результати їх використання є надійним фундаментом для успішної реалізації будь-яких інших легітимаційних заходів на світовій арені. Гіб-

риді легітимаційні технології, що застосовуються Росією в міжнародних відносинах, принципово безперспективні, оскільки не спираються на динамічну керовану універсальність ані в ідейних, ані в ціннісних, ані в практичних підходах, ані в прогностичних баченнях майбутнього.

REFERENCES

1. Brzezinski, Z. (1997). *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. Basic Books, NY.
2. Coleman, K. P. (2007). *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*. New York: Cambridge University Press.
3. Ellul, J. (1980). *The Technological System. Trans. from the French by J. Neugroschel*. New York: The Continuum Publishing Corporation.
4. Franck, Th. M. (1990). *The power of legitimacy among nations*. New York: Oxford University Press.
5. Ham van, P. (2005). Power, Public Diplomacy, and the Pax Americana. *The new public diplomacy: soft power in international relations* / ed. J. Melissen., pp. 47-66. New York: Palgrave Macmillan.
6. Jackson, R. J. & Towle, Ph. (2006). *Temptations of power: the United States in global politics after 9/11*. New York: Palgrave Macmillan.
7. Jayasuriya, K. (2005). *Reconstituting the Global Liberal Order: Legitimacy and Regulation*. New York; London: Routledge.
8. Mackiewicz W. W. (2008). *Winning the war of words: selling the war on terror from Afghanistan to Iraq*. London: Praeger Security International, Westport, Connecticut.
9. Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice. The new public diplomacy: soft power in international relations* / ed. J. Melissen, pp. 3–27. New York: Palgrave Macmillan.
10. Nye, J. S. (2005). *Power in the global information age: from realism to globalization*. New York; London: Routledge.
11. Nye, J. S. (2008). *The powers to lead*. New York: Oxford University Press.
12. Staden, van A. (2007). *Between the Rule of Power and the Power of Rule: In Search of an Effective World Order*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers
13. The Independent International Commission on Kosovo (2000). *The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned*. New York: Oxford University Press.
14. Westergren, M. (2016). *The Political Legitimacy of Global Governance Institutions: A Justice-Based Account*. Stockholm: University.
15. Zakaria, F. (2008). *The post-American world*. New York; London: W. W. Norton & Company

Висоцький Олександр Юрійович – професор кафедри міжнародних відносин, доктор політичних наук
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72
E-mail: vysalek@gmail.com

Vysotskyi Oleksandr Y. – doctor of politics, professor, department of International Relations
Oles Gonchar Dnipro National University
Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine
E-mail: vysalek@gmail.com
ORCID 0000-0003-0712-8499

УДК 94 (47+57) «1917»

doi: 10.15421/1717139

Сучасний вимір «червоного Жовтня» 1917-го: суб'єктивні роздуми з нагоди ювілейної дати

В. В. Іваненко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

Розглядаються і узагальнюються деякі концептуальні, ідеологічні, історіографічні й конкретно-історичні аспекти генези виникнення, перебігу та здійснення революції 1917 року в Росії як однієї з найпомітніших подій світової історії ХХ ст. Констатовано, що ця революція, породжена комплексом об'єктивних чинників соціально-економічного і політичного характеру, невіршеністю найгостріших питань суспільства (аграрного, робітничого, національного, культурного), перманентним відставанням Росії від передових країн за темпами і масштабами модернізаційних процесів, різко посилені руйнівними наслідками Першої світової війни, призвела до падіння царизму, самодержавства, імперії і сходження на правлячий Олімп більшовизму як найрадикальнішої течії в російському соціалістичному русі, відкрила простір для докорінних трансформаційних перетворень, що супроводжувались не тільки забезпеченням назрілих і довгоочікуваних змін в країні, а й формуванням та утвердженням жорстокого тоталітарного режиму, розпалюванням соціально-класової ворожнечі, насадженням жупела «революційної доцільності», беззаконня, насильства, масованим наступом проти власного народу (голодомори, репресії тощо). Тому, наголошується в статті, Російська революція навіть через сторіччя після її вчинення продовжує залишатись в епіцентрі наукових, медійних та суспільних дискусій і пристрастей, але здебільшого не стільки своїми конкретними подіями, скільки у річищі політичних наслідків, впливу її імпульсів та сигналів для наступних доль Росії, СРСР, світу.

Ключові слова: революція; переворот; Росія; Україна; суспільство; влада; політичні сили; більшовики; модернізація

Modern treatment «Red October» of 1917: subjective reflections on the occasion of the anniversary

V. V. Ivanenko

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Some conceptual, ideological, historiographical and concrete historical aspects of the genesis of the appearance, course, and realization of Russian revolution of 1917 as one of the most notable events of world history in the 20th century are considered and summarized. This revolution is stated to have been generated by a set of objective factors of socio-economic and political character, the critical unresolved issues of society (agrarian, labor, national, cultural), permanent lag of Russia from progressive countries concerning the pace and scale of the modernized processes, which were sharply enhanced by the devastating effects of World War I, led to the fall of tsarism, autocracy, empire, and the ascent of Bolshevism as the most radical trend in Russian socialist movement to the ruling Olympus, opened the space for radical transformational changes which were accompanied not only by ensuring of long-awaited changes in the country, but also by formation and establishment of a brutal totalitarian regime, fomentation of social and class enmity, imposition of the «revolutionary expediency», lawlessness, violence, massive attack against their nation (famine, repression, etc.). Therefore, it is stated in the article that the Russian revolution, even in a century after its fulfillment, keeps on remaining in the center of scientific, media and social discussions and passions, but not so much because of its concrete events, but mainly because of the flow of political consequences, of the influence of its impulses and signals on the fate of Russia, The USSR, the world.

According to the regarded and outlined material, a number of lessons for Ukrainian present days have been substantiated. In particular, it is said that the revolutions happen there and then, where and when the reforms do not «work» or «tow», not giving a publicly expected result; that the social content and preventing the excessive division of society into the poor and super rich are alpha and omega, the quintessence of any social transformations; that the ruling regimes have to create the most favorable conditions so as to provide each person with the guarantee of his security protection, the whole spectrum of civil rights and freedoms; that the urgent need is the development and implementation of the thoroughly balanced strategy of national consensus, which is built on the principles of modern and understandable national idea, adequate, truthful (not emotional and opportunistic) perception of our recent historical and cultural heritage etc.

Keywords: revolution; radical change; Russia; Ukraine; society; government; political forces; the Bolsheviks; modernization

Цитування даної статті: Іваненко В. В. Сучасний вимір «червоного Жовтня» 1917-го: суб'єктивні роздуми з нагоди ювілейної дати / В. В. Іваненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 105-114. doi: 10.15421/1717139

Citation of this article: Ivanenko, V. V. (2017). Suchasnyy vymir «chervonoho Zhovtnya» 1917-ho: sub'yektyvni rozdumy z nahody yuvileynoyi daty [Modern treatment «Red October» of 1917: subjective reflections on the occasion of the anniversary]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 105-114. doi: 10.15421/1717139 (in Ukrainian).

Received: 23.09.2017**Accepted:** 24.10.2017

Современное измерение «красного Октября» 1917-го: субъективные размышления по случаю юбилейной даты

В. В. Иваненко

Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара, Днепр, Украина

Рассматриваются и обобщаются некоторые концептуальные, идеологические, историографические и конкретно-исторические аспекты генезиса возникновения, хода и осуществления революции 1917 года в России как одного из самых заметных событий мировой истории XX века. Констатируется, что эта революция, порожденная комплексом объективных факторов социально-экономического и политического характера, нерешенностью острейших вопросов общества (аграрного, рабочего, национального, культурного), перманентным отставанием России от передовых стран по темпам и масштабам модернизационных процессов, резко усиленных разрушительными последствиями Первой мировой войны, привела к падению царизма, самодержавия, империи и восхождению на правящий Олимп большевизма как самого радикального течения в российском социалистическом движении, открыла простор для коренных трансформационных преобразований, сопровождавшихся не только обеспечением назревших и долгожданных изменений в стране, но и формированием и утверждением жесткого тоталитарного режима, разжиганием социально-классовой вражды, насаждением жупела «революционной целесообразности», беззакония, насилия, массированным наступлением против собственного народа (голодоморы, репрессии и др.). Поэтому, подчеркивается в статье, Российская революция даже через столетие после ее свершения продолжает оставаться в эпицентре научных, медийных и общественных дискуссий и страстей, однако во многом не столько своими конкретными событиями, сколько в русле политических последствий, влияния ее импульсов и сигналов для последующих судеб России, СССР, мира.

Ключевые слова: революция; переворот; Россия; Украина; общество; власть; политические силы; большевики; модернизация

Постановка проблеми. В українській історіографії за часів незалежності події Російської революції 1917 року з цілком зрозумілих причин відійшли на другий план. А якщо ж про них і згадується в науковій літературі, засобах масової інформації (та й на побутовому рівні), то здебільшого в негативному ключі, як чинник, що стимулював відкриття своєрідного «ящика Пандори» з його бідами і трагедіями для українського народу. В свою чергу увага вітчизняних істориків сфокусувалася переважно на поглибленому осмисленні й переосмисленні тогочасних революційних процесів в Україні. Проте все ж таки не варто забувати, констатує знаний київський історик С. Кульчицький, що «Українська Центральна Рада діяла в рамках політичного простору Росії...», а відтак «Українська революція виявилася частиною Російської, а не самостійним явищем» [6, с. 60].

Тож аби краще і повніше пізнати генезу національної революції, її коріння, строкату динаміку перебігу, особливості та наслідки, доцільно звернутись до сучасного «прочитання» й Російської, яка, без перебільшення, стала однією з найпомітніших історичних подій XX сторіччя (поряд з двома світовими війнами, крахом СРСР та його «сателітів» в Європі), взагалі була «поворотним пунктом в історії людства» [4, с. 8], за словами авторитетного британського історика-радянолога Е. Карра, не поміченого, до речі, в симпатіях до комуністичних ідей. Тим паче що до цього спонукає й слушна нагода – її віковий ювілей. Адже як би хто не сприймав цю знаменну подію (одні продовжують славити як історичну віху у звільненні великих мас людей праці від гніту, інші – проклинати як злочин і катастрофу), саме її соціальні імпульси та сигнали, як першого відкритого виклику капіталістичній системі, багато в чому змінили уявлення

про характер, напрямки та масштаби модернізації не тільки власне Росії, а й подальшого розвитку світової цивілізації в цілому. «Минуле ніколи не буває мертвим. Воно навіть не пройшло», – мудро сказав колись американський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури У. Фолкнер. Тому маємо спокійно, неупереджено, без емоцій і політиканства відтворювати й тлумачити цей історичний феномен, показуючи його об'єктивно, виважено, всебічно, а не лише як жупел для пояснення найбільш драматичних й болючих сторінок нашого недавнього минулого, його справжніх «оголених нервів».

В історії цивілізаційного поступу різних країн, народів, націй можна віднайти безліч неоднозначних, контрверсійних, а то й взагалі взаємовиключних подій, які, тим не менш, сталися, стимулювавши до певних дій одних і розчарувавши інших. При цьому масштаб поляризації протилежних суспільних сил чи груп зростає до загальнонаціонального, коли йдеться про події революційного, ультрарадикального спрямування. Насамперед про самі революції*, розмаїття яких вирізняють, як правило, за характером, рушійними силами та наслідками, тобто в органічному взаємозв'язку і взаємообумовленості всього спектра причинно-наслідкових чинників, не абсолютизуючи чи неправомірно применшуючи якийсь один з них.

Натомість на рівні політикуму, мас-медіа, побутових практик діють, судячи з усього, інші оціночні критерії та мотивації пізнання революцій, де під впливом цілком очевидної політико-ідеологічної кон'юнктури панує суто емоційна, ірраціональна і навіть примітивна риторика, більше схожа на пропаганду. Коли, скажімо, одні й ті самі революції (утім, як і інші історичні події) буквально «з

точністю до навпаки» сприймаються в означеному сегменті суспільного життя і в серйозних наукових колах, не заангажованих обрисами «світлого майбутнього» від влади. Стосовно України додамо: нерідко аналогічні історичні процеси тут зовсім по-різному інтерпретуються на Заході та Сході, продукуючи, по суті, й різні «істини» – «львівсько-галицьку», «харківсько-слобожанську», «донецьку», «дніпропетровську»... Безумовно, такий підхід не має нічого спільного ані з правдою історії, ані з апробованою в Україні та світі науковою методологією її пізнання.

І ще одне попереднє зауваження, перш ніж приступити до безпосереднього розгляду предмета дослідження: про співвідношення дефініцій «революція» – «еволюція» в контексті суспільного (людського) розвитку.

Еволюційна парадигма порівняно з революційною – радикальною (найчастіше дуже жорсткою) є, звісно, більш м'якою (хоч подеколи й не менш болючою для достатньо великих мас людей), а відтак значно привабливішою, даючи змогу правлячому класу діяти спокійно, безперервно, послідовно, на упередження, себто оперативно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, здійснювати назрілі модернізаційні процеси відповідно до зростаючих потреб соціуму, забезпечуючи таким чином якісні прогресивні зміни в ньому. Здавалося б, навряд чи можливо всерйоз заперечити, а тим паче спростувати цю абеткову істину, оскільки її переваги, що називається, на поверхні. І світ має безальтернативно рухатись саме в даному стратегічному напрямку, відкриваючи простір для продукування та реалізації перспективних інноваційних ідей, проектів і починань, покликаних неухильно стимулювати підвищення якості людського життя, подолання соціальних, національних, релігійних, міждержавних та глобальних конфліктів і проблем, вдосконалення планетарної цивілізації в цілому.

Проте історична пам'ять зберігає й продовжує фіксувати чимало критичних ситуацій у практиці функціонування окремих країн, коли вихід з них вбачався лише один – революційний, коли градус суспільних протиріч та пристрастей досягав максимальних точок кипіння. Згадаємо хоча б класику – революцію середини XVII ст. в Англії, Велику Французьку революцію кінця XVIII ст., європейські революції середини XIX ст. (Австрія, Угорщина та ін.), революційні війни в США, Німеччині, Китаї та інших країнах, які, за загальним визнанням, й рухали їх до нинішніх висот суспільного прогресу.

Та і в долі України революції залишили виразно помітний слід [8].

Звичайно, це були справжні потрясіння для великих мас людей, що супроводжувались і кривавим перебігом подій, і громадянськими побоїщами з багатотисячними й мільйонними жертвами, і шокує болісною руйнацією усталених життєвих

цінностей та ідеалів. Але іншої альтернативи виходу із тупика, схоже, ні тодішні, ні сучасні суспільні сили не знаходили, орієнтуючись переважно на динамічний, «руйнівний» варіант подолання криз й розв'язання назрілих загальнонаціональних завдань, включення в цей процес найбільш знедолених чи пригнічених верств населення, вуличної стихії.

В цьому ж ряду, безсумнівно, й найрезонансніша революція першої чверті XX ст. – Російська, котра 100 років тому неабияк «збурила світ», відкривши шлях до практичної реалізації на гігантській території від Балтики до Тихого океану небаченого ще ніде й ніким, прямо скажемо, фантастичного соціально-політичного проекту, сформованого на засадах комуністичного вчення К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна. Відтоді цей проект з його відверто зухвалими викликами капіталістичній моделі організації суспільного життя надовго прикував до себе увагу планетарної спільноти як один з найбільш значущих у минулому сторіччі (хоч як хто до нього ставиться), фіксуючи прагнення багатьох людей на різних континентах краще пізнати сутнісні ознаки російсько-радянського феномена. Не випадково, мабуть, в літературі побутує думка: якщо XIX століття пройшло певною мірою під знаком Великої Французької революції, то XX - те – Російської [3, с. 4].

Навіть розпад СРСР і крах його міжнародного дітища – світової соціалістичної системи, на наш погляд, не тільки не послабили, а навпаки, посилили інтерес до революційного минулого як висхідної точки руху більшовицької Росії до омріяного її вождями суспільного ладу під назвою «соціалізм». Адже при всій зовнішній протилежності подій 1917 і 1991 років певна внутрішня схожість між ними все-таки очевидна. Та й сам по собі наш бурхливий час з його ключовими маркерами не простої відмови й руйнації старого, віджилого і такого ж важкого, амбівалентного творення нового, мучинецької ломки звичних традицій та підвалин життя дозволяє значно глибше зрозуміти політичні, соціокультурні та психологічні процеси сторічної давності, їх вплив на подальшу долю країни, формування тоталітарного політичного режиму як антипода демократії й людської гідності.

Мета дослідження – з'ясувати і розкрити сутність, особливості та політичні наслідки Російської революції 1917 року, виявити і обґрунтувати її повчальні уроки для нашого сьогодення, в першу чергу українського.

Історіографія. Про революцію в Росії написано, видано й захищено «говерли» найрізноманітнішої літератури (наукові монографії, нариси, статті, аналітичні огляди, дисертації, мемуари, збірки документів, публіцистика, художні твори тощо), один перелік якої зайняв би сотні сторінок. Напевно, не буде перебільшенням сказати, що цей тематичний блок – один з найясніших в історіо-

графічному доробку російських, радянських і зарубіжних дослідників. Хоч це зовсім не означає, що революційна проблематика повністю вичерпана, і ми знаємо про тогочасні події практично все, так би мовити, від «А» до «Я». Насправді лакун залишається ще достатньо, вистачить, мабуть, не на одне покоління істориків. До того ж, не варто забувати, що в СРСР професійно займатися вивченням революції було, з одного боку, нібито почесною справою, а з іншого – й небезпечною. Підтвердженням тому слугує вельми промовистий факт усунення (включаючи фізичне) з кінця 1920-х – протягом 1930-х років більшості з першого покоління радянських літописців революції (приміром, М. Покровський та представники його «історичної школи» Е. Газганов, П. Дроздов, С. Піонтковський, В. Невський, П. Анатольєв, П. Парадизов та ін.), як, утім, і так званої «ленінської гвардії». Не змінилась докорінно ситуація і в наступні десятиліття. Досить згадати «справу» відомого історика Е. Бурджалова в другій половині 1950-х років за спробу бодай «косметичної» переоцінки ролі Й. Сталіна в революції або ідеологічну чистку так званого «нового напрямку» на початку 1970-х років (П. Волобуєв, К. Тарновський, І. Гіндін, В. Данилов, В. Адамов, Л. Іванов та ін.).

З другої половини 1980-х років, як і в інших сферах історичного пізнання, розпочався якісно новий етап в осягненні революційної минувшини, стимульований відкриттям багатьох недоступних раніше архівних фондів, поступовим звільненням від політичної цензури та ідеологічних обмежень, своєрідного «цензора в собі», від монополії партійно-класової, формаційної методології. Спираючись на розмаїття існуючих джерел, свіжі засадничі принципи пізнання минулого й рухаючись таким чином до нового прочитання історії Російської революції, дослідники поволі відходять від усталених стереотипів мислення, зокрема від ідеалізації та канонізації «червоного Жовтня» як предтечі масштабного соціального експерименту, замішаного значною мірою «на крові» й нещастях мільйонів людей; пропонують і реалізують нові теоретико-методологічні підходи, покликані забезпечити всебічне, аналітично-критичне уявлення про причини, хід та наслідки революційного вибуху 1917 року в Росії в імперативах логіки тодішньої системної кризи імперії, «смутного часу», взагалі крізь призму конфронтаційності російської історії й такого собі негативістського типу російської політичної культури [3, с. 5].

Важливим фактором історіографічної модернізації вивчення російського революційного процесу стали представницькі наукові форуми кінця 1980-х – 2000-х років та оприлюднення їх матеріалів [1; 10; 13; 17].

Серйозні дослідницькі проекти реалізовані в Росії останнім часом завдяки появі низки методологічно й фактологічно свіжих праць [12; 14;

18; 20]. Та й сучасні українські історики (зокрема В. Солдатенко, С. Кульчицький, В. Верстюк та ін.) звертаються у своїх наукових студіях до подій 1917 року в Росії, розглядаючи їх, щоправда, здебільшого у фокусі власне Української революції [5; 6; 11; 15; 19].

Разом з тим, навряд чи є підстави надмір підносити наш час і сучасну літературу про буремні події початку минулого сторіччя в Росії та її наступні трансформаційні кроки з позицій ідеологем т.зв. «старшого брата» в новоутвореній союзній державі аж до її розпаду в 1991-му. Адже, як видно навіть неозброєним оком, дуже важко йде пошук істини, правди, тобто шляхів максимально об'єктивного і повного відтворення цього контроверсійного феномена російської та світової історії. Чинника, який до того ж був і залишається надполітизованим суб'єктом історіографічного процесу, слугуючи незатухаючим «яблуком роздору» в середовищі різних політсил та їх симпатиків – науковців, особливо гуманітаріїв, активістів громадянського суспільства. Очевидно, не варто зайвий раз доводити, що політична кон'юнктура неабияк позначається на процесах осмислення та переосмислення багатьох подійних картин радянської минувшини, перш за все гострих, суперчутливих, драматичних, веде до їх спотворення чи відвертих фальсифікацій, реанімації старих і появи нових міфів, зокрема про Російську революцію.

Це стало особливо виразно помітним явищем в наші дні, в умовах масованого наступу Кремля на суверенітет і територіальну цілісність України (чого ще донедавна ніхто не очікував й не міг уявити навіть у жажливому сні!), цинічно-зухвалої анексії Криму, інспірованої й усіяло «накачуваної» Москвою так званої «гібридної війни» на сході нашої держави. У підсумку, на превеликий жаль, більшістю українців та росіян наші країни визнаються нині «ворожими», дедалі посилюється конфронтація між ними не тільки на рівні держав, а й соціумів, розгорнута запекла інформаційна війна, яка часто-густо «замішана» якраз на маніпуляціях навколо українсько-російських взаємин в історичній ретроспективі, насамперед радянської епохи, починаючи з часів революції 1917 року і аж до розвалу СРСР. Причому емоційна тональність інтерпретацій багатьох з них просто зашкалює, формуючи нерідко однобоке, упереджене сприйняття нашої вельми строкатої, звивистої, але спільної історії у ХХ столітті. Екстраполяція ж деформованого таким чином історичного контексту на сучасність ні до чого путнього, окрім нових хвиль ненависті та помсти з обох сторін, не призведе апріорі. Тому, думається, сьогодні як ніколи важливо, щоб цей «історичний контекст» все ж таки фактово, неупереджено відтворювали ті, кому це належить за визначенням, тобто чесні, незаангажовані історики, для яких найвищим мірилом професіоналізму завжди й за будь-яких обставин має бути

одне: пошук істини, правди історії. Хоча, зрозуміло, в реальному житті зробити це ой як нелегко.

А тепер звернімося до деяких ключових аспектів причинно-наслідкового характеру в руслі проблеми Російської революції.

Виклад основного матеріалу розпочнемо з тези про її легітимність чи нелегітимність, законність чи незаконність, що є базовим поняттям для усвідомлення сутності будь-якої революції, якщо це, звісно, справжня, класична соціальна революція, а не фейк, бунт чи заколот.

Одразу зауважу, що революція вже сама по собі є порушенням законів, правил і норм, чинних в державі. Але від цього, як нам здається, вона не набуває автоматично ознак злочину, оскільки в ході її здійснення попередні закони просто перестають працювати, а відтак неминуче втрачають легітимність або, іншими словами, масову підтримку суспільства, народу. І навпаки, справжня революція, як правило, отримує таку підтримку, спирається на неї при розв'язанні назрілих суспільних завдань, передусім щодо зміни старого і утвердження нового політичного режиму, правлячого класу, еліти, тобто фундаментальних основ, на яких тримається сама державна конструкція. А це і є у сукупності дещо своєрідна, але все ж таки легітимація революції та її переможців. Приходять же нові політичні сили до влади, як відомо, по-різному – мирним і немирним шляхом, хоча завжди через запекле протистояння зі старими, віджилими режимами.

З цієї точки зору революція 1917 року в Росії (за винятком окремих нюансів) мало чим відрізнялась від подібних соціальних збурень ХХ – ХХІ ст. у світі. До того, ж не слід забувати, що тут вже у дні революції її завоювання де-юре були закріплені рішеннями легітимного представницького органу – II Всеросійського з'їзду Рад, склад якого був сформований за квотним принципом від різних політсил (більшовиків, меншовиків, есерів, кадетів, бундівців та ін.).

Отже, навряд чи є достатні підстави категорично стверджувати про «нелегітимність» російської революції. Головне, що її ключові сигнали «почула» й підтримала тоді більшість населення країни. Інша річ – чому вони згодом були суттєво деформовані у дусі сталінізму та комуністичної практики, обернувшись провалами в соціально-економічній політиці. Але то тема іншої розмови. В усякому разі, обвинувачувати через це революцію заднім числом, з висоти реалізації започаткованих нею ідей та новацій було б, на нашу думку, помилкою, оскільки задекларовані на революційних барикадах чи майданах речі (ідеали), як правило, здійснюються потім якось «не так», за іншим сценарієм, а то і взагалі всупереч їм, викликаючи нові соціальні збурення у суспільстві. На підтвердження цієї тези можна навести безліч прикладів, в тому числі з нашого, українського, сьогодення.

Проблема легітимності чи нелегітимності революційного процесу тісно пов'язана з поняттям «переворот», яким зметені з політичної арени еліти та їхні прихильники рясно маніпулюють, пояснюючи причини своїх поразок вузькогоспичними підступами фанатиків-екстремістів й намагаючись при цьому принизити значення революцій риторикою про їх «нелегітимність», про «узурпацію» влади організаторами-вождями, дискредитувати рушійні сили та керманів революційного руху, здійснені потім в країні перетворення.

Звичайно, факт присутності в ході революції такого явища, як «переворот», мабуть, ніхто не заперече. Просто в самих визначеннях подій 1917 року в Росії існує певна термінологічна плутанина, внаслідок чого поняття «переворот» нерідко протиставляється категорії «революція». Відбувається таким чином елементарна підміна поняття, коли одне з них («переворот») у вигідному для його носіїв світлі штучно виокремлюється із історичного контексту революції й видається у вигляді такого собі авантюрного механізму (на кшталт «бунту», «заколоту», «провокації» тощо) руйнації підвалин діючого державного ладу з усіма його непередбачуваними наслідками.

Між тим цей інструмент завоювання влади історично коректніше розглядати під кутом зору розвитку революції, як її вища, найбільш радикальна фаза, що й призводить до остаточного падіння пануючого режиму й відкриття суспільного простору для започаткування та становлення нового, модерного.

В цьому сенсі, вочевидь, правомірно говорити і про лютнево-березневий, і про жовтневий перевороти 1917 року, які, однак, стали лише логічними наслідками перебігу власне Лютневої і Жовтневої революцій як сегментарна складова загального революційного процесу в Росії (хоч і з різними цілями, завданнями, рушійними силами та поведінками на його початку і завершальному етапі). У першому випадку, як відомо, було покинчено із самодержавством, монархією, імперією, більш ніж 300-річним володарюванням династії Романових, у другому – скинуто легітимно сформовані після Лютого Тимчасовий уряд і його структури в центрі та на місцях з наступним переходом органів державної влади та управління під контроль переможців.

До речі, сам «демон революції» В. Ленін, як його називали на Заході, та інші більшовицькі лідери на початку і в ході революції теж застосовували подеколи термін «переворот», але лише стосовно організації та здійснення збройного повстання як заключного етапу боротьби за владу в умовах всеохоплюючої кризи в країні й нездатності правлячих кіл адекватно відповісти на її виклики. Погортайте, читачу, ленінські праці, вміщені у 35-36 томах його Повного зібрання творів, і ви навчесь переконатись в цьому.

Принципово важливим для розуміння суті та специфіки критичної ситуації, що склалась в Росії у 1917 році, є з'ясування діалектики взаємозв'язку Лютневої і Жовтневої революцій. Інакше кажучи: йдеться про одну чи дві революції. На наш погляд, це єдиний, органічно взаємозв'язаний і взаємообумовлений революційний процес, в якому є свої етапи, стадії, періоди, а його кульмінацією, апогеєм можуть слугувати жовтневі події у столиці – Петрограді, де й відбулося, так би мовити, лобове зіткнення сил революції і контрреволюції. Не випадково, мабуть, в російській історіографії двохтрех останніх десятиліть ці події фігурують здебільшого під назвою «Російська революція 1917 року» або навіть на кшталт революції кінця XVIII ст. у Франції – «Велика російська революція 1917 року». Російський історик і філософ Г. Федотов з цього приводу писав: «Чи можна протиставляти Лютий і Жовтень? Звісно, не в соціологічному аналізі руської революції. Історично обидва входять в цей грандіозний процес як його моменти. Для історика завжди залишиться Лютий – зачинатель і Жовтень – завершитель» [Цит. за: 9, с. 7]. Краще і точніше, певно, й не скажеш з огляду на органічну цілісність російського революційного процесу в 1917 році.

Одне з дискусійних питань, до якого завжди була прикута увага російських, радянських і зарубіжних істориків, полягає в осягненні суперечливої палітри історичних витоків та передумов нового революційного вибуху в Росії (після придушення царизмом революції 1905-1907 років). Адже в них, на думку сучасних дослідників, дивовижно переплітались різноманітні чинники: вікові традиції бунтарства як відповіді на приниження та несправедливість, селянських війн, «смут», «розколів», специфіка російської революційності, в тому числі ідеї і теорії руського селянського соціалізму; своєрідне сприйняття соціалістичних і марксистських ідей на російському ґрунті; особливості та труднощі оновлення Росії на рубежі сторіч, в умовах зіткнення модернізаційних і патріархальних тенденцій в економіці, політиці, соціальній і культурній сферах; надмірний централізм державної влади і неефективність всієї системи управління в країні; відсутність сталих демократичних традицій тощо [3, с. 5].

Попри значні здобутки в соціально-економічній сфері, досягнуті завдяки реалізації низки реформ упродовж другої половини XIX – початку XX ст., Росія напередодні 1917 року перебувала в складному перехідному стані, являючи собою тип ранньоіндустріальної держави з домінуванням неіндустріальних форм праці й численних пережитків феодалізму, зі збереженням традицій кріпацтва, а відтак й невирішеною супергострою проблемою аграрної модернізації переважно селянської країни. Зрештою, це й визначило недемократичне, консервативне обличчя російського капіталізму,

загалом місце Росії в світі, марність її спроб наздогнати розвинені держави [16]. Додамо до цього, що зневажливе ставлення царизму до людської особистості, суспільних «низів», невисокий рівень цивілізованості, загальної та політико-правової культури основної маси населення теж неабияк позначились на специфіці російської революційної практики, поступово втягуючи країну у вир безладдя та хаосу, системної кризи, яка особливо виразно виявилася й буквально «здетонувала» у 1917 році.

Річ у тім, що саме на цей момент в Росії склалася воістину критична ситуація, різко посилена триваючою Першою світовою війною. Незлічені людські жертви та матеріальні втрати, жорстокі поразки на фронтах, тотальна господарська розруха, катастрофічна руйнація ключових секторів економіки, болюча продовольча криза – все це важким тягарем лежало на плечах трудових верств суспільства, викликаючи у них гнів і обурення урядовою політикою. В країні назривала і стрімко наростала революційна ситуація, коли вона, по суті, опинилась на роздоріжжі й мала зробити свій вибір, щоб вийти із глибокої, всеохоплюючої кризи. М. Бердяєв писав, що «до 1917 р., в атмосфері невдалої війни, усе дозріло до революції. Старий режим згнив і не мав достойних захисників... У народі ослабли й занепали релігійні вірування, які підтримували самодержавну монархію» [2, с. 296]. Росія, за образним висловом С. Кульчицького, була на той момент просто «вагітна революцією». Навіть В. Ленін у травні 1917 року визнавав: «Коли б не було війни, Росія могла б прожити роки і навіть десятиліття без революції проти капіталістів» [7, с.31].

Саме Світова війна 1914-1918 років, як глобальна «цивілізаційна криза» [6, с. 80], як безпрецедентний руйнівний конфлікт планетарного масштабу, викликала сплеск потужних соціальних революцій, в горнилі яких загинули чотири імперії, в тому числі Російська. До речі, нинішні господарчі Кремля та прикормлені ними історики навряд чи будуть оперувати цим фактом у своїх «ювілейних» промовах і публікаціях, оскільки довелося б бодай завуальовано визнати, що те ж саме, по суті, сталося через 100-років, у 2014-му, коли Росія, яка відкрито прагне до реінкарнації імперії в рамках колишнього Радянського Союзу, спочатку цинічно, нахабно (на очах усього людства) анексувала український Крим, а потім спровокувала реальний збройний конфлікт з тисячами жертв на сході України, поставивши світ на поріг нової холодної війни.

У цьому зв'язку сучасним російським «яструбам» силового переділу територій, країн і народів було б, думається, дуже повчально прислухатись до пророчих прогностичних оцінок царського міністра внутрішніх справ П. Дурново, зроблених у його записці Миколі II в лютому 1914 року (тоб-

то за півроку до початку Першої світової війни), де він попереджав про смертельну небезпеку для Росії майбутньої війни з сильною Німеччиною, вбачаючи її передусім у соціальних потрясіннях, для чого тут було особливо сприятливе підґрунтя. Адже, як наголошував Дурново, російські «низи сповідують принципи неусвідомленого соціалізму». У разі ж воєнних невдач, продовжував він, «соціальна революція в найбільш надмірних її проявах у нас неминуча... Переможена армія виявиться надто деморалізованою, аби послужити підпорою законності й порядку. Законодавчі установи й опозиційно-інтелігентські партії не зможуть стримати народні хвилі, ними ж розбурхані, і вся Росія буде втягнута у безпросвітну анархію, наслідки якої навіть не можна собі уявити» [Цит. за: 6, с. 82].

Хотілося б також, хоч і віртуально, нагадати В. Путіну та його агресивній кліці мудрі слова іншого росіянина, видатного історика другої половини XIX – початку XX ст. В. Ключевського, який застерігав тих, хто ігнорує уроки історії, що вона неодмінно провчає їх за невігластво та зневагу.

Не заглиблюючись в аналітичну реконструкцію конкретики революційних подій 1917 року в Росії, зазначимо лише, що вона дійсно була тоді вузлом найгостріших суспільних протиріч, ареною запеклого протистояння й стрімкого нарощування вибухонебезпечної енергії в глибинних пластах російського життя. І після повалення царизму відкрився шлях до широкій демократизації країни, появи реальних обрисів та альтернатив консолідації суспільства на засадах його радикального оновлення, здійснення докорінних перетворень в економіці, соціальній, політичній і духовній сферах. Проте партії та їхні лідери, що опинилися на гребені революційної хвилі, усіяко відтягували розв'язання нагальних російських проблем, блокуючи тим самим існуючі альтернативи й зводячи у підсумку нанівець шанс щодо демократичного поступу Росії.

Слабкою виявилася російська буржуазія, якій бракувало політичного досвіду, мистецтва соціальної демагогії. При всій популярності «поміркованих» соціалістів (есери, меншовики), вони внаслідок альянсу з буржуазними партіями розгубили свій вплив в масах і не змогли очолити народний рух. Ліберальні сили не зрозуміли глибини соціальної напруженості й не задовольнили животрепетні вимоги народу, залишивши «на потім» виведення Росії з війни, вирішення аграрного, робітничого та національного питань.

На фоні пасивності основних загонів російського політикуму позиції більшовиків виявились набагато привабливішими. З весни 1917 р. В. Ленін явно перегравав своїх опонентів у мистецтві «чути» суспільні настрої, адекватно реагувати на них і знову адресувати їх же масам у вигляді зрозумілих гасел. Це мистецтво у поєднанні з його

«залізною» політичною волею, вмінням буквально цілодобово «жити революцією», жорсткою партійною дисципліною відіграли зрештою вирішальну роль у захопленні влади лєнінцями в жовтні того року. Саме вони з-поміж усіх політгруповань найбільш вдало скористались тодішньою критичною ситуацією в країні, опинившись, як-то кажуть, у потрібному місці і в потрібний час. Більшовицькою перемогою і встановленням радянської влади був практично перерваний процес демократизації Росії, перетворення її на парламентську республіку європейського типу.

Зауважимо принагідно, що на дискусійних платформах науковців, публіцистів, мас-медіа (утім, як і в суспільстві взагалі) пристрасі продовжують вирувати не стільки навколо конкретних подій Російської революції 1917 року, скільки у річищі її політичних наслідків, впливу задекларованих нею імпульсів та сигналів на всю наступну історію Росії, СРСР. При цьому на одному полюсі дискусіантів (і їх все ще чимало, попри неухильне й об'єктивне зменшення носіїв радянських цінностей та ідеалів) ця епоха асоціюється здебільшого з небаченою енергією і новотворенням, самовідданою боротьбою за побудову нового суспільного ладу, модернізацією і злетом економіки, освіти, культури, часом безприкладного патріотичного руху на захист та відродження країни після найзапеклішої з воєн, перетворення СРСР на могутню, одну з двох наддержав світу. І це правда.

Для інших же радянська доба, започаткована Жовтневим переворотом 1917-го, – то шлях в нікуди, авантюрний, утопічний і безвідповідальний соціальний експеримент з нечуваним розгулом беззаконня, насильства, блокуванням і переслідуванням носіїв свободи слова, вірувань, інакодумства, мільйонами безвинно загублених життів під час Громадянської війни, штучних голодоморів, масових репресій... І це теж правда, хоч як гірко та драматична вона.

Проте як би хто не ставився і не сприймав події цієї суперечливої минувшини, особливо її гострі, трагічні сторінки, маємо усвідомити головне: ми не судді, ми – нащадки тієї епохи! А все, що зроблено й сталося тоді, – це частина нашої історичної пам'яті, нашої історії, яка, що називається, на генетичному рівні увійшла так чи інакше в плоть і кров українського та інших народів колишнього Союзу як символ багатомірної життєдіяльності кількох поколінь наших співвітчизників, наших батьків, дідів і прадідів – заради чи всупереч вірі у примарне «світле майбутнє», задеклароване компартійними вождями.

Тож вилучити це минуле із масової свідомості сьогодення, принизити його, очорнити, законодавчо заборонити навіть думати про нього було б і антиісторично, і аморально. На моє переконання, це дуже нагадує більшовицькі підходи з їх сумновідомою ідеологією «доценту зруйнувати все...». А

от вчитися на уроках цього минулого мають всі, й насамперед можновладці, щоб не повторювати тодішніх помилок і злочинів, щоб, як кажуть, двічі не наступати на одні й ті ж «історичні граблі».

Висновки. Осмислюючи можливі уроки в контексті впливів революції 1917 року на долю України, маємо підстави виокремити й аргументувати бодай деякі з них, а саме:

- революційно-буремне, гостро конфронтаційне ХХ сторіччя (та й початок нинішнього) з усією очевидністю довели, що реальної альтернативи демократичній моделі державного будівництва та управління в світі не існує, оскільки саме вона, побудована на засадах верховенства права і закону, й дотепер залишається загально визнаним індикатором і гарантом динамічного сталого розвитку країн та народів, забезпечення достатньо високого рівня їхнього соціального благополуччя. І хоч це, як сказав колись британський прем'єр У. Черчилль, гірше з того, що має людство, проте кращого воно не придумало. Запропонована ж російськими більшовиками в якості такої альтернативи комуністична доктрина і політична система тоталітарного типу, засновані на приматі принципу «революційної доцільності», глибокої соціально-класової диференціації суспільства, вимивання найбільш продуктивної, інтелектуальної його частини шляхом утвердження режиму беззаконня та свавілля, вже на засадничому рівні виявилась антигуманною, нежиттєздатною, тупиковою, а тому неминуче була приречена (хоч і проіснувала майже три чверті століття), зазнавши зрештою краху разом зі своїми «сателітами» – країнами так званої «народної демократії»;

- віддаючи беззаперечні переваги еволюційній парадигмі суспільного розвитку і чудово розуміючи труднощі та болісні прояви революційно-радикального розриву з минулим, руйнації усталених традицій і цінностей, звичних норм і способу життя, ескалації насилля тощо, в той же час не варто забувати й інше, не менш важливе: революції відбуваються там і тоді, де і коли реформи не здійснюються або «буксують», не даючи суспільно очікуваного результату. Іншими словами, революції – це не що інше, як розплата за багаторічну несправедливість, гноблення, приниження. Наочний тому доказ – недавні Помаранчева революція (2004 р.) і Революція Гідності (2013-2014 рр.) в Україні;

- ключовим, фундаментальним вектором і сутнісним базисом будь-яких суспільних перетворень та модернізацій є їх чітка соціальна спрямованість, яка базується на добре продуманій, всебічно збалансованій соціальній політиці, недопущенні надмірної поляризації суспільства й неухильно зростаючого розриву в рівнях життя людей, що рано чи пізно може обернутися важкими і небезпечними наслідками, тобто потрясіннями революційного характеру та масштабу. До речі, цей суперваж-

ливий урок на планетарному рівні чи не вперше наочно продемонстрували на практиці провідні капіталістичні держави, коли саме за допомогою істотного посилення соціальних компонентів своєї економічної діяльності виходили із «великої депресії» кінця 1920 – початку 30-х років;

- реалізуючи свої ідеї та програми, політичні еліти, правлячі режими завжди повинні не тільки декларувати, а й реально створювати максимально сприятливі умови для стабільного підтримання нормального рівня життєдіяльності кожної конкретної людини, гарантуючи її безпековий захист, громадянські права і свободи, стимулюючи до саморозвитку, самореалізації, самоствердження. Адже найголовніше завжди здійснюється на рівні людському, а не на глобально – державно – космічному. Сумнозвісний радянський досвід нехтування цієї хрестоматійної істини, внаслідок чого «проста», «маленька» людина часто-густо розглядалася владою як своєрідний «гвинтик» у суспільному просторі країни, аж ніяк не слід забувати сьогодні, будуючи нову демократичну, правову, соціально орієнтовану державу під назвою «Україна»;

- і ще один повчальний урок логічно випливає із нашого революційного досвіду. Йдеться про формування і практичну реалізацію справжньої, а не удаваної, «декларативно-трибунної» стратегії досягнення національного консенсусу в Україні, побудованої на засадах сучасної, історично й науково вивіреної, а головне – зрозумілої для всіх національної ідеї, без штучного поділу країни по лінії Захід-Схід, а людей – на «західняків» і «східників», нагнітання емоцій в оцінках нашої історико-культурної спадщини, передусім недавніх часів, пошуку «внутрішніх ворогів», «агентів Кремля», «п'ятої колони» тощо. Не так давно це вже ми проходили, пожинаючи «плоди» кампаній «полювання на відьом» в СРСР. Пора нарешті припинити зводити політичні рахунки з минулим, «замиритись» з ним, зважаючи, що це надзвичайно тонка, делікатна, суспільно – щемка «матерія», яка для багатьох слугує таким собі «залізобетонним інструментом «обґрунтування» діаметрально протилежних позицій, котрі ні до чого путнього привести не можуть, окрім перманентного збудження суспільних пристрастей. Розколоте ж на непримиренні табори суспільство, як відомо, апріорі нездатне успішно вирішувати назрілі, тим більше масштабні трансформаційні завдання;

- невід'ємною і органічною складовою політичної практики вищого державного керівництва має стати організація постійного й ефективного моніторингу управлінської діяльності на всіх «поверхах» владної ієрархії, вироблення вміння у чиновницького корпусу об'єктивно оцінювати тенденції та світовий досвід державотворення і правдиво-самокритично свій, власний, своєчасно й адекватно реагувати і враховувати у повсякденному житті, практичній ді-

яльності прояви внутрішніх та зовнішніх викликів;

• насамкінець, виходячи з того, що Російська революція стала потужним «детонатором» багатожертовної Громадянської війни за активної участі ряду іноземних держав, обернулася наступною політико-дипломатичною і економічною блокадою радянської Росії, СРСР, маємо завжди пам'ятати просту істину: влада, яка спричиняє і всіляко роздмухує навколо себе, окрім внутрішнього, ще й зовнішнє вороже оточення як на глобальному рівні, так і особливо у відносинах з сусідами, неминує втягнути свою країну і свій народ у тривалу виснажливу боротьбу з опонентами, колосальні ре-

сурсні та репутаційні втрати, самоізоляцію від світової спільноти, а тому теж історично приречена. У ХХ сторіччі цю істину підтвердив дуже виразно радянський режим, а в нинішньому – російський, путінський.

Такими у найзагальніших рисах вбачаються основоположні перипетії революції 1917 року в Росії, складна, контрверсійна і багато в чому драматична діалектика й динаміка реалізації її ідей та сигналів на російському ґрунті, уроки, які маємо, зокрема, винести ми, українці, будуючи й захищаючи свою державу від територіальних зазіхань вчорашнього «старшого брата».

ПРИМІТКИ

* Революція (від пізньолат. *revolutio* – поворот, переворот). Звідси поняття «соціальна революція» визначається як докорінний переворот у житті суспільства, що призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу і утвердження нового, прогресивного. Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2007. – С. 1206.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Анатомия революции. 1917 год в России: массы, партии, власть. – СПб.: «Глаголь», 1994.
2. Бердяев Н. Русская идея / Н. Бердяев. – СПб.: Азбука – классика, 2008. – 320 с.
3. Голдин В. И. 1917 год в России: поиски объективного осмысления / В. И. Голдин // Россия, 1917: взгляд сквозь годы. – Архангельск, 1998.
4. Карр Э. Х. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / Э. Х. Карр; пер. с англ. Л.А. Черняховской. – М.: «Интер – Версо», 1990. – 208 с.
5. Кульчицкий С. Російська революція 1917 року: Новий погляд / С. Кульчицький. – Київ: Наш час, 2008. – 78 с.
6. Кульчицкий С. Червоний виклик: історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. У 3 кн. / С. Кульчицький. – Київ: Темпора, 2013. – Кн. 1. – 504 с.
7. Ленін В. І. Про тверду революційну владу / В. І. Ленін. – Повне зібр. тв. – Т. 32.
8. Литвин В. М. Роль революцій в історичній долі України / В. М. Литвин // Дзеркало тижня. – 2007. – 1 грудня.
9. Медведев Р. А. Русская революция 1917 года: победа и поражение большевиков / Р. А. Медведев. – М., 1997.
10. Октябрьская революция. Народ: ее творец или заложник? – М., 1992.
11. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. Т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.; В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – Київ: Генеза, 2003. – 488 с.
12. Революция 1917 года в России: Новые подходы и взгляды: Сб. науч. ст. / Редкол.: А. Б. Николаев (отв. ред. и отв. сост.) и др. – СПб, 2013.
13. Россия 1917 год: Выбор исторического пути. – М., 1989.
14. Российская революция 1917 года: Власть, общество, культура: В 2 т. – М.: Политическая энциклопедия, 2017.
15. Солдатенко В. Ф. Українська революція: Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – Київ: Либідь, 1999. – 975 с.
16. Степанов А. И. Место России в мире накануне Первой мировой войны / А. И. Степанов // Вопросы истории. – 1993. – № 2. – С. 156–163.
17. 1917 год в судьбах России и мира. – Архангельск: СОЛТИ, 2007.
18. 1917 год в России: Социалистическая идея, революционная мифология и практика: Сб. науч. тр. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2016. – 384 с.
19. Українська революція: 1917 – початок 1918 (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя, 1998. – 264 с.
20. Якубовская Е. В. Февральская революция 1917 г. в оценке советской и русской зарубежной историографии 1920 – 30-х гг.: Автореф. дис... канд. ист. наук / Е. В. Якубовская. – М., 2011.

REFERENCES

1. *Anatomiya revolyucii. 1917 god v Rossii: massy, partii, vlast'* [Anatomy of the Revolution. 1917 in Russia: the masses, parties, power]. (1994). SPb. : «Glagol'» (in Russian).
2. Berdyaev, N. (2008). *Russkaya ideya* [Russian idea]. SPb.: Azbuka – klassika (in Russian).
3. Goldin, V. I. (1998). *1917 god v Rossii: poiski ob'ektivnogo osmysleniya* [1917 in Russia: the search for objective judgment]. Arhangel'sk: Rossiya, 1917: vzglyad skvoz' gody (in Russian).
4. Karr, E.H. (1990). *Russkaya revolyuciya ot Lenina do Stalina. 1917-1929* [The Russian Revolution from Lenin to Stalin. 1917-1929]. Moscow: «Inter – Verso» (in Russian).
5. Kul'chyts'kyi, S. (2008). *Rosiy's'ka revolyutsiya 1917 roku: Novyy pohlyad* [Russian Revolution of 1917: A New Look]. Kyiv: Nash chas (in Ukrainian)
6. Kul'chyts'kyi, S. (2013). *Chervonyy vyklyk: istoriya komunizmu v Ukrayini vid yoho narodzhennya do zahybeli* [The Red Challenge: The History of Communism in Ukraine from its Birth to Death. 3 books]. Kyiv: Tempora (in Ukrainian)
7. Lenin, V. I. *Pro tverdu revolyutsiynu vladu* [About solid revolutionary power]. Povne zibr. tv., 32 (in Ukrainian)
8. Lytvyn, V. M. (2007). *Rol' revolyutsiy v istorychniy doli Ukrayiny* [The role of revolutions in the historical destiny of Ukraine]. *Dzerkalo tyzhnya*, 1 hrudnya (in Ukrainian)
9. Medvedev, R. A. (1997). *Russkaya revolyuciya 1917 goda: pobeda i porazhenie bol'shevikov* [The Russian Revolution of 1917: the victory and defeat of the Bolsheviks]. Moscow (in Russian).
10. *Oktyabr'skaya revolyuciya. Narod: ee tvorec ili zalozhnik?* [October Revolution. The people: its creator or hostage?]. Moscow (in Russian).
11. *Politychna istoriya Ukrayiny. XX stolittya: U 6 t. T. 2: Revolyutsiyi v Ukrayini: polityko-derzhavni modeli ta realiyi (1917-1920)* [Political History of Ukraine. XX centuries: 6 volumes T. 2: Revolutions in Ukraine: political and state models and realities (1917-1920)]. (2003). Kyiv: Heneza (in Ukrainian)
12. *Revoluciya 1917 goda v Rossii: Novye podhody i vzglyady: Sb. nauch. st.* [The Revolution of 1917 in Russia: New Approaches and Views: Sat. sci. Art]. (2013). SPb. (in Russian).
13. *Rossiya 1917 god: Vybor istoricheskogo puti* [Russia 1917: The choice of the historical path]. (1989). Moscow (in Russian).
14. *Rossiyskaya revolyuciya 1917 goda: Vlast', obshchestvo, kul'tura: V 2 t.* [The Russian Revolution of 1917: Power, Society, Culture: In 2 tons]. (2017). Moscow: Politicheskaya ehnciklopediya (in Russian).
15. Soldatenko, V. F. (1999). *Ukrayins'ka revolyutsiya: Istorychnyy narys* [Ukrainian Revolution: Historical Essay]. Kyiv : Ly'bid' (in Ukrainian)
16. Stepanov, A. I. (1993). *Mesto Rossii v mire nakanune Pervoj mirovoj vojny* [The place of Russia in the world on the eve of the First World War]. *Voprosy istorii*, 2, 156-163 (in Russian).
17. *1917 god v sud'bah Rossii i mira* [1917 in the destinies of Russia and the world]. (2007). Arhangel'sk : SOLTY (in Russian).
18. *1917 god v Rossii: Socialisticheskaya ideya, revolyucionnaya mifologiya i praktika: Sb. nauch. tr.* [1917 in Russia: Socialist idea, revolutionary mythology and practice: Sat. sci. tr.]. (2016). Ekaterinburg, Izd-vo Ural'skogo un-ta (in Russian).
19. *Ukrayins'ka revolyutsiya: 1917 – pochatok 1918 (Problemy, poshuky, uzahal'nennya)* [Ukrainian Revolution: 1917 - the beginning of 1918 (Problems, quests, generalizations)]. (1998). Zaporizhzhya (in Ukrainian)
20. Yakubovskaya, E. V. (2011). *Fevral'skaya revolyuciya 1917 g. v ocenke sovetskoj i ruskoj zarubezhnoj istoriografii 1920 – 30-h gg.* [The February Revolution of 1917 in the evaluation of Soviet and Russian foreign historiography of the 1920s-1930s]. Moscow (in Russian).

Іваненко Валентин Васильович – доктор історичних наук, професор
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72
E-mail: ivanenko_dnu@i.ua

Ivanenko Valentin V. – doctor of history, professor
Oles Gonchar Dnipro National University
Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine
E-mail: ivanenko_dnu@i.ua
ORCID 0000-0002-4731-6702

Страйкова боротьба з участю профспілок у Східній Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття

І. Р. Берест

Українська академія друкарства, Львів, Україна

УДК 93«19/20»(477.83)

doi: 10.15421/1717140

На основі документів, принципу історизму, наукового та об'єктивного підходу у статті зроблено спробу проаналізувати та показати роль профспілок у страйковому русі Східної Галичини. Досліджено сучасний стан та розвиток історіографії проблематики дослідження історії страйкового руху, доведено, що головною подією у профспілковому русі 1870-х рр. стали організація і проведення першого страйку у Східній Галичині (Львів, 24-30 січня 1870 р.), яким було започатковано хвилю страйкової боротьби. В кінці XIX – на початку XX ст. революційний рух робітників продовжував розвиватися. Поряд із страйками профспілки брали участь у робітничих демонстраціях, зборах і мітингах. Страйковий рух поступово набував політичного значення.

Ключові слова: профспілки; мітинг; страйк; Австро-Угорська монархія

Strike struggle with the participation of trade unions in Eastern Galicia in the second half of the XIX and early XX centuries

I. R. Berest

Ukrainian Academy of Printing, Lviv, Ukraine

In 1867, the Democratic Constitution was actually adopted in the Austro-Hungarian Monarchy, which introduced a series of reforms and changes in the socio-political life of the state. Separate points of the constitution were directly related to the formation and development of trade union movement. According to this basic law, it was proclaimed the equality of all citizens of the empire before the law (Article 2), equal opportunities in the occupation of public office (Article 3), freedom of movement (Article 4), privacy of the private property (Articles 5-6), the secret of correspondence (Article 10), the right to petition (Article 11), freedom of speech and press (Article 13). Earlier censorship was canceled. The freedom of faith and conscience was proclaimed, provided that religious views would not harm public obligations of citizens.

In April 1870, the so-called coalition law was adopted. It opened the way for organizing legal strikes. The law allowed the creation of unions in which workers, together with employers, could deal with professional and economic issues. By the end of the century there were many different kinds of societies, which were one of the forms of existence of cultural and educational organizations, political groups, professional associations. Professional associations organized their activities on the basis of the statutes, which were approved by the authorities, and thus subject to state control. They pursued socio-economic, cultural and educational goals, and, despite the suspension of their political and religious life in the charter, they were involved in the socio-political development of Galicia at that time, divided by nationality.

So we decided to show the role of trade unions in the strike movement in Eastern Galicia. It was investigated the current state and development of historiography history research of problems of strike movement, proved that the highlight of the trade union movement in the 1870 organization and leadthrough of the first strike became in Eastern Galicia (Lviv, 24-30 January 1870), which launched a wave strikes. In the late XIX - early XX century the revolutionary movement of the workers continued to evolve. Along with the trade union strikes of workers took part in demonstrations, meetings and rallies. The strike movement gradually took on political significance.

Keywords: trade unions; protest; strike; law; the constitution; the Austro-Hungarian monarchy

Цитування даної статті: Берест І. Р. Страйкова боротьба з участю профспілок у Східній Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття / І. Р. Берест // Науково-теоретичний альманах «Грани». – 2017. – Т. 20. – № 10. – С. 115-120. doi: 10.15421/1717140

Citation of this article: Berest, I. R. (2017). Straykova borot'ba z uchastyu profspilok u Skhidniy Halychyni u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX stolittya [Strike struggle with the participation of trade unions in Eastern Galicia in the second half of the XIX and early XX centuries]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (10), 115-120. doi: 10.15421/1717140 (in Ukrainian).

Received: 24.09.2017

Accepted: 25.10.2017

Стачечная боротьба с участием профсоюзов в Восточной Галиции во второй половине XIX - начале XX века

И. Р. Берест

Украинская академия книгопечатания, Украина

На основе документов, принципа историзма, научного и объективного подхода в статье сделана попытка проанализировать и показать роль профсоюзов в забастовочном движении Восточной Галиции. Исследовано современное состояние и развитие историографии проблематики исследования истории забастовочного движения, доказано, что главным событием в профсоюзном движении 1870-х гг. стали организация и проведение первой забастовки в Восточной Галичине (Львов, 24-30 января 1870 г.), которым было начато волну стачечной борьбы. В конце XIX - начале XX в. революционное движение рабочих продолжало развиваться. Наряду с забастовками профсоюзы участвовали в рабочих демонстрациях, собраниях и митингах. Забастовочное движение постепенно приобретало политическое значение.

Ключевые слова: профсоюзы; митинг; забастовка; Австро-Венгерская монархия

Аналіз історичних передумов зародження й розвитку профспілкового руху, реальних умов існування приводить до висновку, що основними причинами виникнення перших профспілкових страйків стали соціально-економічні потреби працівників на тлі розвитку промисловості, кількісного зростання робітників та поглиблення їх фахової спеціалізації за обставин відсутності елементарних основ техніки безпеки на виробництві, тяжких побутових умов, які перетворювали робітників на найменш захищену верству населення.

Методологічну основу даного дослідження складають принципи історизму, наукового та об'єктивного підходу до вивчення теми, які передбачають з'ясування умов виникнення, розвитку подій, встановлення їх причинно-наслідкового зв'язку.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного висвітлення процесу зародження і розвитку профспілкових страйків у Східній Галичині в досліджуваній період на основі узагальнення доступної літератури та джерел. Одержаний результат формує якісно новий науковий і пізнавальний погляд на роль профспілкового руху в суспільно-політичному житті на західноукраїнських землях доби Австро-Угорщини.

Основна мета публікації – на основі об'єктивного, комплексного аналізу дослідити становище населення Східної Галичини, проаналізувати роль профспілок і робітничого руху в XIX – на початку XX ст.

Серед робіт, присвячених даній тематиці, слід виокремити праці таких істориків, як Берест Р., Реєнт О., Андрусин Б., Жерноклеєв О., де є часткова спроба подати історію профспілкового руху в якісно новому руслі подій, які сколихнули світ своєю організованістю й результативністю.

Яскравим прикладом зростання авторитету профспілкового руху є перший страйк у Галичині, організований і проведений професійною спілкою «Товариство поступове», який відбувся у Львові 24–30 січня 1870 року [9, s. 25].

Передував даній події у Львові з'їзд 6 січня 1870 р. представників профспілок поліграфічних підприємств і власників друкарень. Серед присут-

ніх були з Дрогобича Колкевич і Шафер, з Кракова – Куровський і Тітц, зі Львова – Губерт, Гудец, Маньковський, Мерта, Навроцький, Обірек, Пашковіц, Вожняк, Згодзінський і Гришецький, з Перемишля – Лазор і Гумада, з Жешува – Зімбінський, з Самбора – Гілар і з Тернополя – Кац. Керівником з'їзду обрали Куровського з Кракова, заступником Губерта зі Львова, секретарями – Обірека зі Львова і Лазора з Перемишля. У голосуванні взяли участь близько 60 учасників [7, s. 96]. Головна з вимог полягала у підвищенні цін на продукцію до рівня Відня. Проте, згоди так і не було досягнуто.

Причиною страйку стало зниження розцінок на виконані роботи в поліграфії, яке провели на початку року власники друкарень. Крім того не було обмеження тривалості робітничої праці у цій галузі. Страйк тривав безперервно протягом семи днів. За цей час було паралізовано випуск усіх поліграфічних видань Львова. Керувала страйком Тарифна комісія, яку обрали із числа членів страйкового комітету профспілки. Лише 30 січня, потрапивши у безвихідне становище, підприємці змушені були прийняти вимоги профспілки. Майже в два рази підвищили тарифні ставки на виконані роботи, а тривалість робочого дня обмежено до десяти годин [1, с. 11].

Фактично січневий страйк 1870 року у Львові був одним із перших переможних великих страйків, організованих та проведених профспілками міста. Відразу після нього 3 лютого львівські друкарі провели другий страйк, менш масштабний за розмахом. Організаторами виступили Ян Грубер – машиніст друкарні Оссолінських і Францішек Литвинович – машиніст з друкарні Піллера. Під час цього страйку непрофспілкові підприємства продовжували працювати [7, s. 96]. Закінчився страйк 7 лютого в результаті затвердження цін на продукцію поліграфістів по цілій Галичині.

У травні 1870 р. страйкували робітники печарень, у 1871 р. – кравці швейних підприємств, стельмахи і колісники, у 1873 р. – робітники нафтопереробного заводу в Бориславі. Всього з 1870 по 1878 рр. у Галичині відбулося 9 страйків, в основному, у Львові і Дрогобицькому нафтовому районі.

Незважаючи на те, що вимоги ставились, насамперед, економічні, страйковий рух набував значення політичного. В умовах загострення боротьби у квітні 1870 року в Австро-Угорщині виходить постанова, якою легалізовано перебіг та організацію страйків. Цією постановою за рахунок працевлаштування дозволялося оголошення локаутів, введення монополістичних умов. Більше того, передбачалося ув'язнення до трьох місяців осіб, через дії яких робітники переривали працю. Великого значення надавалось діяльності штрейкбрехерів [1, с. 11]. Водночас, очевидно є роль робітничого, і зокрема, профспілкового руху у процесі вироблення та становлення промислового законодавства. Зокрема, Статут про обмеження тривалості праці на виробництві, який підписав австрійський імператор 8 березня 1885 р., регламентував 11-годинний робочий день. Крім цього, в грудні 1887 р. в Австрійській монархії виходить закон «Про забезпечення випадків при праці» [1, с. 13-14].

У 80–90-х роках революційний рух робітників продовжував розвиватися. Поряд із страйками робітники проводили демонстрації, збори і мітинги. Під впливом соціал-демократів, зокрема тих, які гуртувалися навколо газети «Праця», робітники одночасно з економічними висували й політичні вимоги, передусім запровадження загального виборчого права. 1 травня 1890 р. робітники Львова та інших галицьких міст уперше відзначили свято міжнародної солідарності трудящих. У Львові відбувся масовий мітинг, в якому взяли участь 4 тис. робітників. І що характерно – подія ця відбулась на рік швидше ніж у Росії [2], тому з впевненістю можна сказати, що законодавцями моди у відзначенні цього свята є саме українці.

Початок ХХ ст. ознаменувався бурхливим розвитком страйкового руху по всій Австро-Угорській імперії, за винятком Галичини. Розпочинається процес монополізації і нагромадження капіталу великими компаніями та власниками. І саме в Галичині процес концентрації капіталу розвивався повільнішими темпами, ніж у промислово розвинених регіонах Австрійської імперії. Це можна пояснити тим, що в Галичині практично не було великих акціонерних товариств, на які опиралась влада у монархії. Проте ситуацію значно поправили кредитні спілки. Вони після 1906 року переживали у всій Австро-Угорщині період бурхливого розвитку. У 1912 р. було їх в Галичині – 241, в 1913 році – 293, на їх частку припадало 12,6% всіх австрійських спілок. Їх капітал зріс за рік з 9,6% до 9,9%, в залежності від стану власності володіння відносних установ у цілій державі [15, с. 248].

Тому не дивно, що нове століття почалося під знаком кризи й безробіття, особливо сильно постраждала сфера будівництва. Ці руйнівні фактори спробували виправити за допомогою громадських робіт, але через рік обсяг їх значно зменшився у зв'язку з відсутністю фінансування. Це стало

причиною бурхливих мітингів і демонстрацій, і, зрештою, голодних бунтів. 15 липня 1901 р. безробітні провели демонстрацію у Львові з вимогою повної або часткової зайнятості в будівництві нової залізничної станції. Не отримавши жодної схвальної відповіді від керівництва залізниці, натовп попрямував до будівлі намісництва. Майже миттєво спрацювала поліція, заблокувавши натовп і при цьому затримавши одного демонстранта. На переговори вийшли представники влади і для втихомирення бунтівного натовпу пообіцяли найближчим часом забезпечити більшість робочими місцями. Зрозуміло що мітингарів така відповідь не влаштувала і вони почали викрикувати, що сьогодні голодні і що хочуть працювати вже, а не пізніше. Частина демонстрантів проникла на ринок і почала грабувати кіоски з хлібом. Інша частина страйкарів напала на ресторан. В результаті поліція заарештувала 13 осіб. До кінця дня до випадкових страйкарів додалися ще робітники, які працювали поденно. І на наступний день ситуація не змінилась – натовп знову опинилася на вулиці. Загалом виступи тривали 3 дні [10, с. 467].

1900 р. в Австро-Угорській імперії був показовим у відношенні страйкового руху. На початку року рух набув широкого розмаху, мав розголос у пресі і почав набирати оберти в Галичині. Проте на відміну від столиці імперії в Галичині за декілька років рух не лише не зменшився, але й зріс у всіх відношеннях. Кількість мітингуючих постійно збільшувалась і це сприяло переходу на новий рівень страйкового руху [10, с. 468].

На чолі боротьби висунулись шахтарі та будівельники, а також представники нафтового та вугільного басейну й безпосередньо будівельники Львова.

Якщо поглянути на 1900 рік у відношенні всієї Галичини, то він почався під знаком великого 70-тисячного страйку шахтарів в Острівсько-Карвінському вугільному басейні. Вплив цього страйку було відчутно дуже сильно, адже його масштаби та розголос зробили свою справу. Окрім цього, майже половина його учасників були поляки, що також сприяло його популяризації. Шахтарі вимагали 8-годинний робочий день, збільшення мінімального розміру заробітної плати, еквівалентного вартості вугілля. Були намагання навіть підняти питання націоналізації шахт [16]. Страйк закінчився частковою перемогою. Робітники змусили уряд вжити заходів щодо встановлення 8-годинного робочого дня у вугільній промисловості.

Провідні компанії Галичини та Королівства Польського відразу вирішили скористатися хорошою ситуацією, що виникла в результаті страйків. Потрібні зміни ввів у містечку Сержа (Чарнівський повіт Малопольського воєводства – авт.) граф Анджей Потоцький. 150 вагонів вугілля в день видобував зі своїх шахт, при цьому за невеликі гроші змушував працювати шахтарів. Забій-

никам платив 2 кор. 20 гел., робочі на поверхні отримували 1 кор. 30 гел. або 1 кор. 40 гел., жінки отримували 80 гел. в день. Але в березні 1900 р. вибухнув страйк з 1851 гірника в Яворові і став поширюватись на значній території, розійшовшись по всьому басейну - в Сержі, в Тенчинку (Краківський повіт Малопольського воєводства – авт.), в Борах (Краківський повіт Малопольського воєводства – авт.). Побоюючись загального страйку шахтарів підприємці та власники копалень погодилися на поступки [11].

У листопаді 1900 року вибухнув частковий страйк на вагонобудівному заводі в Сяноку (Сяноцький повіт Підкарпатського воєводства – авт.) – страйкували ковалі.

У 1901 р. промислові страйки розпочались на території сучасної України. Тут активно процесами керували профспілкові об'єднання. Так у Дрогобичі в січні і червні були проведені масштабні страйкові рухи на озокеритових копальнях. Зрештою у боротьбі за покращення умов праці взяв участь 2 291 гірняк. Вони вимагали уніфікації профспілкових кас, підвищення заробітної плати і не накладання штрафів за невихід на роботу в неділю, адже більшість шахтарів у цей день ходили до церкви. В результаті часткову перемогу було здобуто [10, s. 469].

У травні і червні 1902 року увага всієї Галичини була прикута до 5 000 страйку будівельників Львова, зумовлений масовим безробіттям та особливо важкими умовами, в яких опинилися робітники. Цей страйк виділявся з існуючих акцій своєю масовістю, широким спектром впливу, поєднанням страйкової боротьби і голодних бунтів з нападами на магазини і вози з хлібом, а також значними вуличними демонстраціями. В підсумку до будівельників долучилися робітники різних заводів, різного роду заробітчани, представники сфер послуг – доглядачі, лакеї, прислуга з театрів, офіціанти, гувернантки. Жінки збирали з землі каміння і підносили його у фартухах мітингарям [12].

У відповідь 2 червня 1902 р. на мітинуючих робітників кинули загін угорських гусар, піхоти і поліції. П'ять разів повторювали свої атаки гусари, затоптуючи та висікаючи шаблями страйкарів. Дано 17 залпів з малокаліберних гармат, в результаті чого п'ять робочих були вбиті, а понад 200 осіб зазнали різного роду поранень [12]. В свою чергу робітники активними діями завдали поранень близько 40 солдатам і поліцейським. Із зруйнованих кіосків, розбитих дверей, меблів, вирваних з тротуарів рейок і каміння демонстранти звели на площі Стрілецькій (сучасна площа Данила Галицького – авт.) барикади. Похорон убитих також перетворився на невелику демонстрацію. Налякані такими подіями робітники почали зменшувати власні вимоги, проте страйк згорти не планували [13].

Три дні (2, 3 і 4 червня) тривали постійні демонстрації, спроби відбити арештованих, напади на магазини і вози з хлібом. Наступного дня значна частина страйкуючих робітників вирушила до сіл Басівка та Ставчани (села, що знаходяться неподалік Львова – авт.), де приєдналися до своїх колег-робітників зайнятих на будівництві залізниці і разом також оголосили страйк.

Це був не поодиноким випадок. Працівники, зайняті в будівництві залізниць, часто брали участь в страйковій боротьбі. Після страйку 429-ох робочих, зайнятих у будівництві залізничних доріг на околицях Львова в 1901 р. і після часткового страйку в липні 1902 року на лінії Розвадів-Пшевськ, застрайкували також будівельники в районі Турки в квітні 1903 р. Аналогічно зробили 2500 будівельників залізничної лінії Самбір-Ужок, 2 000 будівельників лінії Самбір-Сянки. Після першого страйку, коли умови угоди не були виконані, робітники знову стали організовувати мітинг в липні. Внаслідок хорошої поінформованості організатори залучили до боротьби в околицях Самбора 1 600 будівельників залізничної лінії Стрілки-Бановіце [9, s. 58]. Серед будівельників залізниць працювали і боролися за покращення умов праці багато жителів навколишніх сіл, які в такий спосіб набували досвід і могли згодом його використати. Таким чином, страйковий рух почав виходити за межі міст і поширювався активно в сільській місцевості. 1904 р. також був багатий на страйкову боротьбу. У першій половині червня, страйкували 900 шахтарів на озокеритових копальнях [4, арк. 63-67]. Цю інформацію можна побачити з телеграми дрогобицького старости до намісництва, де доносилося, що 9 червня страйкувало 700 гірників, а телеграма намісництва до міністерства сповіщає, що на 11 червня мітинг налічував вже понад 900 учасників [4, арк. 67]. Тільки ця кампанія підійшла до кінця, як 8 липня піднялись на боротьбу 2 000 нафтових робітників Карпатського Кредитового Товариства [4, арк. 90].

Страйк зайняв також весь Бориславський нафтовий район – більше 5 000 робітників. За їх прикладом приєдналися до страйкових дій робітники з Кросно, Рівного і Потюку. Відновлення боротьби знову настало 10 і 12 липня, коли застрайкували дві тисячі шахтарів з копальні воску Ландербанку і Кредитного Банку [4, арк. 24]. Страйки шахтарів в нафтовому басейні стали звичайною справою. У Бориславі було створено 31-особовий страйковий комітет, що виник в результаті співпраці 16 профспілкових організацій великих компаній. Встановлювалась пропускна система. З міста або в місто не пропускали робітників без перепустки страйкового комітету, забезпеченої печаткою Бориславського профспілкового Союзу шахтарів, металістів і місцевого осередку Польської соціал-демократичної партії [6, арк. 18,37].

Головні вимоги, висунуті професійними спіл-

ками Бориславського нафтового басейну полягали у встановленні 8-годинного робочого дня. Крім того, вони вимагали підвищення заробітної плати і регулярної її виплати, відкриття закладу з медичного забезпечення на місці в Бориславі, а не в Дрогобичі, робочого самоврядування, будівництва зручного житла, лазень і шпиталю, будівництва водопостачання [4, арк. 87].

Зазначені вимоги були тільки програмою – мінімум. В широких масах існувало переконання, що їхні рішучі положення змусять уряд націоналізувати гірничодобувну та нафтову промисловість [6, арк. 86].

Боротьба була особливо запеклою і часто поєднувалась з масовими мітингами та демонстраціями, маршами до навколишніх сіл та нападами на штрейкбрехерів, зіткнень з армією та поліцією [6, арк. 43]. Спроби завести штрейкбрехерів з Австро-Угорщини провалились. Місцевості задіяні страйковою боротьбою бойкотували нових приїжджих робітників. Ті, що приїздили з Відня – машиністи і кочегари, ставали солідарними зі страйкарями. Спроба використовувати солдатів як штрейкбрехерів не дала успіху в значному масштабі [14]. Страйкарі відмовили працювати навіть тих робітників, що забезпечували безпеку шахт. Роботу водяних насосів і вентиляторів в гірничому басейні забезпечували чиновники з офісів шахт під захистом армії. Не зламало робітників навіть встановлене покарання за порушення загальних правил роботи [4, арк. 31].

Процес демонстрацій огорнув робітників маслопереробних заводів, будівельних бригад, працівників цегельних заводів, домашньої прислуги і, нарешті, селян з навколишніх сіл. Свідомі, а іноді і необізнані агітатори для страйкового руху, ставали звичайні селяни, які поверталися в масовому порядку під час страйку до себе в село і вже там розповідали всю ситуацію, яка склалась на підприємствах [6, арк. 73-73а].

Після чотирьох тижнів боротьби підприємці змушені були поступитися мітингарям. Вони запевнили, що взяли до вимоги і зроблять все для поліпшення умов життя і праці: робочий день був обмежений до 10 годин, до 1 січня повинні були побудувати водогін, лазні і шпиталь, а також мали приступити до будівництва житла для працівників. Обіцянок цих підприємці не дотримались. Коли замість лікарняної каси взаємодопомоги, як того вимагали шахтарі, влада намагалася нав'язати національну нафтову касу, що мала підпорядковуватись не профспілкам, а власникам підприємств – це викликало різкий опір [8].

Розмах страйкової боротьби в 1900 р. спровокував галицьку владу до відкритого терору. Під час страйку шахтарів у Моравсько-Остравському басейні до містечка Сержа було введено жандармів. Коли відбувся страйк в Яворові, то туди стягнули піхоту і драгунів [11, арк. 39].

Під час страйку в копальні озокериту Кредитового Банку в січні 1901 р. влада також залучила жандармів. Коли схопилися до боротьби інші гірничодобувні шахти, на вулицях вже були наклеєні плакати, де губернатор і його радник у гірничих справах погрожували звільненням з роботи в разі, тривалого страйку. У 1904 році під час загального страйку нафтовиків зосередженого в районі Дрогобича та Кросно влада підтягнула військові сили і жандармів. Загалом була одна бригада, 7 батальйонів піхоти і відділ технічних військ – т.зв. «піонери» [5, арк. 39-40]. У місті панував майже військовий стан. Питання розв'язалось 22 липня філією місцевої профспілки нафтовиків, де працював таємний шпигун з поліції [4, арк. 41, 44]. В результаті зрадницьких дій було арештовано 60 осіб, поставлено до суду шість страйкарів, у тому числі одну жінку, звинувативши їх в організації банди і підпалі шахт, що каралося на той момент смертною карою. Понад рік тривала запекла боротьба за життя підсудних [9, s.59-60]. Було викрито як провокатора головного свідка. Звинувачення і подальше дисциплінарне слухання довело, що головний слідчий справи фальсифікував акт обвинувачення, піддробляв підписи свідків, не знайомив обвинувачених з протоколами слідства. Скарга захисту була задоволена і це стало великою перемогою для працівників [9, s. 60].

Різанина у Львові в 1902 р. і Бориславський процес від 1904 р. зіткнули з усіх сил робітників з урядовим апаратом і шляхетським самоврядуванням, що надало цій боротьбі політичного підтексту. У 1900–1903 рр. у Східній Галичині відбулося 70 робітничих страйків, які часто супроводжувалися мітингами, зборами і демонстраціями. За підрахунком частка страйків, якими керували профспілки, коливалась у 1894–1910 рр. від третини до половини всіх виступів, решта протікала стихійно [3, с. 102].

Загалом від кінця 1860-х рр. суспільно-політичний рух Східної Галичини набуває більш вираженої організованості. У профспілковому русі поширюється соціалістична ідеологія.

Головною подією у профспілковому русі 1870-х рр. стали організація і проведення професійною спілкою «Товариство поступове» першого страйку у Східній Галичині (Львів, 24-30 січня 1870 р.), яким було започатковано хвилю страйкової боротьби (у травні 1870 р. страйк пекарів, у 1871 р. – кравців швейних майстерень, стельмахів і колісників, у 1873 р. – робітників нафтопереробного заводу в Бориславі; всього з 1870 по 1878 р. у Галичині відбулося 9 страйків, в основному у Львові і Дрогобицькому нафтовому районі). На початку ХХ ст. революційний рух робітників продовжував розвиватися. Поряд із страйками профспілки брали участь у робітничих демонстраціях, зборах і мітингах. Страйковий рух поступово набував політичного значення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.) / Р. Берест. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995. – 126 с.
2. Димов К., Ткаченко Ю. Львів червоний, Львів революційний / К. Димов, Ю. Ткаченко // Галицький яструб. Режим доступу: http://galickij-jastreb.io.ua/s288156/lviv_chervoniy_lviv_revolyuciyniy
3. Жерноклеєв О. С. Профспілки в структурі та діяльності соціал-демократичних партій Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. С. Жерноклеєв // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України : [наук.–практ. збірник]. – 2009. – № 3. – С. 100–107.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУ у м. Львові). Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 3772. – 152 арк.
5. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 146. – Оп.4. – Спр.3774. – 102 арк.
6. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 146. – Оп.4. – Спр.3775. – 199 арк.
7. Bober A. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie / A. Bober. – Lwów, 1926. – 242 s.
8. Głos robotniczy. – 2 kwietnia 1904. – № 14.
9. Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce 1808–1939: ważniejsze wydarzenia / L. Kieszczyński. – Warszawa: Instytut Wydaw. CRZZ, 1972. – 432 s.
10. Najdus W. Rozwój ruchu strajkowego w Galicji w latach 1900–1914 / W. Najdus // Przegląd Historyczny. – 1957, Tom 48, № 3. – 460–490 s.
11. Naprzód. – 8 marca 1900. – № 6.
12. Naprzód. – 3 czerwca 1902. – № 149.
13. Naprzód. – 4 czerwca 1902. – № 150.
14. Naprzód. – 16 lipca 1904. – № 196.
15. Osterreichisches statistisches Handbuch. 1916–1917. Wien. – 1918. – 353 s.
16. Prawo ludu. – 14 października 1900. – № 20.

REFERENCES

1. Berest, R. (1995). *Narysy istoriji profspilkovogho rukhu v Zakhidnij Ukraini (1817-1939 rr.) [Essays on the history of the trade Union movement in Western Ukraine (1817-1939 years.)]*. Droghobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennya» (in Ukrainian).
2. Dymov, K., Tkachenko, Yu. *L`viv chervony`j, L`viv revoluciynij`j [Lviv is red, Lviv is revolutionary]*. *Galy`cz`ky`j yastrub*. Available at: http://galickij-jastreb.io.ua/s288156/lviv_chervoniy_lviv_revolyuciyniy. (in Ukrainian).
3. Zhernoklejev, O. S. (2009). *Profspilky v strukturі ta dijajlnosti social-demokratychnykh partij Ghalychyny naprykinci XIX – na pochatku XX st. [Trade unions in the structure and activity of the social-democratic parties of Galicia in the late XIX - early XX centuries]*. *Visnyk Akademiyi pratsi i sotsial`nykh vidnosyn Federatsiyi profesijnykh spilok Ukrainy*, (3): 100-107 (in Ukrainian).
4. *Central`ny`j derzhavny`j istory`chny`j arxiv Ukrainy` u m. L`vovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]*. F.146. Op. 4. Spr. 3772. 152 ark. (in Ukrainian).
5. *Central`ny`j derzhavny`j istory`chny`j arxiv Ukrainy` u m. L`vovi. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]*. F. 146. Op. 4. Spr. 3774. 102 ark. (in Ukrainian).
6. *Central`ny`j derzhavny`j istory`chny`j arxiv Ukrainy` u m. L`vovi. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]*. F. 146. Op. 4. Spr. 3775. 199 ark. (in Ukrainian).
7. Bober, A. (1926). *Historija drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie [The history of printing houses and printing companies in Lviv]*. Lwów (in Polish).
8. *Głos robotniczy*. 2 kwietnia 1904. 14 (in Polish).
9. Kieszczyński, L. (1972). *Kronika ruchu zawodowego w Polsce 1808-1939: ważniejsze wydarzenia [Chronicle of professional movement in Poland 1808-1939: the most important events]*. Warszawa (in Polish).
10. Najdus, W. (1957). *Rozwój ruchu strajkowego w Galicji w latach 1900-1914 [Development of strike movement in Galicia in 1900-1914]*. *Przegląd Historyczny* 48(3): 460-490 (in Polish).
11. *Naprzód*. 8 marca 1900. 6 (in Polish).
12. *Naprzód*. 3 czerwca 1902. 149 (in Polish).
13. *Naprzód*. 4 czerwca 1902. 150 (in Polish).
14. *Naprzód*. 16 lipca 1904. 196 (in Polish).
15. *Osterreichisches statistisches Handbuch*. 1916-1917. (1918). Wien (in German).
16. *Prawo ludu*. 14 października 1900. 20 (in Polish).

Берест Ігор Романович - кандидат історичних наук, доцент
Українська академія друкарства
Адреса: 79020, Львів, вул. Під Голоском, 19
E-mail: Berestigor1@gmail.com

Berest Ihor R. – PhD in historical sciences, associate professor
Ukrainian Academy of Printing
Address: 19, Pid Holoskom Str., 79020, L`viv, Ukraine
E-mail: Berestigor1@gmail.com
ORCID 0000-0001-6141-4678